

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

**Ústav světových dějin
Seminář nejnovějších dějin**

Petr Beránek

Rigorózní práce

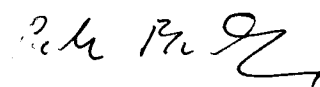
**Subhás Čandra Bose a indické národní hnutí
(1920-1945)**

**Subhas Chandra Bose and Indian National Movement
(1920-1945)**

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 15. ledna 2008

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, cursive letters that appear to be 'P. M. J.' followed by a long horizontal stroke.

OBSAH	
ÚVOD.....	5
I. VRCHOLNÝ RÁDŽ	
1.1 Počátky indického nacionalismu.....	8
1.2 Rozdělení Bengálska.....	10
1.3 První světová válka.....	13
1.4 Amritsar - bod zvratu.....	18
II. DVACÁTÁ LÉTA: „VE STÍNU UČITELE“	
2.1 Kampaň občanské neposlušnosti.....	20
2.2 Boseho mládí.....	23
2.3 Kampaň pokračuje.....	27
2.4 Svárádžisté.....	30
2.5 Barmská internace.....	35
2.6 Simonova komise.....	37
2.7 Kongresová levice.....	40
III. TŘICÁTÁ LÉTA: „KONGRESOVÝ REBEL“	
3.1 Solný satjágraha.....	44
3.2 Gándhí-Irwinův pakt.....	47
3.3 Evropa.....	52
3.4 Indická ústavní reforma.....	55
3.5 Předseda Kongresu.....	58
3.6 Boseho vize nezávislosti.....	63
IV. NĚMECKÁ EPIZODA	
4.1 Vyhlášení války.....	66
4.2 Útěk z Indie.....	69
4.3 Německo.....	72
4.4 Indické centrum a vojenský legion.....	74
4.5 Válka v Asii.....	78
4.6 Crippsova mise.....	79
4.7 Opusťte Indii.....	82
4.8 Cesta do Japonska.....	84
V. JIHOVÝCHODNÍ ASIE	
5.1 Odboj před Netádžího příjezdem.....	90
5.2 Nový začátek.....	94

5.3 Exilová vláda.....	97
5.3 Barmské tažení.....	99
5.4 Boseho smrt.....	103
5.5 Soud v Červené pevnosti.....	105
ZÁVĚR.....	110
ABSTRAKT.....	113
SEZNAM PRAMENŮ.....	117
SEZNAM LITERATURY.....	119
PŘÍLOHY	
Seznam obrazových příloh.....	123
Obrazové přílohy.....	124

Úvod

Ve dvacátém století se začaly evropské koloniální říše rozpadat pod tlakem sílících národních (nacionalistických) hnutí. Tomuto procesu se nevyhnulo ani Britské impérium. Po první světové válce musela Británie na mnoha místech čelit emancipačním snahám; nejvýznamnější hrozbu představovala Indie. Sílení indický nacionalismus tehdy představovaly tři osobnosti: Mahátma Gándhí, Džaváharlál Néhrú a Subhás Čandra Bose; poslední z této trojice se zcela vymykal svými názory i činností.

Boseho osobnost působí v indickém osvobozeneckém hnutí jako jistá „anomálie“; Bose totiž po celý život prosazoval diametrálně odlišnou cestu k nezávislosti než většina členů Indického národního kongresu. U historiků proto Bose logicky vyvolává rozporuplné reakce a různá hodnocení; o jeho význam v boji za národní nezávislost se dodnes přece jen vědecká obec, ale i indická veřejnost.

Rigorózní práce má za cíl analyzovat Boseho kontroverzní osobnost a zasadit ji do širšího rámce indických a světových událostí. Ke splnění tohoto úkolu bude nezbytné nalézt odpověď na některé zásadní otázky: Co nebo kdo ovlivnil Boseho myšlenkový svět? Jaký vztah panoval mezi Bosem, Gándhím a Néhrúem? Jaký byl Boseho pohled na tehdejší směr indického nacionalismu? Jak chtěl dosáhnout nezávislosti? Abych výše naznačené otázky mohl co nejlépe zodpovědět, vymezil jsem práci Boseho aktivními léty v emancipačním hnutí, tj. roky 1920-1945. Nevynechám ani analýzu Boseho činnosti v letech předcházejících, kdy se Subhásova osobnost a názory utvářely, a neopomenu ani analýzu dění v Indii a v Indickém národním kongresu.

O Subhási Čandrovi Bosemu existuje celá řada monografií; většina z nich ovšem hodnotí bengálského radikála pouze z krajních stanovisek. Část historiků jej považuje za „indickou variantu fašisty“ (například P. Lacey, R. Coupland či H. Toye), zatímco jiní, vesměs indiští autoři, v něm vidí příkladného vlastence (například G. R. Moorkerjee, N. C. Chaudhuri a R. Borra). V poslední době se objevilo několik seriózních studií, snažících se vykreslit Boseho reálněji (například P. W. Fay nebo A. Montgomery, M. J. Getz). Z českých historiků se Bosemu věnuje pouze M. Hauner, který se však soustředí na indicko-německé vztahy za druhé světové války.

Většina odborných monografií vychází z bohaté pramenné základny z období třicátých let a druhé světové války. Naproti tomu pro dvacátá léta neexistuje mnoho primárních pramenů; Bose tehdy v kongresové politice pouze začínal. Veliký podíl na ediční činnosti má kalkatská *Netaji Research Bureau*, vydávající o Bosem monografie a prameny různé

provenience. Ve své práci jsem využil veškeré dostupné prameny: pro celé sledované období ediční řadu *Indian Annual Register*; pro dvacátá léta převážně autobiografie (BOSE, S. C., *The Indian Struggle, 1920-1942*, London 1964; BOSE, A. N.; *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977; NÉHRÚ, D., *Vlastní životopis*, Praha 1958), pro třicátá léta vydané i nevydané prameny obsahující korespondenci, projevy, novinové články a paměti (BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, ed. S. A. Ayer, New Delhi 1974; VYAS, M., R., *Passage through a Turbulent Era*, Bombaj 1982; AZAD, M. A. K., *India Wins Freedom*, Calcutta 1959; Archiv Akademie věd ČR, korespondence V. Lesného) a pro válečná léta úřední zprávy, projevy, prohlášení, memoáry aj. (BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, ed. Netaji Research Bureau, London 1962; BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi 1946; BOSE, S. K., *The Great Escape*, Calcutta 1975; *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945*, serie D a E, Göttingen 1969-1979; MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, Düsseldorf 1956; BA, M., *Breakthrough in Burma*, New Haven and London 1968).

Pramenů, týkající se Boseho a indického nacionalismu, není v kontinentální Evropě mnoho, ale i přesto mi několik institucí dokázalo tyto prameny poskytnout, o odborné literatuře nemluvě. Jedná se především o Orientální knihovnu Akademie věd ČR, Friedrich-Meinecke-Institut Freie Universität Berlin, Universitätsbibliothek Wien, Österreichische Nationalbibliothek a Knihovnu Ministerstva zahraničních věcí ČR.

Rigorózní práce je rozdělena do pěti částí. První kapitola je fakticky stručnou analýzou zrodu a krátkým přehledem počátků moderního indického nacionalismu a jeho vývoje až do roku 1920. Zvláštní důraz je kladen na roky 1917-1920, kdy příchod Gándhího a překotné události radikalizovaly emancipační snahy. Druhá kapitola analyzuje politické začátky Subhase Čandry Boseho pod vedením významného kongresového předáka Č. R. Dáse a jeho první výrazná politická vystoupení. V této části jsem se snažil najít původ Boseho radikálních názorů. Třetí kapitola je věnovaná analýze Boseho politické činnosti ve třicátých letech, tj. období, kdy se postupně vyhraňoval ke Gándhího autoritě, až po jeho otevřenou revoltu. Zvláštní důraz je kladen na analýzu Subhaseova myšlenkového vývoje, zahrnující cestu od fašismu po socialismus. Čtvrtá kapitola rozebírá Boseho činnost v první fázi druhé světové války, tj. v letech 1939-1943, Boseho útěk, emigraci v nacistickém Německu a založení indického odboje. V kapitole řeším především vzájemný vztah indického radikála a nacistických elit. Poslední kapitola analyzuje poslední fázi Boseho života, tj. roky 1943-1945: jeho cestu do Japonci obsazené jihovýchodní Asie, vybudování širokého protibritského

odboje, definitivní Boseho prohru a smrt. Na konci této části se zabývám poválečným ohlasem odboje v Indii a jeho vlivem na události v procesu získávání nezávislosti.

Při zpracování tématu jsem se nemohl vyhnout problematice přepisu indických jmen osob a názvů do české podoby. U většiny názvů již existují české ekvivalenty, ty se však u jednotlivých autorů liší, a proto jsem vždy zvolil jednu variantu a použil ji pro celý text. U několika jmen nebyla dosud transkripce provedena. V jejich případě mi poskytli pomoc pracovníci Indologického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Na závěr úvodu bych chtěl poděkovat za cenné rady a připomínky doc. PhDr. Martinovi Kovářovi, Ph.D. a PhDr. Stanislavě Vavrouškové, CSc. za pomoc při vyhledávání pramenů a literatury.

První kapitola

Vrcholný rádž

Počátky indického nacionalismu

Sipahijské povstání (1857-1858) ukázalo neschopnost Východoindické společnosti (*East India Company*) efektivně řídit Indii, proto v roce 1858 přijal britský parlament zákon, podle něhož přešla země pod přímou královskou správu. O devatenáct let později byla královna Viktorie prohlášena na návrh premiéra Disraeliho první indickou císařovnou a celý subkontinent byl povýšen na císařství.¹

Británie kontrolovala celé území dvěma zcela odlišnými způsoby: přímou správou jednotlivých provinciích britské Indie a nepřímou vládou (*indirect rule*) v různorodých knížecích státech (*Indian States* též *Princely States*). Tyto knížecí vládce² spojovaly s korunou separátní smlouvy, v nichž uznávali „lenní svrchovanost“ (*Paramountcy*) britského panovníka (*King – Emperor*). Výměnou za to, že je dohody zbavovaly možnosti samostatné zahraniční politiky, jim zároveň zaručovaly velkou míru autonomie ve vnitřních záležitostech a zřízení vlastních armád. Britové navíc dohlíželi na všechny státy pomocí rezidentů či generálních agentů odpovědných Státnímu ministerstvu (*Political Department*) v Dillí. Knižectví dohromady zabírala dvě pětiny celého územní; celkem se jich dalo napočítat kolem 600. Diametrálně se od sebe lišily rozlohou, z ní vyplývajícím respektem a politickými možnostmi. Mezi největší a nejvlivnější patřila hajdarábadské, kašmírské, majsúrské a travankúrské knížectví, avšak víc jak polovina z nich měla rozlohu jen několik kilometrů čtverečních a daňový příjem řádově v desítkách rupií.³

Naproti tomu jednotlivé provincie britské Indie spadaly pod přímou nadvládu guvernéřů; celek pak spadal pod dohled místokrále, jehož úřad byl zároveň sloučen s úřadem generálního guvernéra. K dispozici měl Výkonnou radu (*Executive Council*), složenou ze členů zodpovědných za určité resorty. Svým charakterem vzdáleně připomínala vládní

¹ Ze syntéz, které se věnují indickým moderním dějinám, je třeba připomenout WOLPERT, S., *A New History of India*, New York 1993; SPEAR, P., *The Oxford History of Modern India 1740-1947*, (The Oxford History of India, Vol. III), Delhi 1974; MAHAJAN, V. D., *History of Modern India (1919-1982)*, Vol. I (1919-74), New Delhi 1983; pro základní přehled může posloužit též MOORHOUSE, G., *India Britannica*, New York 1983. K nejzdařilejším českým pracím patří FILIPSKÝ, J. – HOLMAN, J. – STRNAD, J. – VAVROUŠKOVÁ, S., *Dějiny Indie*, Praha 2003; dále pak starší publikace KRÁSA, M. – MARKOVÁ, M. – ZBAVITEL, D., *Indie a Indové*, Praha 1997; PILÁT, J., *Dobytelé, proroci, patrioti*, Praha 1965.

² Knižata užívala různé tituly v závislosti na jejich postavení a náboženství. Tituly maharádža a rádža příslušely hinduistům; naproti tomu titul naváb a nizám byly určeny pro vladaře vyznávající islám.

³ Přesný počet knížectví je problematický. Zpráva Simonovy komise píše o 562 státech, naproti tomu zpráva Spojeného parlamentního výboru (*Joint Parliamentary Committee*) jich zmiňuje 600. Takového rozdílu se dosáhlo kvůli odlišným definicím knížecích států v jednotlivých dokumentech. Srv. MEHRA, P., *A Dictionary of Modern Indian History 1707 – 1947*, Delhi 1987, heslo *Indian States*.

kabinet, fakticky ale představovala spíše spojnicí mezi ním a byrokratickým aparátem. Nový místokrál nejmenoval Výkonnou radu, nýbrž ji „dědil“ po svém předchůdci, a během svého pětiletého funkčního období v ní nahrazoval pouze jednotlivé ministry. Obdobné rady existovaly i na úrovni provincií. Místokrál mohl jako zástupce panovníka přirozeně zasahovat i do záležitostí knížectví prostřednictvím Státního ministerstva. Kontrolu nad místokrálovou vládou a jejího spojení s Whitehallem mělo na starosti londýnské Ministerstvo pro Indii (*India Office*) v čele se státním sekretářem pro Indii (*State Secretary for India*). Oba nejvyšší resorty, místokrál a ministerstvo, se pak zodpovídaly přímo britskému parlamentu.

Právě existence centrální vlády v Kalkatě vyvolala v sílícím indickém nacionalismu potřebu vytvořit oponenta a partnera. I když zde různé spolky regionálního charakteru působily už od 30. let 19. století, jejich snaha o založení celoindického sdružení vůdců se až do 80. let mýjela účinkem.⁴ Teprve na sklonku roku 1885 se podařilo zrealizovat první shromáždění významných osobností z mnoha provincií. Ve dnech 28.-30. prosince 1885 se v Bombaji konal první sjezd Indického národního kongresu (*Indian National Congress*, zkratka INK), jehož předsedou se stal Umeš Čandra Banerdží (1844-1906). Většinu ze 73 delegátů představovali právníci; i zbytek měl různé vzdělání z anglických (britských) institucí; jednacím jazykem se tudíž stala, do jisté míry paradoxně, angličtina.⁵ Na konci zasedání si přítomní dali slib, že za rok se sejdou znovu, čímž položili tradici každoročních zasedání. Za účelem jejich pořádání se vytvořila organizační struktura, ze které se postupem času vyvinul základ pro politickou stranu.

Kongres původně vznikl jako spolek vzdělaných Indů loajálních k britské vládě. V prvních letech měly jeho rezoluce formu velmi zdvořilých žádostí adresovaných kalkatské vládě. Jednalo se o opakující se požadavky ohledně usnadnění vstupu Indů do indické státní správy (*Indian Civil Service*),⁶ rozšíření volených míst v zákonodárných radách⁷ a v ekonomické sféře o uvalení cla na britský import do země. Na první pohled je zřejmé, že

⁴ Počátkům indického nacionalismu a vzniku prvních politických organizací se věnuje BOSE, N. S., *The Awakening and Bengal*, Calcutta 1969.

⁵ Pokud se zaměříme na diferenciaci delegátů po náboženské stránce, bylo zde 52 Hindů, 2 muslimové, 18 Pársů a Džinitů a jeden Brit - Allan Octavian Hume. Srv. FILIPSKÝ, J. – HOLMAN, J. – STRNAD, J. – VAVROUŠKOVÁ, S., c. d., s. 775.

⁶ Indická státní správa představovala „byrokratickou páteř“ britské Indie a pro většinu Indů znamenala téměř jedinou možnost sociálního a finančního vzestupu, jenže na většinu pozic byli upřednostňováni Britové. Členem státní správy se mohl stát jen ten, kdo úspěšně absolvoval náročné speciální zkoušky a měl odpovídající morální kvality v měřítku viktoriánské Anglie. K otázce vývoje zkoušek srv. DEWEY, C. J., *The education of a ruling caste: the indian civil service in the era of competitive examination*, in: *The English Historical Review*, 1973, April 1973, s. 262-285; Indické státní správě se věnuje ARORA, K. C., *The Steel Frame*, New Delhi 1996.

⁷ Zákonodárná rada generálního guvernéra (*Governor-General's Legislative Council*) a provinční zákonodárné rady (*Provincial Legislative Council*) vznikly v roce 1861 zákonem o radách (*Indian Council Act*). Centrální zákonodárná rada měla mít nejméně šest a nejvíce dvanáct členů jmenovaných vládou z úřednictva. Rady měly téměř nulové pravomoci a fakticky sloužily jako poradní orgán.

deklarované cíle odrážely takřka výhradně zájmy anglicky vzdělané elity, která viděla svůj osobní vzestup v mezích britského *rádže*.

Aby vláda uklidnila a zneutralizovala Kongres, nechala schválit britským parlamentem v roce 1892 zákon o indických radách (*Indian Councils Act of 1892*). Tento zákon rozšiřoval členstvo Zákonodárné rady generálního guvernéra i provinčních rad téměř o dvojnásobek. K dalšímu posunu došlo v otázce složení rad, kam od té doby mohla vláda jmenovat i určitý počet neúředních osob, nominovaných městskými magistráty, univerzitami nebo obchodními společnostmi. Například v centrální radě bylo vyhrazeno z celkových 16 míst 10 pro neúředníky: čtyři z provinčních rad (Bombaj, Madrás, Bengálsko a Severozápadní provincie), jedno pro Kalkatskou obchodní komoru a pět, které navrhoval místokrál. Zákon také zvýšil pravomoci těchto orgánů. K nejdůležitějším patřilo právo členům zákonodárné rady klást otázky a diskutovat o rozpočtu; hlasovat o něm ale již nesměli.

Následek schválení zákona na sebe nedal dlouho čekat a Kongres spokojen s dosaženým výsledkem utlumil svoji činnost. Navzdory „stagnaci“ se v Kongresu od poloviny 90. let začaly vytvářet dvě frakce: silnější skupina „umírněných“ (zvaní též „liberálové“) vedená Gópálem Krišnou Gókhálem (1866-1915) a skupina „extrémistů“ (též „nacionalisté“) pod vedením Bála Gangádhara Tilaka (1856-1920). Jejich postoje se definitivně polarizovaly v první dekádě 20. století.

Více než interní spory jednotlivých frakcí Kongresu ovlivnily indickou „veřejnost“⁸ světové události na začátku nového století. Búrská válka ukázala, že je možné efektivně bojovat proti britskému impériu se zbraní v ruce. Avšak daleko hlubší dopad měla rusko-japonská válka, která povzbudila nejen Indii, ale i ostatní asijské národy. Vítězné Japonsko rozbilo mýtus o „nadřazenosti“ bílé rasy a o „břemeni bílého muže“.

Rozdělení Bengálska

V ten samý čas učinil místokrál lord Curzon⁹ osudové rozhodnutí a oznámil – 16. října 1905 – rozdělení Bengálska. Nařízení doslova rozpůlilo provincii na Západní Bengálsko s guvernérem v Kalkatě a na Východní Bengálsko a Asám s místoguvernérem v Dháce. Tento krok byl navenek prezentován jako pouhá administrativní úprava, ve skutečnosti se ale

⁸ Pojem indická „veřejnost“ označuje indický politický národ, tehdy zahrnující intelektuální elitu, zámožné vrstvy, rozvíjející se střední třídu a městské obyvatelstvo.

⁹ George Nathaniel Curzon (1859-1925), markýz Curzon z Kedlestonu, zastával úřad místokrále od 1899 do 1905. Lord Curzon rezignoval v listopadu 1905 po vážných neshodách s indickým vrchním velitelem (*Chief-Commander*) lordem Kitchenerem. Jejich spor spočíval v otázce pravomocí řádného člena Výkonné rady ve vojenských záležitostech.

jednalo o snahu oslabit Bengálce, jejichž nacionalistické hnutí patřilo k největšímu a nejvyspělejšímu v celé Indii.

Curzonovo prohlášení vyvolalo vlnu masových protestů, což Brity značně překvapilo; první zprávy o možném rozdělení, které se objevily již v roce 1903, se totiž setkaly pouze s umírněným odporem formou petic a novinových článků. Nyní se aktivně postavil proti nejen Kongres, ale i indická inteligence a bengálští hinduisté. Rozdělení schvalovali jen východobengálští muslimové, a to ještě ne všichni. „Veřejnost“ vyjádřila odpor vedle protestních mítinků, průvodů a demonstrací i hnutím *svádeší*,¹⁰ založeném na bojkotu britského zboží a jeho obřadného pálení. Popularita *svádeší* velmi brzy překročila hranice Bengálska a začali jej užívat i nacionalisté v Madrásu, Bombaji a Púně. Dynamika protestních akcí se udržela po celé tři roky, než začala slábnout. Vláda reagovala na odpor veřejnosti dvěma způsoby: represemi a zdánlivými ústupky.

Vedle těchto relativně legálních projevů nespokojenosti se poprvé objevila i její extremistická podoba – terorismus. Teroristé se rekrutovali především z řad mladých Bengálců, kteří věřili, že jedině násilím donutí Brity ke změně přístupu. V žádném případě si nelze představovat veliké a dobře fungující organizace s pevně stanovenými požadavky, ale spíš malé skupinky radikálů, jednajících na vlastní pěst. Důsledkem jejich činnosti byl zákaz činnosti mnoha bengálských institucí v roce 1909.

Rozdělení Bengálska ovlivnilo také dění v Kongresu. V roce 1906 na kalkatském sjezdu prosadili extrémisté přes odpor umírněných rezoluci požadující *svárádž*.¹¹ Střet mezi nacionalistickým křídlem pod vedením Tilaka, Š. A. Ghoše a B. C. Pála a liberály v čele s Gókhalem a S. Banerdžím vyvrcholil na sjezdu v Súratu v roce 1907. Jednání se zvrhlo ve rvačku a extremisty musela policie vyvést ze sálu. Liberálové si snadno naklonili silnou skupinu středu pod vedením Láli Ladžpata Ráje a získali převahu. Od té doby se bezpečně ovládali vedení Kongresu až do první světové války. Nedlouho po súratském fiasku se nacionalisté pokusili založit vlastní stranu, ale okamžitý zásah vlády znemožnil další vývoj a strana prožila jen jepičí život. Tilak byl zatčen a odsouzen za pobožování na šest let odnětí svobody a svůj trest si odbyval v barmském Mandalaj; Ghoš se musel uchýlit do exilu a Pál se vzdal extremistické politiky.

Kalkatská vláda si uvědomovala nebezpečí jednotné opozice, a proto se snažila, aby ji narušila, vytvořit protiváhu Kongresu. Využila toho, že část muslimů odmítala přijmout Kongres za zástupce všech Indů, jelikož v něm viděla organizaci s drtivou převahou

¹⁰ *Svádeší* je složenina *svá*-vlastní a *déš*-země.

¹¹ *Svárádž* je pojem označující získání politické a hospodářské samosprávy. Jedná se o složené slovo ze slov *svá*-vlastní a *rádž*-vláda.

hinduistů, nehledící na zájmy muslimské minority. Dne 30. prosince 1906 se sešla v Dháce skupina konzervativních muslimských předáků na popud navába Viqar-ul-Mulka, kteří pod britskou patronací založili Všeindickou muslimskou ligu (*All-India Moslem League*). V prvních letech Liga připomínala spíše debatiní společnost muslimské elity než politické uskupení. Až před první světovou válkou mladá generace a muslimové, kteří přestoupili z Kongresu, začali měnit charakter Ligy směrem ke straně hájící zájmy muslimské populace.

S kongresovou stranou nebyla spokojena ani skupinka hinduistů, především z vyšších kast, pokládající jeho politiku za „málo hinduistickou“. Roku 1910 bylo v Alahabádu formálně založeno politické hnutí Všeindická hindů mahasabha (*All-India Hindu Mahasabha*), vytýkající si za cíl ochranu práv hinduistů a získání dominance v zemi.

Ke zmírnění vášní, vyvolaných Curzonovým krokem, mělo přispět i zveřejnění schématu zamýšlených Morley-Mintoových reforem¹² v prosinci 1906. Na základě tohoto návrhu byl o tři roky později schválen nový zákon o indických radách (*Indian Councils Act of 1909*), jenž obsahoval tři důležité změny týkající se složení, funkce a okruhu voličů. První změna navýšila počet členů v zákonodárných radách v bombajské, madráské a bengálské provincii z 20 na 50, kde významně vzrostlo množství neúředních mandátů, takže získal převahu nad úředními. V centrální radě, zvané Císařská zákonodárná rada (*Imperial Legislative Council*), se rozšířil počet míst na 68, z čehož bylo 32 určeno pro neúřední osoby. Z těchto 32 mandátů bylo 27 voleno¹³ a 5 jmenováno. Druhá změna dovolila zákonodárným orgánům diskutovat o rozpočtu ještě před jeho schválením, navrhopvat a schvalovat rezoluce, které se dotýkaly důležitých veřejných témat kromě rozpočtu, vznášet otázky a dodatky ve větší míře než doposud aj. Je důležité poznamenat, že schválené rezoluce nezavazovali vládu k ničemu a sloužily spíše jako doporučení. Nejvýznamnější změnou pro budoucí vývoj se ukázalo vytvoření nové samostatné volební kurie pro muslimy (*separate electorate*). Vedle stávajících „navrhovatelů“, dělících se podle sociálního statutu (pozemkoví vlastníci, obchodní komory a univerzity), se objevily zvláštní rezervované mandáty výhradně pro muslimy, volenými svými souvěrci. Toto novum bylo zdůvodňováno požadavkem, který předložila deputace muslimských vůdců v čele s Aga Chánem, později významným vůdcem Ligy, lordu Mintoovi již v říjnu 1906.

¹² John Morley (1838-1923), liberální politik, který zastával funkci Státního sekretáře pro Indii v letech 1905-1910.

Gilbert John Murray Elliot (1845-1914), čtvrtý hrabě z Minto, byl místokrál Indie v letech 1905-1910.

¹³ Z těchto 27 volených bylo 7 vybráno pozemkovými magnáty, 5 muslimy, 2 kalkatskou obchodní komorou a zbytek provinčními radami.

Dalším vstřícným krokem se stalo přijetí prvního Inda do Výkonné rady v roce 1909, kdy byl jmenován ministrem spravedlnosti (*Law Member*) Satjendra Prasanno Sinha, později povýšený na barona Sinha z Rajpúru.

Rozdělení Bengálska nakonec anuloval místokrál Hardinge¹⁴ v roce 1911 (po předchozím souhlasu Londýna), který pochopil, že Curzonova iniciativa vyvolala opačný efekt, než se očekávalo, a že ani po administrativní stránce nedošlo ke zlepšení.

S Hardingem je spojen další významný čin – přesunutí hlavního města z Kalkaty do Dillí. Místokrál prosazoval tuto myšlenku již od poloviny roku 1911 a dokázal pro ni získat i svého nadřízeného na Ministerstvu pro Indii. Argumentoval hlavně tím, že Dillí má prastarou imperiální tradici srovnatelnou s Konstantinopolí nebo Římem. Nové hlavní město tak mělo symbolicky ukázat jednotu staré Indie a britské vlády spojením západní a východní kultury. V prosinci 1912 se uskutečnil ceremoniál přenesení hlavního města do Dillí. V dalších letech vedle starého centra vyrostla nová vládní aglomerace, která se až do roku 1927 oficiálně nazývala Imperiální Dillí (*Imperial Delhi*) poté Nové Dillí (*New Delhi*).¹⁵

Morley-Mintoovy reformy a zrušení parcelace Bengálska indické národní hnutí uklidnily. Kongres zbavený radikálního prvku se pod vedením umírněného Gókhála dostával čím dál víc „do slepé uličky“. Indie se stala „mrtvolně klidnou“ až do vypuknutí první světové války.

První světová válka

Události se daly do pohybu v červenci 1914, kdy Britské impérium vstoupilo do války proti tzv. ústředním mocnostem. Indii zachvátila vlna nadšení, která se projevila nejvíce mezi knížaty. Maharádžové a navábové spontánně posílali peněžní dary, často v milionech rupií, a dokonce neváhali poskytnout britské vládě i své soukromé armády. Poněkud vlažnější postoj ke konfliktu zaujali muslimové, kteří se museli vyrovnat s faktem, že mají bojovat proti nejvyššímu islámskému duchovnímu – osmanskému sultánovi. Indie poskytovala vedle velkého množství materiálních zdrojů především lidský potenciál. Britská indická armáda byla nasazena převážně na blízkém východě proti Osmanské říši a v menší míře pak na západní frontě.

Válečná léta hluboce zasáhla i do vývoje indického národního hnutí. Na začátku války byl z Mandalaj propuštěn Tilak, který následujícího roku znovu oživil kongresové radikály.

¹⁴ Charles Hardinge (1858-1944), baron Hardinge z Penhurstu, byl místokrálem v letech 1910-1916. Jeho předchozí kariéra je spjatá s ministerstvem zahraničních věcí (*Foreign Office*), kde působil na mnoha postech, od diplomatických misí až po funkci státního podsekretáře (*Under – Secretary of State*).

¹⁵ Srv. CELL, J. W., *Hailey. A Study In British Imperialism 1872-1969*, Cambridge 1992, s. 42-47.

Tentokrát zaujal kompromisnější postoj, aby mohl sjednotit obě křídla v boji za *svárádž*. Situaci mu značně usnadnila Gokháleho smrt v roce 1915 a pomoc Annie Besantové.¹⁶ Společně s ní o rok později založil Ligu za samosprávu (*Home Rule League*), která si vytkla za cíl získat pro Indii *svárádž*. Její kampaň se zakládala na myšlence získat pomoci propagandy co největší podporu veřejnosti, a tím vyvolat patřičný tlak na Whitehall a Dillí.

Tilakovým životním úspěchem se stal sjezd Kongresu v Lakhnaú v prosinci 1916. Zde konečně obě politická křídla dospěla ke kompromisu a dokázala sjednotit své úsilí. Paralelně s Kongresem zasedala ve městě také Muslimská liga a Tilak neváhal využít příležitosti s ní vyjednávat. Výsledná dohoda, tzv. Pakt z Lakhnaú (*Lucknow Pact*), poskytovala výhody pro obě hnutí. Kongres i Liga se zavázaly, že budou vystupovat jednotně při předkládání požadavků na samosprávu. Výměnou za muslimskou podporu slíbil Kongres rezervovat v zákonodárných sborech určitý počet mandátů pro muslimy: v Paňdžábu 50 % míst, v Bengálsku 40 %, ve Spojených provinciích 14 %, v Biháru 25 %, v Centrálních provinciích a Madrásu 15 % a v Bombaji 33 %. V centrální zákonodárné radě měla být 1/3 z volených míst určena pro muslimy. Kongres se zachoval velkoryse, jelikož reálná muslimská populace byla podstatně menší.

Na otázku, co vedlo Ligu, jinak loajální k *rádži*, ke změně postoje, lze jednoduše odpovědět. Indiští muslimové se cítili zrazeni vládou. Ta nejprve anulovala rozdělení Bengálska a pak po vyhlášení války nechala uvěznit mnoho muslimských vůdců, kteří otevřeně sympatizovali s Osmanskou říší. Nemalou roli sehrál také fakt, že do vedení Ligy se dostala nová generace, daleko otevřenější jednáním než Aga Chán a jeho souputníci. Z mladých nástupců si vydobyli největší respekt Muhammad Alí Džinnáh¹⁷ a bratři Muhammad a Šaukat Alíovi.

Tento vývoj samozřejmě neunikl pozornosti vládním autoritám, které si byly vědomy toho, že s rostoucím podílem Indie na válečném úsilí roste také očekávání odměny. V kabinetu též silně rezonovala ruská únorová revoluce, dávající nebezpečný příklad

¹⁶ Annie Besantová (1847-1933), v 80. letech 19. století byla členka fabiánské společnosti, poté se angažovala i v teozofické společnosti. Původně projevoval zájem o hindskou kulturu postupně přerostl v nadšení pro indické národní hnutí. Její jméno je nejvíce spjato se vznikem a s působením Ligy za samosprávu. Nedlouho po první světové válce liga rychle ztrácela popularitu a nakonec zanikla. Annie Besantová se ve 20. letech přiklonila k umírněnému postoji a striktně odmítala Gándhího neústavní metody politického boje.

¹⁷ Muhammad Alí Džinnáh (1875-1948), byl to přední muslimský politik původně právník, který začínal kariéru v Kongresu, kde působil až do začátku 20. let. Definitivně se s ním rozešel poté, co se Gándhí dostal do jeho vedení. Za první světové války se zapojil do Ligy pro samosprávu. Džinnáh byl zároveň aktivním členem Muslimské ligy, již od jejího počátku; ještě před první světovou válkou se dostal do jejího čela společně s bratry Alíovými. V meziválečné době se vypracoval až na hlavního vůdce Ligy a v této pozici se udržel až do smrti. Od poloviny třicátých let si nekompromisním postojem prosadil na Britech myšlenku „muslimského národa“ a vznik Pákistánu.

nacionalistům. Proto Edwin Montagu,¹⁸ státní sekretář pro Indii, vydal jménem britské vlády 20. srpna 1917 prohlášení, kde se mluvilo o tom, že konečným cílem Británie je realizace „odpovědné vlády“ – tzn. předání moci do indických rukou. Nacionalisté deklaraci uvítali a čekali, jak bude po válce naplněna.

Mezitím se v Kongresu opět projevil letitý spor liberálů a radikálů. První známky neshod se ukázaly při volbě předsedy kongresového sjezdu v Kalkatě v roce 1917. Nakonec radikálové přes odpor umírněných prosadili svého kandidáta – Annie Besantovou, což se stalo neklamným důkazem toho, že získali v Kongresu převahu. O rok později došlo na mimořádném sjezdu v Bombaji k definitivnímu rozchodu v otázce přijetí Montagu-Chelmsfordovy zprávy. Tehdy se umírnění rozhodli pro secesi a založili si vlastní stranu, Všeindickou národně liberální federaci (*All-India national Liberal Federation*). Jejím lídrem byl zvolen Surendranát Banerdzí a později ho vystřídal sir Tedž Bahádur Saprú (1875-1949) a Šrínivaš Šastrí. Liberálové zůstali v podstatě věrni své politice spolupráce s britskou vládou, což se odrazilo v postupné ztrátě podpory „veřejnosti“, až jejich strana zůstala „hlavou bez těla“.

Válka se stala nadějí také pro skupinu indických revolucionářů, toužících po odstranění *rádže* pomocí ozbrojeného boje. Roku 1915 založila skupina exulantů v čele s Viréndranáthem Čattopádhjájem v Berlíně Indický výbor za nezávislost (*Indian Independence Committee*), který v červenci téhož roku vyhlásil válku Británii. Výbor nezůstal jen u slov a pokusil se poslat dodávku zbraní do indického Paňdžábu, kde mělo vypuknout povstání; většinu ale zabavili Britové nebo Rusové v Persii.¹⁹

Nejvýznamnější revoluční centrum ovšem vzniklo v USA, kde Lála Hardajál založil levicovou Stranu Ghadr (*Ghadr Party*). „Ghadristé“ otevřeně spolupracovali prostřednictvím německého velvyslanectví ve Washingtonu s německou vládou a „berlínským výborem“, což neuniklo pozornosti amerických úřadů. Hardajál uprchl před vyšetřováním do Evropy a strana se pod vedením nového předsedy Čandry K. Čakravarty začala rozpadat. Definitivní konec všem revolučním aktivitám udělal vstup USA do války a takzvaný hindský konspirační proces (*Hindu Conspiracy Case*), v němž se prokázala přímá spojitost Strany Ghadr s pašováním zbraní do Indie. Téměř všichni klíčoví představitelé strany byli odsouzeni ke čtyřem letům vězení.²⁰ Jeden z vůdců Náréndra Nát Bháttáčarja (1887-1954) utekl před zatčením do Mexika, odkud se za nějaký čas dostal do sovětského

¹⁸ Edwin Samuel Montagu (1879-1924), liberální politik, zastával funkci Státního sekretáře pro Indii v letech 1917-1922. S indickou administrativou měl zkušenosti již v předválečných letech, kdy byl státním podsekretářem pro Indii.

¹⁹ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, Stuttgart 1981, s. 21.

²⁰ GETZ, M. J., *Subhas Chandra Bose*, Jefferson 2002, s. 29-30.

Ruska. Do Indie se vrátil ve 20. letech pod jménem Manábendra Nát Ráj a založil zde Komunistickou stranu Indie.²¹

Neúspěch německo-indických aktivit však nedokázal odradit jiné nacionalisty. Na Středním východě se nacházeli dva prominentní revolucionáři Kumar Mahéndra Pratáp a M. Barkatulláh. Ti vytvořili v afghánském Kábulu Provizorní indickou vládu (*Provisional Indian Government*), v níž se Pratáp²² prohlásil prezidentem. Z proněmeckého Afghánistánu se pak marně snažili propagandou jednak vyburcovat horské kmeny na severozápadní hranici Indie k nepokojům, jednak vyvolat revoltu v samotné Indii. Celá epizoda se neslavně uzavřela po německé kapitulaci.²³

V samotné Indii se objevilo též několik radikálů vyzývajících k ozbrojenému odporu, britské úřady se ale s nimi rychle vypořádaly. V roce 1915 utekl z Indie jeden z předních teroristů Ráš Beháří Bose a uchýlil se do Japonska. Britské ministerstvo zahraničí se dožadovalo jeho vydání, avšak japonské úřady jim nevyšly vstříc; Tokio začalo projevovat zájem o jižní Asii kvůli vlastním panasijským plánům.²⁴

Indická „veřejnost“ zůstávala k výzvam „exilových vlád“ hluchá, protože soustředila pozornost na práci státního sekretáře pro Indii a místokrále. Edwin Montagu společně s lordem Chelmsfordem²⁵ totiž připravovali zprávu, zabývající se konstitučními reformami v duchu srpnového prohlášení. Tato zpráva pak posloužila jako rámec pro zákon o správě Indie (*Government of Indian Act*), který britský parlament přijal v roce 1919.

Nejdůležitější změnou bylo zavedení systému tzv. diarchie (*dyarchy*). V provinciích se vláda skládala ze dvou částí: z tzv. přenesených (*transferred*) a tzv. rezervovaných (*reserved*) ministerstev. Přenesené resorty, tj. místní samospráva, zdravotnictví, vzdělání, zemědělství, rybářství, sociální záležitosti, průmysl a religiózní záležitosti, měli spravovat ministři, volení provinční zákonodárnou radou a byli jí zodpovědní. Naproti tomu ministry rezervovaných resortů, tj. správy pozemkových daní, spravedlnosti, policie a vězeňství, jmenoval přímo guvernér, a proto odpovídali pouze jemu. V případě rozporů mezi oběma sekcemi měl guvernér představovat arbitra; zároveň měl i pravomoc zasahovat do činnosti jednotlivých ministrů. V centrální vládě systém diarchie neexistoval. Generální guvernér jmenoval

²¹ Srv. SINDHA, S., *Indian Independence in Perspective*, New York 1964, s. 86-87.

²² O čtvrtstoletí později se Pratáp společně s Pritamem Singhem aktivně podíleli na činnosti Ligy za nezávislost a na vzniku Indické národní armády pod japonským velením.

²³ HAUNER, M., c. d., s. 22.

²⁴ BEST, A., *British Intelligence and the Japanese Challenge in Asia, 1914 – 1941*, Basingstone 2002, s. 23-24.

²⁵ Frederic John Napier Thesiger (1868-1933), vikomt Chelmsford, zastával funkci místokrále Indie v letech 1916-1921.

ministry do Výkonné rady nezávisle na zákonodárném sboru a celá indická vláda byla podřízena kontrole státnímu sekretáři pro Indii respektive parlamentu.

Zákon zreformoval také legislativu. Centrální zákonodárná rada se měla skládat ze dvou komor: z dolní komory, tzv. Zákonodárného shromáždění (*Legislative Assembly*), a z horní komory, tzv. Státní Rady (*Council of State*). Volby do dolní komory byly přímé, založené na principu oddělených volebních kurií jak pro náboženské komunity, tak pro určité společenské třídy. Z celkového počtu 145 členů bylo 70 % voleno, zbytek jmenovala vláda (1/3 nominovaných reprezentovala neúředníky). V horní komoře zasedali jmenovaní zástupci knížecích států a volení členové.²⁶ Obě komory mohly navrhnout a schvalovat zákony týkající se určitých oblastí, avšak musel je schválit i generální guvernér. Ten mohl zákony i vetovat, nebo je naopak uvést v platnost, i přes zamítnutí legislativy. Obdobné pravomoci měl též v otázce rozpočtu, kde o některých položkách centrální zákonodárná rada nemohla hlasovat.

Legislativa v provinciích byla založena na stejném modelu jako v Dillí, avšak s tím rozdílem, že měla jenom jednu komoru a počet a charakter kurií odpovídal situaci v dané provincii. Například v Paňdžábu existovala vedle „všeobecné“ a muslimské kurie ještě sikhská, v Madrásu kurie pro indické křesťany, v Bengálsku a opět v Madrásu pro Angloindy; ve všech provinciích s výjimkou Paňdžábu, Centrálních provincií, Beráru a Asámu byly zavedeny rezervované mandáty pro Evropany. Kromě religiózních a etnických skupin měli svá vyhrazená místa i pozemkový magnáti, univerzity, obchodníci a průmyslníci. Vzrostl i celkový počet zákonodárců – v každé provincii minimálně 100 členů. Členové legislativy byli voleni na tři roky. Došlo též k rozšíření elektorátu, jelikož zákon snížil majetkový census a dal volební právo ženám. To znamenalo, že z celkového počtu obyvatel mohlo volit 2,8 %.

Další důležitý bod se nacházel v sekci 84A zákona o správě Indie, který se zmiňoval o tom, že po uplynutí deseti let od schválení zákona má být ustanovena Královská komise (*Royal Commission*). Ta pak měla mít za úkol prověřit životaschopnost zákona a navrhnout další směřování ústavního vývoje.²⁷

V Kongresu vyvolalo vlnu nevole již zveřejnění Montagu-Chelmsfordovy zprávy; v roce 1918 ji odmítl přijmout mimořádný bombajský sjezd INK. Pozdější zákon byl shledán jako nepřijatelný, protože faktická moc zůstala v rukou Britů – místokrále a guvernérů. Radikální obrat ve vztazích nacionalistů a vlády nezpůsobil zákon o správě Indie, ale poválečné události v Paňdžábu.

²⁶ Konkrétní počet volených zástupců ve shromáždění byl 103, z nichž 51 volila všeobecná kurie, 30 muslimská, 2 sikhská, 7 kurie pozemkových mandátů, 9 evropská, 4 průmyslová a obchodnická komora. Ve Státní radě byly konkrétní počty následující: 27 jmenovaných a 33 volených. Srv. GOKHALE, B. G., *The Making of the Indian Nation*, London 1960, s. 154.

²⁷ K Zákonu o indické vládě z roku 1919 srv. MEHRA, P., c. d., heslo *Montagu-Chelmsford reforms*.

Amritsar – bod zvratu

Na konci války vláda jmenovala zvláštní výbor s předsedou sirem Sydney Rowlattem, majícím za úkol nalézt adekvátní odpověď na hrozbu terorismu a ozbrojeného povstání proti *radži*. Na základě této zprávy Zákonomádné shromáždění schválilo v únoru 1919 tzv. Rowlattův zákon,²⁸ jenž nápadně připomínal opatření za stanného práva. Uzákonil například striktnější kontrolu tisku, mimořádné soudy bez možnosti odvolat se, uvěznění bez závažného důvodu atd. Přijetí zákona v radě, kde se prosadil jen díky převaze „úředních“ mandátů, vyvolal odpor „veřejnosti“ v celé Indii. Právě tehdy Móhandás Karamčand Gándhí poprvé přesvědčil Kongres, aby na protest vyhlásil *hartál*,²⁹ což byla jeho nová „zbraň“, a osvědčenou *satjágrahu*.³⁰ „Veřejnost“ na výzvu odpověděla nadšením a všeobecnou účastí. Svoji roli sehrály i další faktory jako rozsáhlá epidemie chřipky, zvýšení cen obilí a značné množství nedávno demobilizovaných vojáků.

Začátkem dubna 1919 vláda paňdžábské provincie zpanikařila, když se setkala se silným protestním hnutím, které místy nabylo násilného charakteru, a předala moc vojenským autoritám, jmenovitě brigádnímu generálovi Reginaldovi E. Dyerovi. Ten neváhal použít násilí a 13. dubna 1919 se vydal s vojenským oddílem rozehnat poklidné shromáždění na náměstí Džálíjánválá Bágh v Amritsaru. Zde generál nařídil bez předchozího varování střelbu do neozbrojeného davu, který nedostal ani šanci se rozprchnout, neboť z náměstí vedl jediný východ, zahrazený dvěma obrněnými vozy. Výsledkem bylo několik stovek mrtvých a raněných přímo na místě a vyhlášení stanného práva nad celou provincií. Amritsarský masakr hluboce otřásl nejen indickým „veřejným míněním“, ale i veřejností v Evropě a USA. Kongres očekával, že Dyer a další viníci budou potrestáni.

V říjnu vláda zřídila tzv. Hunterův vyšetřovací výbor, který měl prošetřit všechny sporné případy střelby v Paňdžábu a Bombaji a hlavně amritsarský masakr. Konečná zpráva z března 1920 většinu případů hodnotila jako nutnost a Dyerův skutek jako „chybu úsudku“; generál byl pouze oficiálně penzionován a poslán do Anglie. Všichni tři indiští členové výboru odmítli se závěrečnou zprávou souhlasit a vytvořili vlastní tzv. minoritní zprávu.

²⁸ Oficiální název je zákon o anarchistických a revolučních zločinech (*The Anarchical and Revolutionary crimes Act*).

²⁹ *Hartál* byla protestní akce, při níž se měl zastavit běh normálního života a měly se konat pouze masové demonstrace. Vnějšíkově se projevoval černými vlajkami, zavřenými obchody, zastavením práce, nenásilnými demonstracemi a průvody.

³⁰ *Satjágraha* je zjednodušeně občanská neposlušnost, protestní hnutí, spočívající na důsledném odmítání dodržování zákonů a nařizení a na bojkotu státních institucí. Základní podmínkou je, že kampaň musí probíhat nenásilnou formou. Má za cíl prostřednictvím utrpení aktivistů dosáhnout „změny srdce protivníka“, a tím dosáhnout vítězství „absolutní pravdy“. *Satjágraha* je složeninou ze slov *satja*-pravda a *ágraha*-následování. Gándhí ji použil již za své kampaně v jižní Africe. Blíže srv. GANDHI, M. K., *Satyagraha in South Africa*, Ahmedabad 1961.

Mezitím si i Kongres vytvořil vlastní vyšetřovací výbor a přes nesnáze způsobené vládou, úspěšně dokončil zprávu diametrálně se lišící od oficiální.³¹ Podle kongresového výboru byl počet obětí daleko vyšší, než uváděla Hunterova zpráva, za hlavního viníka označila generála Dyera.³²

To, že Kongres hodlal i nadále spolupracovat s vládou, dokládá sjezd strany z prosince 1919 konaný v místě tragédie. Většina delegátů, včetně Gándhího, se rozhodla akceptovat zákon o správě Indie, i přes jeho nevyhovující charakter. Po zveřejnění Hunterovy zprávy však nastal šok a pobouření. Většině kongresmanů a i samotnému Gándhímu došlo, že svých požadavků nemohou dosáhnout cestou spolupráce s Brity. Kongres se tak ze dne na den nenávratně proměnil v radikální opozici a začal hledat vůdce, který by mu ukázal nový směr.

³¹ Srv. GANDHI, M. K., *An Autobiography or the Story of My Experiments with Truth*, Ahmedabad 1966, s. 360-362.

³² Zatímco Hunterova zpráva hovořila o 379 mrtvých, kongresová zpráva napočítala nejméně 1000 mrtvých. Rozdílné počty vyplývají z toho, že kongresový výbor neopomněl započítat i ty, co zemřeli později na následky zranění v nemocnicích a přilehlých ulicích. Srv. ROHANOVÁ, S., *Hnutí nespolutpráce v Indii, 1920-1922* (diplomová práce), FF UK, Praha 1983, s. 108-110.

Druhá kapitola

Dvacátá léta: „ve stínu učitele“

Kampaň občanské neposlušnosti

Na přelomu desátých a dvacátých let indickou „veřejnost“ rozhořčil výsledek Hunterova vyšetřování a Rowlattův zákon, zmíněné v předcházející kapitole, a proto hledala možnost, jak vyjádřit svou nevoli. Proti vládě se postavila i většina muslimů, jelikož Londýn nesplnil slib ohledně zachování chalífátu (tzn. zachování suverenity osmanského sultána nad svatými místy). Iniciativy se chopil Gándhí, jenž spojil oba proudy nespokojenců a společně s chalífátským výborem zahájil 1.srpna 1920 kampaň občanské nespolupráce.

Předešlé události ovlivnily dění natolik, že Kongres musel uspořádat mimořádný sjezd (v Kalkatě v září 1920), aby mohl reagovat na situaci ještě před plánovanými listopadovými volbami do zákonodárných rad. Na shromáždění vystoupil Gándhí s návrhem, aby se Kongres přidal k hnutí nespolupráce a odmítl účast ve volbách. Kromě toho slíbil, že Indie získá do roka *svárádž*. Proti němu vystoupila silná skupina vedená Děšbandhu Dásem,¹ Annie Besantovou a Lálou Ladžpatem Rájem, tehdy prezidentem shromáždění, kteří chtěli setrvat v politice ústavní spolupráce. Nakonec se Gándhímu podařilo prosadit přijetí bojkotu i s podporou jenom jediného významného vůdce - Mótílála Néhrúa.²

Gándhího rezoluce přišla znovu na pořad jednání na pravidelném sjezdu v Nágpuru v prosinci 1920. „Stará garda“ v čele s Dásem doufala, že tentokrát Gándhího porazí, ale ke svému zklamání opět neuspěla. Nágpurský sjezd se stal jeho triumfem. Účastníci jednání znovu rafitikovali rezoluci o nespolupráci a navíc přijali nové stanovy Kongresu, navržené Gándhím. První důležitá změna se týkala definice cíle – „*svárádž v rámci britského impéria, pokud to bude možné, nebo v případě nutnosti mimo něj*.“³ Další změnou byla reorganizace strany a jeho vedení na územním principu. Nejmenší jednotkou se měl stát místní kongresový výbor, jehož nadřazeným orgánem měl být spojený výbor, dále postupně sekční, distriktní a provinční a na vrcholu pak Všeindický výbor (*All-India Congress Committee*). Poslední jmenovaný výbor se měl skládat z 350 členů z různých provincií a ten měl volit 15 členů tzv. Pracovního výboru (*Congress Working Committee*), výkonného orgánu strany, jemuž předsedal prezident zvolený na sjezdu. Nejvyšší instanci představoval každoroční sjezd a

¹ Čitta Raňdžan Dás (1870-1925), často nazývaný přízviskem Děšbandhu (v překladu „přítel národa“), bengálský právník a vůdčí osobnost bengálské provinční organizace INK. Na Kalkatském sjezdu patřil k nejváženějším osobnostem strany - do té doby byl dvakrát zvolen prezidentem shromáždění (Bombaj a Dillí).

² Mótílál Néhrú (1861-1935), právník z Iláhábádu, který se angažoval v kongresu už od roku 1888. Původně byl zastáncem umírněného křídla až do událostí roku 1919. Na amritsarském sjezdu dokonce dosáhl postu prezidenta kongresu. Byl otcem Džaváharlála Néhrúa.

³ GANDHI, M. K., *An Autobiography*, s. 381.

Všeindický výbor měl řídit Kongres pouze v době mezi jednotlivými shromážděními. Doposud elitářská organizace se měnila na moderní masovou stranu. Jinými slovy řečeno, „Kongres přestal být organizací pro lidi, ale stal se organizací lidí.“⁴

Ačkoli většina shromážděných kongresmanů reformy schvalovala, neubránila se rozpakům nad Gándhího slibem, že Indie získá *svárádž* do jednoho roku pomocí „konstruktivního programu“ – tj. podporou hnutí *khádí*,⁵ zákazem drog a alkoholu, jednotou náboženství a likvidací „nedotknutelnosti“.⁶

Kongres v Nágpuru přijal novou strukturu a navíc našel nového vůdce – Móhandáse Karamčanda Gándhího. Narodil se v Gudžarátu v roce 1869, v osmnácti letech odešel do Anglie, kde vystudoval práva. Roku 1893 odplul do Jižní Afriky a založil si zde advokátní praxi. Gándhí, jenž poznal na vlastní kůži místní rasismus, se rozhodl změnit postavení indické menšiny. Ovlivněný dílem Ruskina, Thoreaua a Tolstého vymyslel a poprvé vyzkoušel tzv. *satjágrahu* a půst jako prostředek nátlaku. Tato strategie byla po dvaceti letech úspěšná a Gándhí vymohl pro jihoafrické Indy značné ústupky. S africkým působením je spjata i Gándhího proměna v přísného hinduistického asketu. V roce 1915 se vrátil do Indie už jako slavný bojovník za indická práva a aktivně se zapojil do činnosti Kongresu. První rok na radu svého duchovního guru Gókhála jen pozoroval dění ve vlasti, v níž se mnoho změnilo; Gándhí, jak sám připustil, byl poněkud „mimo realitu“. Díky Gókhálehovu vlivu se od začátku angažoval v táboře umírněných a věřil v dosažení modu *vivendi* s britskou vládou. V letech 1916-1918 vedl několik regionálních hnutí občanské neposlušnosti v Biháru a v domovském Gudžarátu. Indické masy Gándhího považovaly za svatého muže a nazývaly ho Mahátmou – „Velkou duší“. Na Nágpurském sjezdu INK se tak v jeho osobě dostala do vedení „slavná tvář“, slibující najít pro tápající stranu východisko.⁷

Začátek roku 1921 vypadal pro hnutí neposlušnosti nadějně. Kampaně se aktivně účastnily široké vrstvy hinduistů a muslimů; ostrá kritika *satjágrahy* byla slyšet jenom z řad liberálů a dalších stran, které připomínaly spíše izolované elitní spolky. Jak nespolupráce probíhala konkrétně? Podle Gándhího vypracovaného programu se měl každý aktivista „vzdát

⁴ KAUSHIK, P. D., *The Congress Ideology and Programme, 1920-47*, London 1964, s. 35.

⁵ Hnutí *khádí* si vytklo za cíl obnovit domácí textilní průmysl, jehož produkty měly nahradit importované látky z Británie. *Khádí* úzce souviselo s hnutím *svádeší* a vedle toho se mělo pokusit zmírnit chudobu vesnického obyvatelstva. Předání se později stalo symbolem pro dosažení *svárádže*, a proto byl kolovrátek, neboli *čarkha*, umístěn na vlajku nezávislé Indie. *Khádí* (v severní Indii *kháddar*) je výraz pro látku nebo oděv zhotovený ručním předením.

⁶ *Nedotknutelní* byla vrstva obyvatel mimo kasty na nejnižší příčce hinduistické společnosti. Jejich základní práva byla značně omezena, například nesměli vstupovat do chrámů a škol, nemohli brát vodu z veřejných studní, nedovoloval se jim ani jakýkoli fyzický kontakt s jinými hinduisty, vykonávali pouze podřadná zaměstnání (čištění toalet, kanálů a ulic, odstraňování mrtvých zvířat, nejtěžší polní práce). Gándhí je nazýval *haridžáni* (boží děti).

⁷ Srv. GANDHI, M. K., *An Autobiography*.

britských titulů a čestných funkcí, nezúčastnit se upisování státních půjček, bojkotovat britské soudy a vládní školy, nepodílet se na činnosti vládních politických stran, odmítnout všechny služby v bývalých tureckých územích, plně podporovat hnutí svádeší.“⁸

Situace se pro vládu zkomplikovala i v důležité provincii Paňdžáb, kde v únoru 1921 vypukl krvavý konflikt mezi sikhy a správci jejich chrámů – mahánty. Sikhská „veřejnost“ se už od konce války snažila zreformovat správu chrámů a odstranit zkorumpované mahánty, ti ale našli oporu ve vládě, striktně udržující dosavadní stav, aby zůstala věrná své politice nezasahování do náboženských záležitostí. Mimo vyhlášení vlastní kampaně nespolupráce vznikla paralelně i militantní politická strana *Akálí dal*,⁹ jež hodlala vyřešit spor radikální cestou. Jednu chvíli se objevily návrhy, že by se sikhské reformní hnutí mohlo připojit ke Gándhího kampani, avšak většina místních hnutí tuto alternativu odmítla.¹⁰ Vývoj v této provincii, kde vedle sebe žili muslimové, hinduisti a sikhové, pozorně sledoval britský místokrál v Dillí, jelikož hrozilo bezprostřední podkopání základního kamene *rádže* – britské indické armády, jejíž jádro tvořili sikhové. I z hospodářského hlediska se jednalo o neurologický bod, protože region sloužil jako hlavní indická obilnice.

Vláda tentokrát nezpanikařila jako v roce 1919 a vyčkávala, až se nesourodé hnutí samo rozpadne. Sázela především na rozpory bojovného chalífátského výboru s pacifistickým Mahátmou a v Kongresu na rivalitu jednotlivých frakcí. Druhá část strategie měla spočívat v posílení umírněných Indů pomocí Montagu-Chelmsfordových reforem (respektive zákona o indické vládě) a následně ve vytvoření silné umírněné strany, se kterou by Dillí v budoucnu vyjednávalo jako s hlavním partnerem.¹¹

V duchu tohoto plánu vláda trvala na uspořádání voleb do zákonodárných rad navzdory tomu, že se k bojkotu kromě Kongresu a chalífátského hnutí přidala i Muslimská liga. Největší úspěch v neúčasti byl zaznamenán v Centrálních provinciích, kde 7 okrsků nepostavilo žádného kandidáta; ve 33 z 52 volebních obvodů byly volby neplatné z důvodu nízké účasti. Hlasování vypadalo obdobně i na jiných místech. Jednou z mála výjimek byl Paňdžáb. Zatímco ve městech volilo jen 8,5 %, na venkově se účastnilo 38 % hinduistů, 44 % muslimů a 26 % sikhů.¹²

S úspěchem se setkal též bojkot státních škol. Například do března 1921 v bombajské provincii vzniklo 189 národních vzdělávacích institucí se 17 100 studenty, v Bengálsku 190

⁸ PILÁT, J., *Mahátma Gándhí*, Praha 1963, s. 114-115.

⁹ *Akálí dal* znamená v překladu Strana vyznavačů Věčného.

¹⁰ KAPUR, R. A., *Sikh Separatism. The Politics of Faith*, London 1986, s.105-129.

¹¹ CELL, J. W., c. d., s. 74-75.

¹² ROHANOVÁ, S., c. d., s. 156.

se 14 819 studenty a v Biháru a Úríse 442 škol se 17 330 studenty. Zřizovatelem byly v drtivé většině městské rady.¹³

Aby Kongres získal finanční prostředky pro nacionalistický boj, vytvořil Tilakův všeindický fond pro *svárádž* (*All-India Tilak Memorial Swaraj Fund*), v jehož prospěch darovalo obyvatelstvo více než 10 milionů rupií. Navzdory událostem nepřestávali v Dillí věřit v úspěch své koncepce „dlouhé hry“ a snažili se získat čas.

Nový místokrál lord Reading¹⁴ sice zůstal věrný politice svého předchůdce, v dubnu 1921 ale vážně uvažoval o soudním stíhání bratrů Alíových, vůdčích osobností chalífátského výboru. Ti se snažili vyvolat revoltu v armádě a připravit invazi afgánských muslimů, protože se spokojili s taktikou nenásilí. O měsíc později se Reading setkal poprvé s Gándhím, aby se společně pokusili najít východisko z krize. Oba muži diskutovali o čtyřech zásadních bodech: o paňdžábských nepokojích a amritsarském masakru, o mírové smlouvě s Tureckem ze Sévres, o *svárádži* a o možné afghánské invazi. Celkem se setkali šestkrát, ale jediným výsledkem byl slib bratrů Alíových, že se veřejně vzdají extrémistické politiky.¹⁵

Boseho mládí

Gándhího pozice si žádala častá setkání a rozhovory s různými lidmi uvnitř i vně hnutí nespolupráce; právě v červenci 1921 se poprvé setkal s mladým Bengálcem Subhášem Čandrou Bosem. Ačkoliv byl Bose Bengálec, narodil se ve městě Katak, ležící v Úríse 23. ledna 1897. Na rozdíl ode dneška náležela tehdy tato provincie Bengálsku a sdílela i jeho kulturní identitu. Subhášova rodina se řadila k vyšší hinduistické kastě *bhadralóků*, typické pouze pro zdejší oblast.¹⁶ *Bhadralókové* se jako první z Indie setkali s britskou nadvládou a rychle pochopili, že si mohou udržet prestiž, jen pokud budou spolupracovat s novými vládci. Aby získali snazší přístup do struktury *rádže*, přijali během 19. století za vzor životní styl a myšlení viktoriánské Anglie. Vznikla tak specifická kultura mísící indickou tradici se západním racionalismem. Tito vzdělaní Bengálci často zastávali nižší posty v indické státní správě téměř ve všech provinciích, čímž si vytvořili vůči ostatním etnickým skupinám jakýsi „monopol.“¹⁷

¹³ Tamtéž, s. 153.

¹⁴ Rufus Daniel Isaacs, první markýz z Readingu (1860-1935), liberální politik zastávající úřad místokrále od dubna 1921 do dubna 1926. Předtím působil v jako velvyslanec v USA a jako předseda nejvyššího soudu (*Lord Chief Justice*).

¹⁵ JUDD, D., *Lord Reading*, London 1982, s. 206-208.

¹⁶ FAY, P. W., *The Forgotten Army*, Michigan 1995, s. 153.

¹⁷ Přestože v britských očích nijak nepovýšili, pokračovali dále v napodobování, vedoucím mnohdy až k absurdním scénám, kdy například na služebnictvo mluvili bengálsky a na psa anglicky. HUTCHINS, F. G., *India's Revolution*, Cambridge (Massachusetts) 1973, s. 59-60.

Domácnost Subhásova otce, Džanakía Nátha Boseho, nebyla žádnou výjimkou. Všichni její členové žili podle západního standartu a běžně mezi sebou mluvili anglicky. Otec pracoval u britského soudu v Katakú jako státní zástupce a zasedal v Bengálské zákonodárné radě (*Bengal Legislative Council*); díky strýci z manželčiny strany, siru Romeši Čandrovi Mitrovi, prvnímu indickému předsedovi nejvyššího soudu v Kalkatě (*Chief Justice of The Calcutta High Court*), získal určité konexe.¹⁸ Snad proto se jeho synové včetně mladého Subhása, jak velela rodinná tradice, měli věnovat buď právnické kariéře, nebo dráze v indické civilní správě.

Subhás nejprve navštěvoval protestantskou evropskou školu (*Baptist Missionary School*), což mu umožnilo dokonalejší ovládnutí angličtiny jako podmínky pro další vzdělání, a poté kolejní školu Rawenshaw (*Rawenshaw Collegiate School*) v rodném městě, sloužící především k přípravě pro přijímací řízení na Kalkatskou universitu (*University of Calcutta*). Na Rawenshawské koleji se Bose setkal s Béním Mádhávou Dásem, ředitelem ústavu, jehož vlastenecký postoj mladému Bengálci imponoval.¹⁹

Boseho myšlení ovšem ovlivnil daleko více hindský mysticismus než Bění M. Dás. V době studia na Rawenshaw se nadchl pro učení náboženského reformátora Svámí Vivékánady,²⁰ jež hlásalo, že lze dosáhnout spásy pomocí služby pro lidstvo a pro „*Matku Indii*“. Subhás přečetl všechna Vivékánandova díla a ztotožnil se s ideálem obětavé služby. V roce 1914, již jako student na univerzitě, se vydal s přítelem na tajnou pouť do severní Indie, kde hodlal nalézt duchovního učitele. Cesta mu však přinesla jen „vystřízlivění,“ neboť nenašel žádného *guru* odpovídajícího jeho představám. Po tomto zklamání se Subhás začal obracet k politickým aktivitám na univerzitní půdě, kde se brzy prosadil jako vůdčí osobnost studentského života.²¹

V roce 1913 Bose úspěšně složil zkoušky a nastoupil na elitní Prezidentskou kolej (*Presidency College*) v Kalkatě. S příchodem války zaujal kritičtější pohled na Brity, když se stával často svědkem rasově motivovaných incidentů přímo na ulici nebo v prostředcích veřejné dopravy. Mnohem více jej zasáhla událost na domovské koleji v roce 1916, spojená s příchodem nového vyučujícího evropských dějin, Edwarda Oatena. Krátce po nástupu byl jmenován vedoucím katedry, čímž přeskočil služebně starší indické kolegy. Skutečný skandál

¹⁸ MOOKERJEE, G., K., *Subhas Chandra Bose*, New Delhi 1984, s. 6.

¹⁹ Tamtéž s. 7.

²⁰ Svámí Vivékánanda (1863-1902) a jeho učitel Rámakrišna Paramahansa prosazovali úplnou očistu hinduismu, jednotu všech náboženství, celibát, asketický ideál a odmítali západní kulturní vlivy. Po smrti Rámakrišny začal Vivékánanda prosazovat vedle reformního hinduismu i nacionalistické myšlenky; snažil se vstřípnit mladé generaci pocit pýchy na indickou minulost, sebevědomí a sebeúcty, kladl však důraz na oddělení státu a náboženství. V pozdější době ovlivnilo Vivékánandovo učení mnoho Boseho úvah a činů.

²¹ TOYE, H., *The Springing Tiger*, London 1959, s. 16-17.

však Oaten spustil teprve ve chvíli, kdy necitlivě zareagoval na studentskou ceremonii a vykázal osazenstvo z posluchárny. Zanedlouho je sice vyzval k návratu, místo odpovědi se mu však dostalo jen několika „šťouchanců“ a urážek. Domnělí viníci včetně Boseho museli okamžitě odejít do kanceláře děkana, kde byli náležitě pokáráni. Druhý den studenti na protest uspořádali stávku. Asi za měsíc Oaten opět zasáhl proti hlučícímu davu na chodbě. Násilím vytáhl z davu jednoho studenta prvního ročníku a odvedl ho pryč. O dvě hodiny později tucet mladíků srazil učitele k zemi přímo uprostřed ulice. Oběť utržila jen několik podlitin. Provinční vláda, neprodleně uzavřela kolej a ustanovila výbor pro vyšetření celé záležitosti. Bose, označený za jednoho z útočníků, byl vyloučen ze školy a následně musel jako „potížísta“ opustit Kalkatu.²² Celý incident v něm zanechal hluboký pocit křivdy a způsobil, že mladý Bengálec začal vážně přehodnocovat dosavadní postoj k *rádži*. Od té doby pro něj existovala na rasismus jediná adekvátní odpověď – fyzická obrana.²³ Je nutné ovšem podotknout, že Bose neodsuzoval Brity jako národ, nýbrž jako jednotlivce.

Po roce stráveném v Katakau se Bose vrátil do Kalkaty zkusit štěstí a nechat se zapsat na univerzitu. Jeho znovupřijetí bylo v nedohlednu, a tak se snažil narukovat ke 49. bengálskému pluku, ale setkal se odmítnutím kvůli silné krátkozrakosti. Po dalším roce se mu podařilo obměkčit ředitele Koleje skotské církve (*Scottish Church College*) za pomoci bratra Sarata, takže mohl nastoupit zpět na univerzitu. Tentokrát vzal své studium vážně, a navíc vstoupil do univerzitní jednotky Indických obraných sil (*Indian Defence Force*). Kromě vojenského výcviku mu učaroval pocit, že v uniformě má dovoleno více než indický civilista. V roce 1919 úspěšně zvládl závěrečné zkoušky a obdržel titul B.A. v oboru filozofie; nato se rozhodl pokračovat v magisterském studiu v oboru experimentální psychologie.²⁴

O několik měsíců později přicestoval do Kalkaty Boseho otec a navrhl mu, zda by nechtěl odjet studovat na universitu do Británie a složit tam po nějaké době přijímací zkoušky do indické státní správy. Na rozmyšlenou dostal pouhých čtyřiašest hodin. Bose nakonec otcovu nabídku akceptoval. Vize služby ve státní správě jej zřejmě nijak nelákala, avšak chtěl osobně poznat prostředí Britských ostrovů, a proto zanechal studia na Kalkatské univerzitě a v září 1919 odplul do Evropy.

V listopadu začal navštěvovat Fitzwilliam Hall na univerzitě v Cambridge. Velmi brzy si všiml, že život v anglických městech je daleko svobodnější než v bengálských, ale nijak toho nevyužíval, jako ostatní krajané, a spíše se soustředil na studium. I na cambridgeské

²² Srv. OATEN, E. F., *The Bengal Student As I Knew Him, 1909-1916*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 28-53. V příloze 2b, s. 42-53, je otištěno úplné znění zprávy vyšetřovacího výboru.

²³ Srv. BOSE, S. C., *The Indian Struggle, 1920-1942*, London 1964, s. 300-301.

²⁴ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, ed. S. A. Ayer, New Delhi 1974, s. 8.

univerzitě našel lepší podmínky než v Kalkatě. Svému bratrovi napsal: „...co mně způsobuje největší radost, je pozorovat bílé muže, jak mě obsluhují a čistí mé boty.“²⁵

Pro úspěšné složení zkoušek do státní správy musel Bose zvládnout veliké množství učiva: ekonomii, politologii, anglické a evropské dějiny, anglické právo, sanskrt, geografii a filozofii. V létě 1920, po tvrdé přípravě, absolvoval zkoušky a ke svému překvapení dosáhl čtvrtého nejlepšího místa. Další měsíce řešil dilema, jestli má pokračovat ve službě *rádži*, nebo upřednostnit nacionalistickou Indii a program nespolupráce. Od konce února 1921 hledal Subhás odpověď v korespondenci s tehdejšími předními bengálskými politiky Dēśbandhuem Dāsem. V dopisech svému rádci se zamýšlel mimo jiné nad otázkou, jak by mohl být co efektivněji nápomocen národnímu hnutí po svém případném návratu: „...byl bych schopen zastat dva druhy činnosti: vyučování na koleji a psaní do tisku... Jestliže mohu dělat jednu z jmenovaných věcí, nebudu se muset déle rozhodovat a hned poté, co se zbavím správy [indické státní správy], se dám do práce.“²⁶ Subhás se dotazoval i na názor bratra Sarata; ten na něj naléhal, aby se neopouštěl tak vážené místo. V dubnu 1921 definitivně překonal pochybnosti a rezignoval na úřednický post. Boseho vystoupení představovalo mimořádnou událost, protože dosud se žádný Ind dobrovolně nevzdal služby ve státní správě. Samotný státní podsekretář pro Indii si ho pozval na pohovor, ničeho ale nedosáhl; Subhás argumentoval tím, že nemůže sloužit dvěma zemím zároveň. Po návštěvě ministerstva pospíchal zpět do Indie.²⁷

Dne 16. července 1921 přistál Bose v Bombaji a ještě téhož odpoledne byl pozván k osobnímu rozhovoru s Mahátmou. Nejprve chtěl vysvětlit plán boje za *svárádž*, a poté pokládal otázky. Gándhí, jak bylo jeho zvykem, trpělivě odpovídal. První dotaz se týkal bližšího „časového harmonogramu“ protestních aktivit až do vrcholu kampaně-neplacení daní (*non-payment taxes*). Bose se dočkal uspokojivé odpovědi. Po získání 10 milionů rupií do „Tilakova fondu“ měl být zahájen bojkot zahraničních látek a propagace *khádí*, pak Mahátma předpokládal vládní represe a přeplnění vězení *satjágrahisty*. Poslední fáze měla být ve znamení neplacení daní. V druhé otázce žádal Bose objasnit, jak může pouhé neplacení daní nebo neposlušnost donutit vládu „vyklidit pole“. Zda Gándhí očekává, „že bojkot vytvoří tak velkou nouzi v Lancashiru, že tento tlak donutí parlament a kabinet jednat a uzavřít s Indií mír.“²⁸ Bose svými otázkami Gándhího zaskočil. Mahátma odpověděl, že nechce vůbec nutit vládu k jednání.²⁹ V posledním dotazu se Subhás zeptal, jak mohl Gándhí slíbit získání

²⁵ HAUNER, M., *Subhas Čandra Bose*, in: *Dějiny a současnost*, 12/1968, s. 10.

²⁶ MOOKERJEE, G. K., c. d., s. 11.

²⁷ TOYE, H., c. d., s. 21-22.

²⁸ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 54.

²⁹ Gándhí narážel na filozofii „změny srdce“ protivníka, ale tehdy to jeho posluchač nepochopil.

svárádže během jednoho roku. Pro Mahátmu to byla pouze otázka dostatečné víry. Když mladý Bengálec odcházel, cítil se novým vůdcem hluboce zklamaný.³⁰

Setkání zřejmě nemohlo dopadnout jinak, neboť se zde střetla „orientální“ filozofie s diametrálně odlišným světem „západního“ myšlení. Mezi oběma muži se ukázal podstatný rozdíl v chápání boje; Mahátmova umírněnost narážela na Subhásův radikalismus. Na Gándhího radu vyhledal Bose v Kalkatě Děšbandhu Dáse, který ho, na rozdíl od předchozího rozhovoru, nadchl. Bose v něm našel svůj nekritický vzor a okamžitě se zapojil do činnosti bengálské větve Kongresu.

Kampaň pokračuje

Mezitím hnutí nespolupráce, navenek silné a jednotné, začalo pomalu slábnout a rozpadat se. Prvním signálem se stala vzpoura tzv. *mappilů*, muslimských rolníků z Malabarského pobřeží, proti hinduistickým statkářům v srpnu 1921. Od poloviny téhož roku ztrácelo chalífátské hnutí na síle. Bratři Alíové se pokoušeli znovu zajistit předchozí vliv, avšak jejich snaha skončila v září 1921 zatčením a odsouzením na dva roky odnětí svobody.

I vláda ztrácela trpělivost a upadající prestiž hodlala pozvednout návštěvou prince z Walesu. Kongres odpověděl schválením bojkotu Jeho Veličenstva. Když princ připlul v listopadu do Bombaje, setkal se v ulicích s *hartálem* a protesty. Situace se opakovala i v Kalkatě, Ahmadábádu a jiných městech. Vřelé přijetí se princ dostalo pouze v knížecích státech. Oficiální kruhy reagovaly zvýšenou mírou represí. Kromě zákazu organizace „Kongresových dobrovolníků“ (*Congress Volunteers*), protestů a *hartálů* docházelo k hromadným zatýkáním, často ještě před příjezdem prince. Oproti dřívějším dobám znamenala nyní vidina vězení poctu a mnozí aktivisté odcházeli „za mříže“ dobrovolně. Zanedlouho byly věznice přeplněné a tamní úředníci bezradní. Například Džaváharlál Néhrú³¹ vzpomínal na zoufalství správce lachnaúské trestnice, který „říkával dozorcí, že kdyby se mu podařilo přimět některé umírněné členy Kongresu, aby z vězení utekli, on sám jako správce by ho doporučil vládě k udělení titulu *chán bahádur* (služební hodnost dozorců).“³²

V Bengálsku chtěla guvernérova vláda potíží předejít, a proto postavila občanskou neposlušnost a protestní průvody mimo zákon. Bengálský provinční výbor Kongresu

³⁰ Srv. BOSE, S., C., *The Indian Struggle*, s. 53-54.

³¹ Džaváharlál Néhrú (1889-1964) – pocházel z kašmírské brahmánské rodiny usazené v Iláhábádu. Po absolvování škol v Harrow a Cambridge našel uplatnění jako právník ve službách Nejvyššího soudu, odkud odešel za první kampaně občanské neposlušnosti. Od roku 1912 se aktivně účastnil dění v Kongresu společně s otcem. Během první světové války a začátkem 20. let stále více inklinoval k levici. Přestože byl socialistou, podřizoval se často Gándhího radám. Ve 30. letech se dostal úplně pod Mahátmův vliv a stal se z něj „korunní princ.“ Po druhé světové válce stál Néhrú u zrodu nezávislé Indie, proto byl také zvolen prvním předsedou vlády a zůstal jím až do své smrti.

³² NÉHRÚ, D., *Vlastní životopis*, Praha 1958, s. 83.

(*Provincial Congress Committee of Bengal*) však výzvy neuposlechl a schválil na konci listopadu přijetí bojkotu. Shromáždění také udělilo Dásovi pravomoci provinčního diktátora (*Congress Dictator*) pro nadcházející střet.³³ Po několika dnech protestů byl Dás 10. prosince společně se svými nejbližšími zatčen, odsouzen a uvězněn. Mezi zatčenými se nacházel i Subhás Čandra Bose, v té době ředitel Národní koleje (*National College*), šéf provinčního výboru pro styk s veřejností (*Publicity Officer of the Bengal Provincial Committee*) a kapitán Národní dobrovolnického sboru (*Captain of the National Volunteer Corps*).³⁴ To, že se do všech funkcí dostal půl roku po návratu, v pouhých čtyřiaadvaceti letech, svědčí nejen o jeho osobních kvalitách, ale i o úzkých přátelských vazbách na Déšbandhu Dáse.

Ač byli všichni významní vůdci Kongresu, vyjma Gándhího, uvěznění, místokrál, lord Reading, se pokusil vyřešit bezvýchodnost kompromisní dohodou. Pokud by Kongres ihned odvolal neposlušnost a bojkot princovy návštěvy, byla vláda ochotna zrušit zákaz dobrovolnické organizace, propustit všechny protestní aktivisty a uspořádat společnou konferenci u kulatého stolu o budoucí ústavě státu. Jako Readingův prostředník posloužil Madan Móhan Malávija, ortodoxní hinduista a kongresman, odmítající hnutí nespolupráce. Malávija předložil vládní nabídku nejprve Dásovi a Maulánovi Abúl Kálam Ázádoovi. Oba viděli v návrhu přijatelné řešení, a proto souhlasili a přesvědčili o tom i další uvězněné spolupracovníky. Pro finální přijetí bylo třeba Mahátmův podpis, ale ten trval na podmínce propuštění bratrů Alfových a jejich participaci na dohodě. Místokrál odmítl více ustoupit a nakonec odvolal návrh úplně.³⁵

Dás i Bose byli znechuceni Gándhího přístupem k „osudové“ nabídce a zaujali vůči němu velmi kritický postoj. Určité zadostiučinění se Dásovi dostalo na kongresovém sjezdu koncem prosince v Ahmadábádu, kde byl v nepřítomnosti zvolen předsedou. Vedle rezoluce vyzývající k všeobecnému přijetí principů nespolupráce jmenovalo shromáždění Mahátmu „diktátorem pro celou zemi“.

Začátkem roku 1922 se Gándhí rozhodl vyhlásit poslední fázi nespolupráce – neplacení daní. Dne 1. února poslal místokráli ultimátum, požadující propuštění vězňů a zrušení tiskové cenzury. V případě nesplnění do sedmi dní vyhrožoval zahájením kampaně neplacení v okrese Bardóli (Bombajská prezidencie) a vzápětí rozšířením po celé zemi. O tři dny později Gándhí, zděšený incidentem v Čaurí Čaura,³⁶ svolal Pracovní výbor a požadoval

³³ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 64.

³⁴ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 12.

³⁵ AZAD, M. A. K., *India Wins Freedom*, Calcutta 1959, s. 17-18.

³⁶ Ve vesnici Čaurí Čaura (Spojené provincie) se potyčky místních aktivistů a policie zvrhly v zapálení policejní stanice. Na místě uhořely asi dvě desítky policistů.

odvolání *satjagrahy*. Výbor přerušil kampaň a přijal „konstruktivní program“ jako hlavní cíl Kongresu pro následující období.

Náhlé zastavení kampaně vyvolalo vlnu zklamání a rozhořčení napříč celým hnutím. Většina významných předáků strany, toho času ve vězení, nechápala, proč Mahátma zrušil neposlušnost těsně před vrcholnou fází kvůli izolovanému incidentu. Bose nebyl výjimkou, a proto otevřeně, stejně jako jiní, Gándhího kritizoval za zmaření podle jeho názoru dobře připravené a efektivní akce.³⁷ Gándhí podal vysvětlení Džaváharlálovi Néhrúovi až v roce 1930; údajně viděl, na rozdíl od ostatních, izolovaných za mřížemi, že *satjagraha* směřuje k všeobecnému násilí, které by vygradovalo s fází neplacení, a proto využil incidentu v Čaurí Čaura a vše závčas zastavil.³⁸

Po odeznění bezprostřední hrozby se chtěl lord Reading vypořádat s chalífátským hnutím a s Gándhím. V předvečer pařížské konference, jednající o řecko-tureckém sporu, 28. února 1922, poslal místokrál Montaguovi, státnímu sekretáři pro Indii, telegram s otázkou, zda bude revidována mírová smlouva ze Sévres. Reading naléhal na rychlou odpověď, neboť hodlal v nejbližších dnech zatknout Gándhího a potřeboval uklidnit muslimskou populaci. I když kabinet tuto otázku neprodiskutoval, Montagu zveřejnil záměr revize. Vláda dementovala sekretářovo prohlášení a premiér Lloyd George 9. března 1922 donutil Montagua rezignovat.³⁹ Místokrál, indiští liberálové a ostatní umírnění vnímali Montaguův pád jako konec všech reforem.

Druhým plánovaným krokem vlády v Dillí mělo být zatčení a uvěznění hlavního „rebela“. Gándhího popularita uvnitř Kongresu byla na nejnižším bodu a oporu mu nemohl zajistit ani slábnoucí chalífátský výbor. Místokrál nařídil Mahátmu zatknout 10. března 1922 a následně jej nechal odsoudit za pobuřování na šest let odnětí svobody.

I hindsko-muslimská jednota se nezadržitelně rozpadala. Chálífátské hnutí ztrácelo vliv, až úplně zaniklo (v roce 1924), poté co Mustafa Kemal zrušil instituci chalífátu. Většina muslimských aktivistů odcházela do Ligy, nabízející nový politický smysl pro jejich komunitu. Od počátku roku 1922 se Liga separovala od Kongresu a začala prosazovat výhradně požadavky své náboženské menšiny. Gándhího oportunistické sjednocení obou „táborů“ tak skončilo neúspěchem.

³⁷ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 73.

³⁸ NÉHRÚ, D., c. d., s. 77.

³⁹ JUDD, D., c. d., s. 212.

Svárádžisté

Únorová rezoluce hluboce deprimovala většinu kongresmanů, přesvědčených o trvající síle *satjágrahy*. Skepse Děšbandhua Dáse k úzkému vedení INK vzrostla do té míry, že úplně přestal věřit v Mahátmovu „neracionální“ politiku. Využil nálad v Alípurské káznici a představil svým spoluvězněm plán nového postupu. Kromě zachování všech dosavadních činností měla strana zrušit bojkot zákonodárných rad, schválený na kalkatském sjezdu, a aktivně se zúčastnit příštích voleb.⁴⁰ Po vstupu do legislativy by zástupci Kongresu zaujali vůči vládě postoj „permanentní opozice,“ a tím by dosáhli obstrukce přímo uvnitř systému. Dásův návrh našel inspiraci v irském emancipačním hnutí, jež bylo tehdy u většiny mladší generace velice populární.⁴¹

V prosinci 1922, krátce po propuštění,⁴² Dás předsedal sjezdu v Géji, kde předložil kongresmanům ke schválení svůj program „účasti v radách“ v očekávání, že jej přijmou. Návrh nicméně neprošel kvůli silnému tlaku „Gándhího věrných“ s Rádžougópálačárim v popředí. Kolem Dáse se shromáždila skupina prosazující nový kurz – tzv. „stoupenci změn“ (*Pro-Changers*). Na stranu bengálského předáka se připojilo mnoho význačných osobností, jako například Mótílál Néhrú, Lál Ladžpat Ráj, Hakim Ajmal Chán, Maulána Abúl Kálám Ázád. Proti nim se přirozeně vyprofilovali Gándhího následovníci – tzv. „odpůrci změn“ (*No-Changers*), reprezentovaní Rádžougópálačárim a Rádžendrou Prasádem, dogmaticky hájící kurz daný „konstruktivním programem.“⁴³

„Stoupenci změn“ se ještě na sjezdu rozhodli, že založí vlastní politické hnutí vně Kongresu, tzv. Stranu svárádž (*Congress-Khilafat-Swaraj Party*, později *Swaraj Party*). Mótílál oznámil Všeindickému výboru vytvoření nové strany, což zanedlouho potvrdil Děšbandhu rezignací z funkce předsedy a oznámením, že hodlá oponovat přijaté kongresové strategii pomocí Strany svárádž.

V březnu 1923 se v Iláhábádu v domě Mótílála Néhrúa konala první konference strany svárádž. Delegáti zde schválili stanovy a po delší diskusi mezi mladou a starou generací akceptovali konečnou formulaci: bezprostředním cílem bylo získat statut dominia. Bose evidentně hájil stanovisko mladých, tj. „úplnou nezávislost,“ ale nakonec se podřídil Dásovu

⁴⁰ Dásův návrh nebyl překvapením, jelikož již v roce 1920 se Provinční kongresový výbor Bengálska vyjádřil pro vstup do zákonodárných sborů. Neklamným znamením Dásovy orientace se stal mimořádný sjezd INK v Kalkatě, kde delegáti Bengálska a Maharáštry hlasovali proti bojkotu rad. SITARAMAYYA, B. P., *The History of The Indian National Congress, 1885-1935*, Madras 1935, s. 425-426.

⁴¹ KAUSHIK, P. D., c. d., s. 257. Programu *svárádžistů* se detailně věnuje též autor na s. 261-264.

⁴² Britská správa propustila většinu *satjágrahistů* na přelomu roku 1922/23.

⁴³ SINDHA, S., c. d., s. 125-126.

názoru.⁴⁴ U Boseho se jednalo po celý život o zásadní otázku; ústupek ve vnímání *svárádže* jen dokazuje, jak veliký vliv na něj Déšbandhu Dás získal.

Mahátmovi stoupenci ani *svárádžisté* nepatřili v Kongresu k početně nejsilnějším. Rozhodující pozici držela nijak nekonsolidovaná kompromisní skupina, jejíž členové odmítali oba krajní ideové póly. Tato „strana středu“ měla zájem na smíru, a proto si vynutila uspořádání mimořádného sjezdu, kde chtěla nalézt kompromisní řešení. Shromáždění se konalo v září 1923 v Dillí a předsedal mu *svárádžista* Maulána Ázád. „Odpůrci změn,“ konfrontovaní se vzrůstajícím vlivem Dásovy strany, přistoupili na uzavření dohody. Kongresmani mohli vstupovat do legislativy, aniž by porušili bojkot, protože v něm vlastně pokračovali uvnitř samotné vládní struktury. Kongres se však vzdal jakékoli odpovědnosti za jejich jednání.

Svárádžisté, spokojení s dosaženým výsledkem, se začali připravovat na nadcházející listopadové volby, v nichž, k všeobecnému překvapení, získali absolutní většinu mandátů ve Spojených provinciích a skoro totéž v Bengálsku. V Zákonodárném shromáždění obsadili 45 křesel ze 145, respektive ze 103 volených.⁴⁵ Dás přenechal vedení opozice v Centrální zákonodárné radě Mótílálu Néhrúovi, aby se sám mohl postavit do čela *svárádžistů* v Bengálské zákonodárné radě (*Bengal Legislative Council*). Krátce po tomto volebním klání se konaly v Centrálních provinciích volby do městských a distriktních orgánů, ve kterých strana zopakovala předchozí úspěch.

V tradičním termínu, na konci prosince, se konal pravidelný sjezd INK, tentokrát v Kókanďě. Navzdory snahám se již delší dobu rozšiřovala propast mezi hinduisty a muslimy, a proto Dás předložil k ratifikaci hindsko-muslimský pakt, kompromisně řešící náboženský svár. Kořeny problému spočívaly dle Dáse v ekonomické nerovnosti muslimů, jimž podle něj stačilo poskytnout určité garance. Pakt byl však odmítnut, třebaže si skoro všichni přítomní uvědomovali narůstající nebezpečí. V samotném Bengálsku uzavřel Dás s muslimy dohodu, a tak získal jejich podporu pro politiku strany *svárádž*.⁴⁶

Náboženská otázka ustoupila na několik týdnů do pozadí, když Indií proběhla zpráva o Mahátmově zdravotním stavu. V polovině ledna 1924 byl Gándhí postižen zánětem slepého střeva a operován. Vláda se obávala, že by se jeho stav mohl ve vězení zkomplikovat, a tak jej 5. února nepodmíněně propustila.⁴⁷ Po několika týdnech rekonvalescence se Mahátma znovu začal zajímat o současné dění. Poznal, že rozkol v Kongresu nabývá stále větších rozměrů,

⁴⁴ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 85.

⁴⁵ KAUSHIK, P. D., c. d., s. 265.

⁴⁶ AZAD, M. A. K., c. d., s. 20-21.

⁴⁷ SITARAMAYYA, B. P., c. d., s. 451.

proto pozval představitele *svárádžistů*, Dáse a Nehrúa staršího, k jednání. V květnu 1924 dospěli ke kompromisnímu řešení, k tzv. Paktu Gándhí-Dás (*Gandhi-Das Pact*). Dohoda určila, že obě křídla se budou navzájem tolerovat; Mahátma se bude věnovat hnutí *khádí* a Strana svárádž čistě politické kampani.⁴⁸ Gándhí věděl, že tímto jediným způsobem může zachovat jednotu Kongresu. Pakt ratifikoval sjezd INK v Bělgáonu v prosinci 1924.

Ohled od sjezdu v Kókanďe se bengálští *svárádžisté* připravovali na březnové volby do kalkatské městské rady (*Calcutta Municipal Corporation*). Jejich úsilí přineslo výsledky, neboť přesvědčivě zvítězili v hindské i muslimské kurii. Na prvním zasedání zvolila rada⁴⁹ starostou Kalkaty Déšbandhu Dáse a zástupcem muslima Husaina Šahída Suhřavardího; poté jmenovala Subháse Čandru Boseho výkonným tajemníkem (*Chief Executive Officer*).⁵⁰ Do té doby zastával Bose funkci editora *svárádžistického* deníku *Banglar Katha* a od října deníku *Forward*. *Svárádžisté* se chopili příležitosti; jejich první kroky vedly k reformě školství, zdravotnictví a k podpoře nacionalistického programu. Například zavedli bezplatné základní školy, rozšířili zdravotní osvětu, zakládali městské kliniky, preferovali výrobky z hnutí *svádeší*, udělili čestné občanství Gándhímu, Mótílálu Néhrúovi, J. V. Patélovi a dalším a navíc nechali přejmenovat veřejná prostranství a ulice po význačných Indech. Dále zavedli na radnici, k údivu britského personálu, do té doby nemyslitelnou věc: „*Nově zvolení zastupitelé a radní za Stranu svárádž, včetně starosty, chodili oblečení v ručně vyrobeném khádí. Mezi zaměstnanci radnice se khádí stalo úřední uniformou.*“⁵¹ Britové, pracující na radnici, přistupovali k novému vedení vcelku loajálně, až na několik jedinců. Ti se nesmířili se ztrátou moci, s podřízením se Indům, ani s tím, že na důležitém postu výkonného tajemníka se nachází „nezkušený mladík.“

Zatímco na obecní úrovni využívali *svárádžisté* relativně široké autonomie a v provinčních radách naplňovali politiku nespolupráce, v Zákonodárném shromáždění neexistoval žádný prostor pro obstrukci. Místokrál mohl díky zvláštním pravomocem lehce obejít zákonodárny sbor. Navíc mu plně náležela kontrola nad ministry ve Výkonné radě; Mótílál Néhrú proto zvolil taktiku požadavků. Strana svárádž uzavřela alianci s Džinnáhovou Stranou nezávislosti (*Independent Party*); v únoru 1924 společně prosadili rezoluci domáhající se propuštění Gándhího. Ještě téhož měsíce shromáždění schválilo na návrh *svárádžistů* rezoluci žádající vládu, aby učinila kroky k dosažení statutu samosprávného

⁴⁸ Pakt se skládal ze dvou prohlášení: Gándhího a *svárádžistů*. Oba dokumenty jsou publikovány v SITARAMAYYA, B. P., c. d., s. 455-463.

⁴⁹ Do kalkatské rady byl zvolen také Subhásův starší bratr Sarat. Sr. BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977, s. 13.

⁵⁰ Výkonný tajemník řídil celou městskou správu, zatímco starosta představoval hlavu městské rady.

⁵¹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 95.

dominia pro Indii. Pokud to bude nutné, měl Whitehall jmenovat zvláštní královskou komisi. Rezoluce odrážela naději indických nacionalistů v novou labouristickou vládu, avšak *Labour Party* bez ohledu na sliby nechtěla nic měnit. Lord Olivier,⁵² státní sekretář pro Indii, již na konci února prohlásil, že jakékoli významné konstituční změny jsou nežádoucí. Sir Malcom Hailey, ministr vnitra Výkonné rady (*Home Member*), se odmítl zabývat rezolucí, protože popírala vývoj daný reformou z roku 1919, kde měla následovat nejprve etapa „zodpovědné vlády“ (*responsible government*) a poté fáze plného statutu dominia. Néhrú navrhl změnu: uspořádat konferenci u kulatého stolu mezi nacionalistickými vůdci a vládou. Konference by vytvořila základ ústavy, kterou by přijalo nové zákonodárné shromáždění a britský parlament. Dillí ale nehodlalo ani tento návrh akceptovat a trvalo striktně na dosavadním směru.⁵³

Podstatně úspěšnější politiku vedli Dásovi *svárádžisté* v Bengálsku, kde se, motivovaní úspěchem hnutí *Akálí* v Paňdžábu, rozhodli zahájit lokální *satjágrahu* v Tarákéšvaru.⁵⁴ V květnu 1924 přijal provinční sjezd Kongresu Dásův návrh na řešení komunálního problému. Tzv. Bengálský pakt (*Bengal Pact*) rezervoval muslimům 60 % míst ze všech nově jmenovaných funkcí. Za cenu ostrého nesouhlasu mnoha hinduistů se Dás dokázal vypořádat s nejpalčivějším problémem Bengálska, tj. přimět muslimy ke spolupráci. Delegáti schválili též rezoluci na podporu Gopinátha Sáhya.⁵⁵ Tento bengálský student se pokusil před několika měsíci zastřelit kalkatského policejního komisaře sira Charlese Tegarta, jenže svou oběť špatně identifikoval a usmrtil anglického obchodníka Ernesta Daye. Třebaže Sáva litoval chyby, byl odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho následné prohlášení vzbudilo veliké sympatie v celé Indii, hlavně mezi mladými radikálními nacionalisty. Ani Bose se přirozeně netajil tím, že má pro Sáhův čin pochopení.⁵⁶

Přijatá rezoluce značně rozhořčila vládu v Dillí, a proto se rozhodla zasáhnout proti radikálním *svárádžistům*, jako to částečně učinila před rokem, tj. na podzim 1923. Dne 25. října zatkla policie Boseho a mnohé další bengálské kongresmany na základě nařízení III z roku 1818 (*Regulation III of 1818*) a mimořádného nařízení (*emergency ordinance*, zvané

⁵² Sydney Olivier (1859-1943), baron z Ramsdenu, fabiánský socialista, zastával post státního sekretáře pro Indii v roce 1924. Od 80. let 19. století sloužil v koloniální státní správě až do svého penzionování v roce 1924. V letech 1907-1913 vykonával funkci guvernéra Jamajky.

⁵³ CELL, J. W., c. d., s. 103-104.

⁵⁴ Tarákéšvar - místo nedaleko Kalkaty, kde stál poutní chrám Šivy, jehož správu měli na starosti mahánti. Ti se neostýchali zneužívat svoji moc a chrámové jmění k vlastnímu prospěchu podobně jako správci sikhských chrámů. Poté co bengálský kongresový výbor vyhlásil *satjágrahu*, hledali mahánti ochranu u provinční vlády. Po několika měsících uzavřel Dás a mahanty kompromisní dohodu, dle níž větší část vlastnictví měl spravovat veřejný výbor. Nicméně, po Dásově smrti byla dohoda anulována a vše zůstalo při starém.

⁵⁵ Zatímco bengálský sjezd schvaloval Sáhův čin, Gándhí předložil Všeindickému výboru INK rezoluci, v níž žádal ostré odsouzení této vraždy a dalších podobných skutků. Kolem rezoluce se strhla vášnivá debata. V konečném hlasování návrh neprošel; proti Gándhímu se postavili i někteří z jeho nejbližších. Byla to jedna z mála příležitostí, při níž Mahátma plakal na veřejnosti. SITARAMAYYA, B. P., c. d., s. 464.

⁵⁶ FAY, P. W., c. d., s. 184-185.

Bengal Ordinance), přijatého guvernérem den předtím. Oficiální místa podala vysvětlení, že zatýkáním zamezila rozšířením revolučního spiknutí.⁵⁷ Všichni zadrženi se sešli v nové centrální Alípurské věznici, kde úřady umožnily městskému tajemníkovi omezeně vykonávat svůj úřad. Po neshodách s policejním dozorem byl Bose za trest převezen do vězení v Berhámputru. Střety s policií ale pokračovaly i zde. Naproti tomu se relativně lépe snášel s vězeňským personálem v obou jmenovaných věznicích.⁵⁸

Dás se v době policejní razie nacházel mimo Kalkatu, ale jakmile se dozvěděl o zatýkání, pospíchal zpět. Dne 27. října se vrátil do města a zahájil veřejnou kampaň za propuštění. Situaci ještě více vyhrotily angloindické noviny, *The Englishman* a *The Statesman*, jež otiskly údajnou výpověď označující Boseho za hlavního organizátora celé konspirace. Subhás žaloval oba deníky za pomluvu. Na konci roku 1925 soud rozhodl v jeho prospěch.⁵⁹ Bose však, i přes Dásovu snahu, zůstal bez soudu za mřížemi, kalkatská vláda ho totiž považovala za příliš nebezpečného revolucionáře.

Od podzimu 1924 stál Děšbandhu Dás na samém vrcholu Kongresu, neboť Gándhí se, uzavřením paktu se *svárádžisty*, fakticky vedení zřekl a hodlal se zabývat výhradně sociálními reformami. Nový vůdce využil příležitosti a v projevu na sjezdu bengálského Kongresu, pořádaném ve Farídpuru v roce 1925, naznačil možnost dohodnout se s vládou. Vláda v Dillí považovala Dáse za „rozumného“ politika, zjevně v kontrastu s „iracionálním“ Gándhím, proto uvítala vyslaný signál a chystala se odpovědět. Veškeré úvahy o spolupráci skončily 16. června 1925, kdy Dás v Dárdžilingu náhle zemřel.⁶⁰

Dásova smrt znamenala ztrátu výjimečné osobnosti indického národního hnutí. Dás si jasně uvědomoval, že s příchodem Gándhího se do vedoucích pozic Kongresu dostali zástupci jiných národů, a to na úkor Bengálců, především Gudžarátci a předáci ze Spojených provincií. Dás představoval poslední pokus navrátit dřívější dominanci Bengálska pomocí silné provinční – národní kongresové organizace. Z tohoto důvodu hledal podporu mezi muslimskou většinou i za cenu velkorysých ústupků. Nakonec získal podporu napříč celým hnutím, neboť nabídl alternativu v době, kdy Gándhího taktika zklamala mnohé kongresmany. Vedle toho se jevil postup bengálského vůdce západně vzdělaným nacionalistům srozumitelnější než Mahátmova „orientální“ filozofie. Děšbandhu dokázal sjednotit nejen různé náboženské komunity, ale i rozdílné kasty a sociální skupiny; vytvořil ve Straně *svárádž* systém spojující bengálskou elitu, *bhadralóky*, s nižšími vrstvami. Po jeho smrti se *svárádžisté* a provinční kongres INK

⁵⁷ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 105-106;

⁵⁸ Tamtéž, s. 128-129.

⁵⁹ BOSE, A. N., c. d., s. 14-15.

⁶⁰ SINDHA, S., c. d., s. 134-135.

rozpadli na zneprátelené frakce a dosavadní komunální soudržnost začala rychle erodovat.⁶¹

Barmská internace

Na podzim roku 1924 ztratil uvězněný Bose reálný vliv na dění ve straně i v městské správě. Úřady ho zadržovaly, aniž vznesly obvinění nebo zahájily soudní řízení. Bose pro ně symbolizoval nebezpečný prvek, nacházející odezvu hlavně mezi mladými, převážně levicově orientovanými nacionalisty. V lednu 1925 byl převezen z Berhámputru do Kalkaty a odsud poslán lodí do Rangúnu. Dále pokračoval vlakem na sever až do provinčního města Mandalaj v horní Barmě.⁶²

Věznice v místní pevnosti připomínala nově příchozím jen vzdáleně její indickou variantu. Panovaly zde tvrdší poměry, jak vzpomínal sám Bose: „*Budovy vypadaly přesně jako klece v zoo nebo v cirkuse...V Mandalaji neexistovalo nic, co by nás ochránilo před chladnou zimou, letními vedry nebo tropickými lijáky.*“⁶³ Mnohem lépe zapůsobil vězeňský personál. Ve většině případů byl kontakt s ním bezproblémový, až na několik výjimek a vzájemných nedorozumění. Úředníci se dokonce snažili zlepšit situaci vězňů prosazováním reform. Vstřícný přístup dokládá i chování generálního inspektora věznic. Osobně pomáhal obstarávat literaturu pro Boseho studium kriminální psychologie a problematiky vězeňským reform. Občas se mu poštěstilo setkat se s uvězněnými barmskými nacionalisty a diskutovat s nimi o barmsko-indických vztazích.

Vládní orgány povolily politickým vězňům omezeně udržovat korespondenci s rodinami Indii. Bose psal jednotlivým rodinným příslušníkům do Kalkaty, nejvíce bratrovi Saratovi. Ještě předtím, než dopisy došly adresátům, je nicméně pečlivě zcenzurovalo zpravodajské oddělení bengálské policie (*Intelligence Branch of the Bengal Police*), které samozřejmě kontrolovalo i psaní do Mandalaje. I když Bose mohl pravidelně přijímat návštěvy, příliš se jich neuskutečnilo kvůli namáhavé cestě z Bengálska do horní Barmy. Do července 1926 Boseho navštívili pouze třikrát.⁶⁴

Ve druhé polovině 1926 navrhl bengálský Kongres nominovat do listopadových voleb S. C. Mitru do Zákonodárného shromáždění a Boseho do Bengálské zákonodárné rady. Oba mandalajští vězni nabídku přijali. Zatímco Mitra neměl oponenta, proti Bosemu se postavil J.

⁶¹ GREENOUGH, P., *The Death of an Uncrowned King – C. R. Das and Political Crisis in Twentieth-Century Bengal*, in: *Comparative Studies in Society and History* [online], Vol 28, No. 3 (Jul. 1986), s. 414-441 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0010-4175%28198607%2928%3A3%3C414%3ATDOAUk%3E2.0.CO%3B2-7>>

⁶² K období barmské internace neexistují téměř žádné informační zdroje, proto jako základní pramen slouží Boseho autobiografie. BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 128-141.

⁶³ Tamtéž, s. 131.

⁶⁴ BOSE, N. A., c. d., s. 20-22

N. Basu, vůdce bengálské odnože liberální strany. Po náročné kampani, kterou vedl za bratra Sarat, Bose volby přesvědčivě vyhrál. Přesto vláda odmítla nově zvoleného zástupce propustit na svobodu.

O Boseho propuštění se začalo uvažovat na konci roku 1926 z jiného důvodu, a sice kvůli zhoršujícímu se zdravotnímu stavu. Vedle vlivu extrémního podnebí podlomila jeho zdraví hladovka. V říjnu 1925 nedovolilo vedení věznice pořádat bengálský náboženský svátek *Durgapudžá*, natož finančně přispět. Naproti tomu podpořilo konání svátků indických křesťanů. Bengálci reagovali v únoru 1926 hladovkou. Informace o protestu pronikly, navzdory embargu, až do Bengálska, kde jej následně zastal nacionalistický tisk. Navíc celou kauzu přenesli *svárádžisté* do Zákonodárného shromáždění. Dillí ustoupilo tlaku a nařídilo nijak nebránit slavení náboženských svátků. Po patnácti dnech hladovkáři vítězně ukončili svůj protest. Oslabený Bose však onemocněl zánětem dýchacích cest. Jeho zdravotní problémy nepřestaly ani po vyléčení, a proto podstoupil v Rangúnu lékařské vyšetření. Komise lékařů tudíž doporučila jeho propuštění, ale vláda nehodlala vyhovět. Místo toho navrhla Bosemu, že ho osvobodí, když přímo z Barmy odcestuje na vlastní náklady do Švýcarska. Bose „obchod“ odmítl: „*Nemám přání být svobodný ale emigrant... nepřijmu vládní nabídku, protože jsem přesvědčen, že dlouhodobější emigrace se rovná rozsudku doživotního vězení.*“⁶⁵ Zanedlouho jej převezli do Indie, kde podstoupil v Kalkatě další vyšetření. Tentokrát bengálský guvernér, sir Stanley Jackson, lékaře vyslyšel a nechal Boseho 16. května 1927 propustit.⁶⁶

Po návratu do Indie shledal Bose stranu *svárádž* v úplně odlišné situaci, než když zemi opouštěl. Gándhí se od politiky distancoval, Dás zemřel a vedení *svárádžistů* se ujal Mótílál Néhrú, před nímž vyvstal obtížný úkol: musel udržet stranickou jednotu. Dásova promuslimská orientace popudila mnohé hindské *svárádžisty* a donutila je přiklonit se více k náboženskému radikalismu. I idea obstrukce přestávala být pro některé atraktivní, protože doposud nepřinesla žádné výsledky. Skupina soustředěná kolem M. R. Džajakara a N. C. Kélkára, odmítající od začátku politiku obstrukce, věřila v odpovědnou spolupráci v duchu Amritsarského sjezdu z roku 1919. Ta se ke *svárádžistům* přidala záhy po Tilakově skonu, protože v Dásovi viděla nového vůdce, vyznávajícího „konstituční boj.“ Néhrú s nimi však odmítl nalézt kompromis, což je jen utvrdilo v rozhodnutí odejít. Založili tak novou stranu zvanou Strana spolupráce (*Responsivist Party*). Po sjezdu Kongresu v Kánpur z prosince 1925 se oddělila další frakce pod vedením Lála Ladžpata Ráje, tehdy místopředsedy Strany

⁶⁵ WERTH, A., *Der Tiger Indiens*, München 1971, s. 41.

⁶⁶ TOYE, H., c. d., s. 32.

svárádž, a Madana Móhana Maláviji. Vznikla z ní Nacionalistická strana (*Nationalist Party*), inklinující k hindskému komunalismu.⁶⁷

Rostoucí náboženská řevnivost poškodila *svárádžisty* i z jiné stránky. Ztráceli postupně muslimskou podporu a s ní i vliv z Bengálsku. Definitivní tečku za bengálským paktem pak udělaly hindsko-muslimské nepokoje v Kalkatě v roce 1926.

S nástupem Néhrúa souvisí i radikální odklon od původní ideje nespolupráce respektive opozice vůči vládě. V červnu přijal Mótílál místo ve Skeenově výboru (*Skeen Committee*), jmenovaném vládou pro zjištění stavu indizace armády. Valabhbhái Patél, významný *svárádžista*, se nechal zvolit předsedou Zákonodárného shromáždění a S. B. Támbe přijal jmenování ministrem do Výkonné rady guvernéra.⁶⁸

V září 1925 předložil Muddimanův výbor (*Muddiman Committee*) ke schválení Zákonodárnému shromáždění zprávu, zabývající se ústavními reformami. Néhrú podal pozměňovací návrh, známý jako „Národní požadavek“ (*National Demand*), jenž představoval dohodu mezi *svárádžisty* a ostatními volenými zástupci ve shromáždění. Britský parlament měl podle něj uznat dominiální status pro Indii; dále se měla uspořádat konference u kulatého stolu mezi britskými a indickými zástupci o způsobu naplnění reformy. Shromáždění schválilo „Národní požadavek“, ale místokrál jej vetovat. Zklamáný Néhrú se rozhodl protestovat tím, že v březnu 1926 odešel se svojí stranou ze zákonodárného sboru. S jistým zpožděním jeho příkladu následovali i ostatní členové Strany svárádž z provinčních rad.

V listopadových volbách v roce 1926 zvítězil Kongres a jeho členové se vrátili zpět do lavic zákonodárných rad, ve srovnání s předchozími léty ale byli nacionalisté oslabeni. *Svárádžisté* ztratili část muslimských mandátů a přišli také o křesla zabrané Stranou spolupráce.⁶⁹ Výsledky voleb jen dokumentovaly nový nárůst komunalismu.

Simonova komise

Za několik týdnů po propuštění se Boseho stav natolik zlepšil, že jej rodina převezla z Kalkaty do Šilaungu. V příznivějším klimatu pokračovala rekonvalescence až do listopadu 1927. Po celých pět měsíců nevydržel v nečinnosti a na krátko v srpnu odjel do Kalkaty, aby

⁶⁷ NÉHRÚ, D., c. d., 137-139.

⁶⁸ S. B. Támbe přijal úřad bez předchozího souhlasu výkonného orgánu strany, načež mu Néhrú pohrozil disciplinárním řízením. Výhrůžka pak spustila otevřené vystoupení Džajkarovy skupiny proti vedení. Srv. KAUSHIK, P. D., c. d., s. 266-267.

⁶⁹ Strana svárádž definitivně odešla z legislativy v roce 1929, kdy se přidala ke kongresovému bojkotu. Ztotožnila se tak úplně s politikou INK.

zasedl v zákonodárné radě. V téže době bengálský kongresový výbor na výročním zasedání zvolil Boseho předsedou.⁷⁰

Sotva se Bose v listopadu vrátil do Kalkaty, rozčeřilo hladinu „veřejného mínění“ oznámení o jmenování královské komise pro indické reformy. Dle sekce 84 A zákona o indické vládě z roku 1919 měla komise vzniknout až po deseti letech, ale tlak v dolní komoře parlamentu celý vývoj urychlil. Dne 26. listopadu 1927 oficiálně vznikla komise na základě královského příkazu (*Royal Warrant*) v čele se sirem Johnem Allsebrookem Simonem.⁷¹ Simonova komise (oficiálně *Indian Statutory Commission*) měla po svém šetření vypracovat zprávu a zjištěná fakta předložit Společnému výboru obou sněmoven (*Joint Select Committee*). Výbor pak měl připravit novou indickou ústavu. Indickou „veřejnost“ pobouřilo složení komise, jelikož se v ní nenacházel jediný Ind. Vládu nepřekvapilo, že Kongres vyhlásil bojkot Simonovy komise, avšak šokovalo ji, když se k protestu přidaly „opory“ *rádže*: indiští liberálové a Muslimská liga. Lord Irwin, nový místokrál,⁷² obhajoval výhradně „bílou“ komisi tím, že „by bylo těžké uvěřit, že v roce 1927 by smíšená komise dosáhla společných závěrů.“⁷³ Podle Irwina navíc doplňoval Simonovu komisi „indický“ výbor, sestavený z členů Zákonodárského shromáždění a Státní rady pod vedením sira Sankárana Nájara, ale nespolečná práce ze strany Indů znemožnila efektivní fungování.⁷⁴

V bouřlivé atmosféře jednal v prosinci 1927 sjezd INK v Madrásu o dvou zásadních bodech: o Simonově komisi a o novém politickém cíli - dosažení úplné nezávislosti. Delegáti potvrdili bez komplikací bojkot komise, ale střetli se v otázce změny dosavadního kurzu. Rezoluci požadující nezávislost předložil levicový blok v čele s Džaváharlálem Néhrúem a Subhášem Čandrou Bosem. Pravice, oslabená Gándhího nepřítomností a úpadkem

⁷⁰ Srv. BOSE, A. N., c. d., s. 29-31.

⁷¹ Složení komise bylo následující: předseda a zároveň jediný zástupce *Liberal party* sir John Allsebrook Simon, konzervativci Harry Lawson Webster (vikomt Burnham), Donald Sterling Palmer (baron Strathcona), Edward Cecil George Cadogan, a za *Labour party* Stephen Walsh (kvůli nemoci nahrazen Vernonem Hartshornem) a Clement R. Attlee. Dále ke komisi přibyli dva tajemníci (sir Stewart Findlater a sir Archibald Carter) a v Indii další dva úředníci ze státní správy (sir Joseph Bhore a Edward Perry). Srv. ATTLEE, C. R., *As It Happened*, New York 1954, s. 93.

⁷² Edward Frederick Lindley Wood (1881-1959), baron Irwin (od 1934 vikomt Halifax), zastával úřad místokrále v letech 1926-1931. Později se stal sekretářem zahraničního úřadu, velvyslancem v USA, sekretářem ministerstva války a prvním lordem admirality.

⁷³ THE EARL OF HALIFAX, *Fulness of Days*, London 1957, s. 116.

⁷⁴ Tamtéž, s. 116.

svárádžistů, nedokázala vzdorovat a shromáždění rezoluci přijalo.⁷⁵ Vítězství socialistů ztvrdilo jmenování nových generálních tajemníků: Néhrúa, Boseho a S. Kveréšiho.⁷⁶

Členové Královské komise připluli do Indie 3. února 1928. Simon hned po příjezdu požadoval, aby centrální zákonodárné orgány vytvořily Spojený výbor (*Joint Committee*) a jejich příkladu měly následovat i provinční sbory. Všechny výbory by pak pomáhaly Simonově komisi při vypracování zprávy. Požadavek však zůstal nesplněn, neboť politické strany odmítly spolupracovat. Komisaři po téměř dvou měsících, kdy se všude v britské Indii setkávali s *hartály* a protesty, odcestovali do Británie.

Druhá návštěva, od října 1928 do dubna 1929, se Britům jevila jako úspěšnější. Vznikly Simonem požadované pomocné orgány: Indický centrální výbor (*Indian Central Committee*) a, kromě Centrálních provincií, i provinční výbory. Jejich kompetentnost silně narušoval fakt, že je zformovali guvernéři, respektive místokrále, z malého počtu podporovatelů. Jinak se opakovala situace z první návštěvy. Protesty pokračovaly se stejnou intenzitou ve všech provinciích. Na některých místech dokonce přerostly v nepokoje. Nepřátelský postoj k Britům umocnil incident v Láhauru, kde policie při demonstraci smrtelně zranila Lála Lažpata Ráje, jednoho z významných paňdžábských předáků Kongresu. Na konci pobytu jednali komisaři se všemi výbory na společné konferenci, a pak odpluli i se členy Indického centrálního výboru domů, kde konzultace pokračovaly s ministerstvem pro Indii a dalšími britskými institucemi a jednotlivci.⁷⁷

V době prvního pobytu komise uspořádaly indické politické strany Společnou konferenci (*All Parties Conference*), na níž se mělo navrhnout jakým způsobem vytvořit budoucí ústavu. Konference rozhodla, že návrh vypracuje zvolený výbor s předsedou Mótílálem Néhrúem. Pro tento orgán se vžilo označení Néhrúův výbor (*Nehru's Committee*). Vzhledem k tomu, že v něm zasedali převážně umírnění politici, se výbor mohl shodnout pouze na minimálních požadavcích, přijatelných pro všechny, tj. dosažení dominiálního statutu. V prosinci 1928 předložil Néhrú zprávu Kongresu na pravidelném shromáždění v Kalkatě. Proti přijetí zprávy vystoupil Bose podporovaný Džaváharlálem Néhrúem a navrhl rezoluci, v níž žádal, aby delegáti přijali za cíl strany dosažení úplné nezávislosti. Gándhí, nespokojený s levicovou orientací INK, Bosemu oponoval a Kongres nakonec rezoluci

⁷⁵ Vzrůst levicových elementů v Indii dokládá založení Ligy za nezávislost Indie (*League for Indian Independence*). Na začátku roku 1928 ji vytvořili levicoví nacionalisté a komunisté. U zrodu stáli též oba mladí předáci. Liga si kladla za cíl získat nezávislost a přeměnu společnosti na základě sociální a ekonomické rovnosti, nikdy ale nezískala širší podporu. Srv. CHATTOPADHYAY, G., *Subhas Chandra Bose and Indian Communist Movement*, New Delhi 1973, s. 6-7.

⁷⁶ BOSE, A. N., c. d., s. 33.

⁷⁷ LAL BAHADUR, *The Simon Commission and India*, in: *The Indian Historical Quarterly*, 4/1959, str. 297-299.

neschválil.⁷⁸ Mahátma si nicméně uvědomoval, že musí zachovat jednotu, a proto prosadil kompromisní řešení: pokud by Indie nezískala dominiální statut do jednoho roku, měl by se Kongres k požadavku z Madrásu vrátit.

Paralelně se shromážděním INK se na stejném místě konal Sjezd všech stran (*All-Parties Convention*). Néhrúovu zprávu odmítl přijmout nejprve Džinnáh z Muslimské ligy, poté se k zamítavému stanovisku přidala i Sikhská liga a Hindú mahásabha. Neúspěch společné konference jen utvrdil Boseho v přesvědčení, že o budoucnosti ústavního vývoje má rozhodovat pouze Kongres. Podle jeho názoru měla právo na určení budoucího směru výhradně strana bojující za svobodu, jinými slovy INK.⁷⁹

Kongresová levice

Na konci dvacátých let se v Kongresu odrážel nový generační střet mezi starými kongresmany a mladou levicí, zahrnující pod slovo „socialismus“ širokou škálu významů. Tehdy se do vedení nové generace postavili dva názorově radikálnější, Bose a Néhrú mladší. Zatímco se Néhrú soustředil na rolníky, Bose obrátil zájem k nejradikálnějšímu elementu – mládeži obecně a zejména studentům. Poprvé představil svoji vizi 3. května 1928 v projevu na provinční maharáštrské konferenci INK (*Maharashtra Provincial Conference*) v Púně. Naléhal, aby Kongres organizoval vedle odborů a žen i mladé: „*Přátelé! Zapřísahám vás, abyste pomáhali v probouzení mladých a v organizaci jejich hnutí. Sebevědomá mládež nebude jenom jednat, ale i snít; nebude jenom ničit, ale i budovat...A věřte mi, jestliže chceme se zbavit Indii jednou pro vždy rakoviny komunalismu a fanatismu, musíme začít pracovat mezi mládeží.*“⁸⁰ Své vize propagoval i v srpnu na Všebengálské studentské konferenci (*All-Bengal Conference of students*) a prosinci na Všeindickém kongresu mladých (*All-India Youth Congress*). Bose nezůstal jen u slov, v čase Kalkatského sjezdu INK zorganizoval a vycvičil Bengálský dobrovolnický sbor (*Bengal Volunteer Corps*), který měl plnit úkol pořadatelské služby. Přestože dobrovolníci nebyli ozbrojeni, dostalo se jim vojenského výcviku a polovojenských uniforem. Jednotka měla i nápadně podobnou strukturu jako armáda. Skládala se z pěchoty, jezdeckta, zdravotnické služby a z ženského oddílu. Hlavní organizátor se stal přirozeně i nejvyšším velitelem (*General Officer Commanding*).⁸¹

Néhrú i Bose, jako levicoví předáci, projevíli zájem i o málo početné indické dělnictvo. Oba se často, přímo i nepřímě, angažovali ve stávkách a v činnosti odborů. Bose

⁷⁸ CHATTOPADHYAY, G. c. d., s. 7.

⁷⁹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 156.

⁸⁰ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 34.

⁸¹ BOSE, A. N., c. d., s. 37.

dostal první příležitost v roce 1928 v Džamšédpuru v továrně *Tata Iron&Steel Works*. Tamní dělníci si bengálského kongresmana zvolili, aby pozvedl upadající stávkou.⁸²

Obě skupiny, dělnictvo a mládež, se kvůli dramatickým událostem dostaly do popředí zájmu indické „veřejnosti“ již následující rok. Když Lála Lažpat Ráj podlehl zranění, způsobeném policií na demonstraci v Láhauru, začaly mezi mladými Paňdžábcí narůstat radikální nálady. Za dva měsíce neznámý útočník zastřelil britského policejního důstojníka Saunderse, zodpovědného za Rájovu smrt. Dalšímu vyhrocení situace napomohl atentát v zákonodárném shromáždění, kdy Bhagat Singh ještě s jedním společníkem hodil z balkónu do shromáždění několik letáků a dvě bomby. Nikdo přitom nepřišel o život. Britské úřady ho vzápětí zatkly a obvinily z terorismu. Vyšetřovatelé Bhagata důvodně podezřívali i z vraždy britského policisty v Rájově případu.⁸³ Sympatizující „veřejnost“ pozorně sledovala jeho další osud. Pro mnoho dospívajících a mladých se stal vzorem. Kongres se v názoru na Bhagatův čin rozdělil na zastánce nenásilí a na stoupence přímé akce. Bose stál přirozeně ve druhé skupině. Zastání „veřejnosti“ nicméně Bhagatu Singhovi nepomohlo a za rok jej soud odsoudil k trestu smrti.

Radikalizace mladých a Bhagatův případ měly silný vliv na rozvoj studentských hnutí. Po celý rok 1929 v Indii vznikaly a rozšiřovaly se nové organizace; Bose se proto zapojil do dění ještě horlivěji. V říjnu předsedal v Láhauru Paňdžábské studentské konferenci (*Punjab Students' Conference*), kde otevřeně glorifikoval Bhagata Singha a další.⁸⁴ Následně předsedal v Nágpuru Konferenci mladých (*Youth Conference*) a v Amraotí Berárské studentské konferenci (*Berar Students' Conference*).

Bose se nevěnoval výhradně práci mezi studenty, kromě toho zaměřil pozornost i na dělníky. V tehdejší Indii existovalo jen několik průmyslových center, k nejrozvinutějším se počítala Bombaj. Ve vypjaté atmosféře roku 1928 zde zahájili textilní pracovníci stávkou pod vedením komunistických předáků.⁸⁵ Vláda v Dillí se obávala rozšíření nebezpečné ideologie a při prvních známkách oslabení nekompromisně zasáhla. V březnu 1929 zatkla 31 vůdců,

⁸² BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 154.

⁸³ V souvislosti s Bhagatovou činností proběhla v Paňdžábu vlna zatýkání. Policie odhalila mezi mladými „teroristickou“ skupinu a postavila ji před soud. Proces je všeobecně znám jako láhaurský konspirační případ (*Lahore Conspiracy Case*). Několik uvězněných zahájilo v láhaurské věznici protestní hladovku, při níž zemřel mladý bengálský radikál Džatindra Náth Dás; stal se z něho národní mučedník a hrdina. Bose často vyzdvihoval ve svých projevech Dášovu osobu a čin, čemuž se nelze divit - Džatindra byl členem Bengálského dobrovolnického sboru a Boseho horlivým přívržencem.

⁸⁴ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 48-55.

⁸⁵ Poprvé se pokusil založit Komunistickou stranu Indie (*Communist Party of India*, zkratka KSI) M. N. Raj v roce 1922. Strana vznikla, ale nesetkala se s velkou odezvou. Až teprve P. C. Džóši, Rajův nástupce po roce 1934, dokázal CPI přetvořit ve fungující hnutí s pevnou členskou základnou. Srv. YOUNG, R. J. C., *Postcolonialism*, Oxford 2003, s. 313.

většinou komunistů, a postavila je před soud v Mérathu.⁸⁶ Subhás se nijak netajil, že mu komunismus není cizí a otevřeně se zastával vězněných. Ve stejný čas podporoval v odborové organizaci levicové křídlo proti umírněné pravici.⁸⁷

V červnu svitla nacionalistům naděje, že nastane zásadní obrat v indické otázce, neboť v britských parlamentních volbách zvítězila *Labour Party*. Lord Irwin okamžitě odplul do Londýna, aby konzultoval svůj záměr zveřejnit deklaraci, označující za cíl britské politiky vyhlášení dominiálního statutu a slibující uspořádání konference u kulatého stolu mezi zástupci indických stran, britských parlamentních stran a knížat.

Místokrál se do Indie vrátil až na podzim a 31. října 1929 zveřejnil deklaraci. Reakce na jeho prohlášení byla bouřlivá, nacionalisté je zcela odmítli.⁸⁸ Valabhbháí Patél, zkušený kongresový politik, se ujal vyjednávání s lordem Irwinem. Oba se dohodli, že vůdci politických stran potvrdí spolupráci s vládou ještě před samotným hledáním kompromisu. Většina představitelů jednotlivých hnutí podepsala manifest na listopadové konferenci v Dillí. Na naléhání Gándhího dokument signoval i Nehru. Proti manifestu se ostře postavil Bose se skupinkou kongresmanů a vytvořil vlastní „protimanifest“, odsuzující dominiální status i zamýšlenou konferenci. Nakonec deklaraci tak říkajíc pohřbila londýnská vláda, když odmítla garantovat nacionalistům statut dominia do prosincového sjezdu INK.

V domovském Bengálsku se musel Bose potýkat s vážnější hrozbou, než jakou představoval manifest z Dillí. Vedení bengálského Kongresu se po stranických volbách rozdělilo na dvě názorově odlišné skupiny: první, pod vedením J. M. Sengupty, prosazovala Gándhího linii, zatímco druhá stála za Subhášem Čandrou Bosem. Rozkol nabyl takových rozměrů, že obě křídla zakládala paralelně stejné organizace. Například Všebengálskou studentskou asociaci (*All-Bengal Students' Association*) ovládala Senguptova frakce, zatímco její protějšek, Bengálskou provinční studentskou asociaci (*Bengal Provincial Students' Association*), Boseho příznivci. Ani bengálští *svárádžisti* nezůstali ušetřeni, vznikly z nich dva bloky podporující jednotlivé rivaly.⁸⁹

Další ztrátu zaznamenalo levé křídlo INK na sjezdu v Láhauru v prosinci 1929. Gándhí doporučil místo sebe zvolit za předsedu Džaváharlála Néhrúa. Uvědomil si, že s Nehruem získá i velkou část levice a že mladý radikál bude přijatelný i pro pravici.⁹⁰ Mahátmova úvaha se ukázala být správná. Bose předložil rezoluci požadující vznik paralelní

⁸⁶ Soudní proces je všeobecně označován jako mérathský konspirační případ (*Meerut Conspiracy Case*). Rozsudky byly vyneseny až na začátku roku 1933.

⁸⁷ CHATTOPADHYAY, G., s. 8.

⁸⁸ Srv. THE EARL OF HALIFAX, c. d., s. 117-120.

⁸⁹ BOSE, A. N., c. d., s. 44-45.

⁹⁰ PILÁT, J., *Džaváharlál Néhrú*, Praha 1967, s. 56-57.

vlády Indie, neměl ale dostatek hlasů na její prosazení. Na nátlak Gándhího se do nového Pracovního výboru nedostali levicoví předáci Bose a Ájengár. Soudržnost radikálů naleptalo také splnění slibu z Kalkaty. Kongres přijal nový cíl: dosažení *purna svárádž* – úplné nezávislosti.⁹¹ Láhaurské shromáždění zesílilo Boseho averzi vůči Mahátmovi do té míry, že ještě na sjezdu oznámil společně s Ájengárem vytvoření nové politické strany, tzv. Demokratické strany Kongresu (*Congress Democratic Party*). Po oficiálním vyhlášení poslal Subhás telegram vdově po Déšbandhu Dásovi: „*Okolnosti a tyranie většiny nás donutily zformovat samostatnou stranu – Demokratickou stranu Kongresu, stejně jako v Géji [vznik Strany svárádž]. Modlím se k Déšbandhuově duši, kéž nás vede a kéž nás povzbudí Vaše požehnání.*“⁹² Vláda v Dillí považovala vznik nové frakce za známky rozkolu, ale její předpoklady se nesplnily.

Subhás Čandra Bose dospěl k levicovému radikalismu během dvacátých let, jeho kořeny lze ale spatřit již za studia na Kalkatské universitě. Incident s Oatenem mladého Bengálce přesvědčil, že *rádž* lze odstranit pouze nátlakem a silou. V jeho názoru ho utvrdilo setkání s Gándhího filozofií nenásilí, kterou považoval za neefektivní pro emancipační boj. Svého „guru“ našel až v Déšbandhu Dásovi. Proč Bose nekriticky obdivoval bengálského předáka? Zřejmě nejdůležitější roli sehrál fakt, že oba pocházeli z prostředí anglicizovaných Bengálců. I jejich představa, jak by se mělo postupovat v boji za nezávislost, vycházela ze stejného vzoru – z irského národního hnutí. Boseho navíc ovlivnila i Dásova pozice v bengálské společnosti, jež ho vnímala jako „tvůrce“ bengálské identity a garanta pro zachování bengálské „nadřazenosti“ v nacionalistickém hnutí. Dás viděl pro změnu v mladíkovi organizačně schopného následovníka a vůdce nové generace *svárádžistů*.

Teprve Dásova smrt donutila traumatizovaného Subháse hledat novou cestu. V době barského vězení prohloubil levicovou orientaci a rozhodl se zaměřit na nejradikálnější elementy společnosti, tj. na studenty a dělníky. Po návratu organizoval především mládežnická hnutí, přičemž využíval svoji pověst studenta-rebela. V Kongresu pak vedl s Néhrúem početně silný levicový blok proti Gándhího „umírněné“ politice. Ačkoli Néhrú patřil k přesvědčeným socialistům, nechal se záhy vtáhnout zpět na Mahátmovu stranu. S odchodem hlavního levicového předáka nedokázal Bose čelit rozpadu nesourodé skupiny, až mu zůstala věrná jen nejradikálnější složka Kongresu. S koncem dvacátých let postupně ztrácel vliv na dění v nacionalistickém hnutí.

⁹¹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 174-175.

⁹² SITARAMAYYA, B. P., c. d., s. 610-611.

Třetí kapitola

Třicátá léta: „kongresový rebel“

Solná satjáhraha

S novým rokem 1930 si většina kongresmanů uvědomovala, že se nevyhnutelně blíží nová kampaň občanské neposlušnosti. První symbolickou předzvěstí představovaly oslavy Dne nezávislosti, určené Kongresem na 26. ledna. V tento den se každoročně měla slavit nezávislost Indie zejména vztyčováním vlajek. Gándhí v novinách *Young India* zveřejnil „jedenáct bodů“, jež měl místokrál Irwin splnit, pokud chtěl zabránit občanské neposlušnosti.¹ Místokrál nevyšel vstříc, reálně ani nemohl, o části požadavků se totiž rozhodovalo ve Whitehallu. Dne 2. března 1930 poslal Gándhí Irwinovi dopis, v němž oznámil, že občanská neposlušnost by měla vypuknout do devíti dnů. Sám uvedl, že *„dopis není v žádném případě myšlen jako hrozba, ale je to jednoduchá a svatá povinnost, rezolutní pro občanského odpůrce.“*² Vláda v Dillí neodpověděla a odmítla se s Mahátmou setkat. Dne 12. března vyrazil Gándhí z *ašrámu*³ Sabarmátí u Ahmadábádu s několika desítkami následovníků k moři, aby zde porušil solný monopol a odstartoval masovou kampaň.

Cestou k moři se skupina rozrostla na několik tisíc lidí a na pobřeží u vesnice Dándí, po 24 dnech a více než 387 kilometrech, Gándhí porušil solný monopol, když vyzdvihl z břehu „solnou pěst“. Část členů Kongresu vyjádřila pochybnosti, zda Gándhí u indických mas uspěje, ale opak se stal pravdou. Bose považoval „solný pochod“ za velice zdařilý a „chytrý tah“ s dostatečnou mediální podporou i vně Indie. Přirovnával ho k *„Napoleonovu pochodu na Paříž po návratu z Elby, nebo k Mussoliniho pochodu na Řím, když chtěl převzít moc.“*⁴ Úspěch akce nevyplynul pouze ze všeobecného nadšení, ale z pečlivé přípravy a „mediální propagace“, s níž dokázal Gándhí mistrně pracovat.⁵

Obyvatelé pobřeží začali masově vyrábět sůl odpařováním z mořské vody. Vláda nečinně nepřihlížela a omezila nejprve svobodu tisku, poté prohlásila Kongres za nezákonnou organizaci; INK ale pokračoval v aktivitách tajně dál. Na mnoha místech nabyla neposlušnost

¹ „Jedenáct bodů“ obsahovalo: úpravu kurzu rupie k libře na 1 šilink 4 pence, snížení nájmu půdy, snížení vojenského rozpočtu, snížení platu britských úředníků, zavedení ochranných cel, omezení dovozu textilu, zajištění práva vnitřní přepravy pro indické lodě, odstranění Oddělení trestního vyšetřování (*Criminal Investigation Department*, zkratka CID), oprávnění pro Indý vlastnit zbraň, zrušení daně ze soli, zákaz prodeje alkoholu a propuštění politických vězňů. Většina bodů se týká obchodu a financí, což Moore vysvětluje Gándhího vazbou na indické obchodní kruhy. Srv. MOORE, R. J., *The Crisis of Indian Unity, 1917-1940*, Oxford 1974, s. 167.

² FISHER, L., *The Life of Mahatma Gandhi*, New York 1950, s. 266-267.

³ *Ašrám* je obydlí náboženského myslitele a jeho žáků, v němž se oddávají meditacím a žijí podle hindského asketického ideálu. Gándhí též vedl v ašrámu komunitu svých následovníků k „dokonalému“ životu.

⁴ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 182.

⁵ YOUNG, R. J. C., c. d., s. 332-333.

různých podob, od překračování nepopulárních zákonů a *hartálů*, až po neplacení daní. Dillí si uvědomilo, že rozsah kampaně i přes přijatá opatření narůstá, a rozhodlo použít represivnější prostředky. Nejvýznamnější hrozby se vláda obávala v „citlivé“ oblasti Severozápadní provincie, kde nenásilnou kampaň vedl „hraniční Gándhí“, Abdul Ghaffar Chán, s dobrovolnickou organizací „červených košil.“ Na konci dubna policie v Pěšaváru, hlavním městě provincie, nevydržela tlak a začala střílet do davu. Výsledkem neuváženého postupu bylo několik desítek mrtvých. Následující den dostaly stejný rozkaz dvě čety vojáků z Garhválského pluku, jejich příslušníci ale odmítli zahájit střelbu. Válečný soud je za neuposlechnutí rozkazu odsoudil k mnohaletému žaláři.⁶ Tou dobou se už věznice plnily *satjagrahisty*, až jejich počet dosáhl 60 000. Hlavního představitele kampaně, Gándhího, policie zatkla 5. května v časných ranních hodinách dle nařízení XXXV z roku 1827 (*Regulation XXXV of 1827*). Zadržovala ho bez soudu a bez konkrétní délky trestu.⁷

Satjagraha se vyznačovala větší disciplínou a organizovaností než předchozí kampaň z let 1920-1922, ale přesto se nepodařilo násilí zcela vyvarovat. Nejvýznamnější incident se odehrál ve východním Bengálsku. Skupina ozbrojenců, vedená Súrđžjáem Kumar Senem, přepadla zbrojnici v Čitágáonu. Část zbraní ukradla a zbytek zničila. Poté povstalci uprchli do hor, kde vedli několik dní guerillový boj, než byli buď dopadeni, nebo zabiti. Není bez zajímavosti, že většina aktérů včetně vůdce patřila k Boseho křídlu v bengálském Kongresu.⁸ Pro Boseho znamenal případ přepadení čitágáonské zbrojnice (*Chittagong Armoury raid Case*) názorný příklad, jak realizovat představu o „přímé akci.“

„Veřejnost“ neuklidnilo ani vydání výsledné zprávy Simonovy komise v červnu 1930. První svazek podrobně rozebíral situaci v Indii a její tři zásadní okruhy: napětí mezi hinduisty a muslimy, otázku budoucnosti indických států a problematiku ozbrojených sil. Ve druhém svazku komisaři prezentovali závěry a řešení. Doporučili pokračovat v procesu předání „odpovědné vlády“ a oddělit Barmu od zbytku Indického císařství. V Indii odmítl akceptovat zprávu nejen Kongres a další strany, ale i zákonodárné shromáždění, ovládané liberály.⁹

Narůstající obtíže v Indii se pokusil vyřešit neoficiální cestou Geogre Slocombe, reportér *Daily Herald*. Dne 20. května mu Gándhí při interview vyložil čtyři podmínky, nutné podle něj pro zastavení občanské neposlušnosti a pro účast na plánované konferenci u kulatého stolu. Ten den ještě vyslechl předsedu INK Mótílála Néhrúa. Na základě obou

⁶ V souvislosti s pěšavárskými událostmi Mótílál Néhrú vydal prohlášení, v němž se hovořilo, jak má postupovat, dle zákonů Britské Indie, voják a policista, když střílí do davu. Za tento počin byl odsouzen k trestu šesti měsíců odnětí svobody. Srv. NÉHRÚ, D., c. d., s. 187.

⁷ FISHER, L., c. d., s. 271-272.

⁸ BOSE, A. N., c. d., s. 51.

⁹ ATTLEE, C. R., c. d., s. 96-97.

rozhovorů vznikl návrh dohody. Prohlášení poslal liberálům Saprúovi a Džajkárovi, jež je předložili Irwinovi. Místokrál povolil společnou poradu uvězněných členů Pracovního výboru, ale všešlým požadavkům odmítl vyhovět. Irwin i premiér MacDonald na jedné straně viděli, že spolupráce s Kongresem odstraní „bludný kruh“, na druhé straně se premiér obával tlaku opozice v parlamentu, a proto poskytl pouze limitovanou podporu.¹⁰

Satjágrahu v Bengálsku silně poškozovalo přetrvávající rozdělení strany. Kongresové vedení, vědomo si důležitosti provincie, vyslalo ihned po láhaúřském sjezdu Mótílála Néhrúa do Kalkaty, aby vyřešil rozkol a vzájemné stížnosti obou frakcí. Rozhodl během několika dní ve prospěch Boseho výkonného výboru, avšak, jakmile odjel, různé vypukly znovu. Pro volby do městské rady předložila obě křídla vlastní kandidátky. Se zahájením občanské neposlušnosti vznikly dokonce dva oddělené provinční výbory pro vedení akcí. To, že Bose měl převahu, ukázaly volby do městské rady, v nichž jeho strana zvítězila. Nová městská rada zvolila svého předáka starostou Kalkaty.¹¹ V září se Mótílál vrátil do Kalkaty, aby se znovu pokusil urovnat situaci. Tentokrát se mu podařilo sloučit oba výbory a odstranit další rozepře.

Bose se zapojil přímo do sporu bengálského Kongresu jen částečně. Po první Mótílálově návštěvě byl 23. ledna zatčen za organizaci demonstrace a odsouzen k jednoročnímu odnětí svobody. Jednotvárný pobyt ve vězení narušily dvě mimořádné události. První incident se odehrál v dubnu, kdy se Subhás vložil do sporu mezi dozorcí a vězni a přitom jej zranili; v druhém případě v červenci zorganizoval hladovku, aby tak vyjádřil protest proti špatnému zacházení s vězni. Když 25. září úřady propustili Boseho na svobodu, byl již zvolený do funkce starosty Kalkaty.¹²

Vlády v Londýně i Dillí se rozhodly, navzdory bojkotu Kongresu, setrvat na pořádání konference u kulatého stolu (*Round Table Conference*). Jednání mezi představiteli britských parlamentních stran a zástupci indických stran, hnutí a knížaty probíhalo v Londýně od listopadu 1930 do ledna 1931. Všichni účastníci z britské Indie se shodli pouze dosažení dominiálního statutu ve významu „*rovnosti s jinými svobodnými členy britského Commonwealthu*“,¹³ ale v ostatních otázkách hájili výhradně své zájmové skupiny a komunity. Knížata prostřednictvím maharádži z Bíkánéru prosazovala „*federální systém vlády složený z knížectví a britské Indie*“,¹⁴ jen aby zachovala své postavení i v budoucnu. Muslimská liga, Hindú mahásabha a další komunalistické organizace se zajímaly pouze o to,

¹⁰ GUPTA, S. P., *Imperialism and The British Labour Movement, 1914-1964*, London 1975, s. 207-208.

¹¹ MOORKERJEE, G. K., c. d., s. 23.

¹² TOYE, H., c. d., s. 35.

¹³ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs, 1931-1952*, vol. I, ed. N. Mansergh, London 1953, s. 209-210.

¹⁴ Tamtéž, s. 217.

jak získat výhody pro vlastní náboženská společenstva. Z konference vyplynul jediný výsledek – Indie bude federalizovaná.

Britský premiér MacDonald si pro druhou konferenci u kulatého stolu přál účast delegátů z Kongresu. Labouristický kabinet si navíc uvědomoval, že věznění Gándhího a ostatních aktivistů nikam nevede a poškozují prestiž *Labour Party* na Britských ostrovech. Proto nechal lord Irwin dne 26. ledna 1931, na den nezávislosti, Mahátmu, oba Néhrúy a jiné vůdce propustit. Gándhí nepřešel očividnou vstřícnost bez povšimnutí a písemně požádal o setkání s hlavou Výkonné rady. Místokrál souhlasil. První rozhovor se měl odehrát v polovině února 1931.¹⁵

Téhož dne, kdy britské úřady propustily většinu důležitých Kongresmanů, napadla kalkatská policie poklidnou pouliční demonstraci vedenou Subhášem Čandrou Bosem, jehož přitom zranila. Na místě zatkla jejího hlavního organizátora a další osoby, včetně několika městských úředníků. Druhý den soud odsoudil Boseho na šest měsíců odnětí svobody. Subhás si ovšem ve vězení moc dlouho nepobyl; dne 8. března byl propuštěn na základě všeobecné amnestie.¹⁶

Gándhí-Irwinův pakt

Zatímco si Kalkatský starosta odpýkával trest, zasedli Gándhí a lord Irwin k jednacímu stolu. Podle místokrálových vzpomínek vznesl Mahátma vedle „jedenácti“ bodů i jiný požadavek, tj. aby došlo k vyšetření policejních zásahů proti protestním akcím za posledních dvanáct měsíců. V tom mu Irwin ale nevyhověl.¹⁷ Oba muži dílčí výsledky rozhovorů pravidelně konzultovali: místokrál s Londýnem, Gándhí s užším vedením INK. Gándhího návštěvy v paláci probíhaly až do rána 5. března, kdy Mahátma s místokrálem podepsali konečnou dohodu, tzv. Gándhí-Irwinův pakt (*Gandhi-Irwin Pact*), či Pakt z Dillí (*Delhi Pact*). V dokumentu stálo, že INK odvolá občanskou neposlušnost a bude se účastnit druhé konference u kulatého stolu. Vláda se na oplátku zavázala propustit zadržené *satjagrahisty*, vrátit zabavený majetek, odvolat restriktivní nařízení a povolit výrobu soli na mořském pobřeží. O hlavním cíli nacionalistů, tj. o dosažení nezávislosti nebo dominiálního statutu, se pakt vůbec nezmiňoval.

Široké masy dohodu nadšeně přivítaly a oslavovaly Gándhího; část Kongresu, hlavně jeho mladí a levicově orientovaní členové, ale vnímala pakt jako selhání. Výsledek zaskočil i Džaváharlála Néhrúa, jemuž nejvíce vadil slib účasti na londýnské konferenci a absence bodu

¹⁵ FISHER, L., c. d., s. 276-277.

¹⁶ WERTH, A., c. d., s. 53.

¹⁷ LORD HALIFAX, c. d., s. 148-149.

zabývajících se nezávislostí. Přesto se nedokázal vzepřít a podřídil se po ujištění, že pakt je pouze „dočasný“.¹⁸ I Subhás, propuštěný z vězení 8. března, považoval Pakt z Dillí za politickou prohru. Ve shodě s Néhrúem kritizoval vynechání základního požadavku – *svárádže* – a účast na konferenci. Navíc odmítal omezený rozsah amnestie, opomíjející revolucionáře, garhválské vojáky, „mérathské“ komunisty, stávkáře a další vězněné. Závažný nedostatek spatřoval též v neuskutečnění vyšetřování policejních zásahů. Podle Boseho neexistoval po smrti Mótílála Néhrúa ve špičce INK nikdo, kdo by Gándhího usměrňoval a měl na něj vliv.¹⁹ Neúspěch dával za vinu nejen celému kongresovému vedení, ale i skupině „*bohatých aristokratů a politiků*“, tlačících Mahátmu k uzavření dohody. Mimo samotný pakt ho zklamalo především Néhrúovo chování. Ač Džaváharlál nesouhlasil, postavil se do role „*poslušného vojáka*“ a bez odporu podpořil Gándhího. Bose si uvědomil, že Néhrú, jediný levicový předák v Pracovním výboru, se definitivně dostal pod Mahátmův vliv.

Gándhí věděl, že uzavřel nevýhodnou smlouvu, ale více mu záleželo na způsobu jednání. Mezi vládou a Kongresem vznikl poprvé rovnocenný vztah jako mezi dvěma státy, což představovalo důležitější posun než momentální vítězství indické administrativy. Britská politická scéna, včetně labouristického kabinetu, přijala pakt pozitivně, až na několik konzervativců, chápajících, jakou hrozbu Pakt z Dillí přináší. Již koncem února Winston Churchill upozorňoval, že je „*alarmující a zvrácené vidět pana Gándhího, štvavého právníka z Middle Temple, nyní se chovajícího jako fakír, kráčet polonahého po schodech paláce místokrále, aby jednal na základě rovných podmínek se zástupcem krále-císaře, zatímco dosud organizuje a vede drzou kampaň občanské neposlušnosti.*“²⁰

Aby se Gándhí-Irwinův pakt stal pro nacionalisty závazným, musel ho schválit výroční sjezd strany, pro rok 1931 plánovaný na konec března do Karáčí. Ačkoli Bose pakt vehementně odmítal, věděl, že levice, po ztrátě Néhrúa, je příliš slabá na ovlivnění hlasování, a proto se rozhodl využít nabízený manévrovací prostor. Ještě před konáním shromáždění odjel vyjednávat za Gándhím do Bombaje. Nakonec se oba dohodli na kompromisu: bengálský předák slíbil podporovat Mahátmovu politiku výměnou za ujištění, že na londýnské konferenci bude deputace INK prosazovat status nezávislosti a Gándhí se bude snažit zajistit u místokrále rozšíření amnestie.²¹

Když nechala vláda v Dillí deset dní před sjezdem popravit Bhagáta Singha, objevily se u umírněných kongresmanů znovu obavy, jak radikálové zareagují. Exekuce vyvolala

¹⁸ NÉHRÚ, D., c. d., s. 221.

¹⁹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 208-209

²⁰ JAMES, R. R., *Churchill. A Study in Failure, 1900-1939*, London 1970, s. 202.

²¹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 203-204.

v levici silné protivládní citění, ale dohodnutý plán pro sjezd nijak vážně neohrozila. V Karáčí Bose přijal Pakt z Dillí jako realitu, i když nezapomněl zdůraznit svůj nesouhlas: „*Mohu říct, že [pakt] je neobyčejně nedostatečný a vysoce neuspokojující. Co mě nejvíce trápí, je úvaha, že v době vypracování paktu jsme měli více sil, než by se z obsahu dokumentu zdálo.*“²² Zásadní otázka dle něj spočívala ve volbě následujícího vývoje INK po uzavření příměří. „*Nejlepší směr pro nás bude pozitivní práce [uplatňování socialistického programu], ve které posílíme národ a národní požadavky.*“²³ Levicový blok hlasoval pro přijetí paktu. Gándhí, věrný slibu z Bombaje, prosadil rezoluci o vytvoření delegace pro konferenci u kulatého stolu.²⁴ Kromě toho chtěl uklidnit radikály dalším ústupkem, a proto podpořil Néhrúovy rezoluce o Základních právech (*Fundamental Rights*) a o Ekonomické politice (*Economic Policy*).²⁵

Složení delegátů sjezdu potvrdilo Subhásovi skutečnost, že si udržel v bengálském Kongresu zřetelnou převahu nad Senguptou. Po návratu do Kalkaty vypukl mezi oběma frakcemi další střet v souvislosti s incidentem v Hidžlí. Ve vězeňském táboře Hidžlí policie tvrdě zasáhla proti vězňům kvůli nedorozumění, dva z nich zastřelila a několik zranila. Jakmile se zpráva o tragédii dostala do Kalkaty, rozhodl se Bose, provinční předseda INK, uspořádat protestní shromáždění. Sengupta nezůstal stranou a oznámil konání protestního mítinku za stejným účelem, ale pod jeho patronací. Bose nechtěl zjevnou revoltu akceptovat, a tak stoupenci Gándhího nabídl jinou možnost: zorganizovat jediné shromáždění pod předsednictvím Sengupty. V ten samý čas vydal prohlášení, v němž oznámil rezignaci na post předsedy bengálského Kongresu v zájmu jednoty strany. Tím definitivně odstranil několikaleté stranické schizma v provincii. Jeho rival se chopil nabízených příležitostí, ve skutečnosti ale zůstal faktickým předsedou Bose, neboť i nadále ovládal většinu.²⁶

Bose měl velkou podporu také v organizacích mládeže a odborech. Studenti, roztrpčení Bhagátovou popravou a Paktem z Dillí, v něm našli zastání a pochopení pro své radikální názory. Odbory zase sympatizovaly s jeho socialistickou vizí, a proto si ho Všeindický odborový kongres (*All-India Trade Union Congress*) zvolil předsedou výročního sjezdu (1931) za vydatné podpory komunistického křídla.²⁷

Všechny události v provinciích zastínila s napětím očekávaná druhá konference u kulatého stolu, na níž měl Kongres reprezentovat Gándhí jako jediný zástupce. Od září do prosince se účastnil v Londýně jednotlivých zasedání, kde hájil stanoviska nacionalistů i

²² BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 59.

²³ Tamtéž, s. 59.

²⁴ Delegace Kongresu se měla skládat z Gándhího jako předsedy a z členů Pracovního výboru, ale v srpnu 1931 rozhodl Pracovní výbor, že na konferenci pojede jediný reprezentant INK, M. K. Gándhí.

²⁵ MOORE, R. J., c. d., 187.

²⁶ BOSE, A. N., c. d., s. 56-57.

²⁷ CHATTOPADHYAY, G., c. d., s. 8.

samotný INK: „Všechny strany na tomto shromáždění reprezentují lokální zájmy. Kongres sám prohlašuje, že reprezentuje celou Indii - všechny zájmy.“²⁸ O osudu konference se však rozhodlo již na jejím začátku, kdy proběhla změna britské menšinové labouristické vlády v koaliční kabinet s převahou konzervativců. Premiér MacDonald v závěrečném projevu jen potvrdil konzervativní vliv: Sind a Severozápadní provincie se měly stát plnohodnotnými provinciemi, mezi pravomocemi generálního guvernéra měly zůstat obrana, zahraniční záležitosti a ochrana menšin; další ústavní vývoj měl být závislý na řešení komunálního problému. Kabinet vyslal jasný signál – výsledky konference považoval za pouhé doporučení, jimiž se londýnská vláda nemusí řídit.²⁹

Gándhí se v Británii mimo politická jednání věnoval i propagační kampani. Přijal ho král Jiří V., poprvé předstoupil před rozhlasový mikrofon, psal články do britského tisku, navštívil university v Oxfordu a Cambridge a další vzdělávací instituce. Nevynechal ani setkání s nejhudšími obyvateli, navštívil londýnský East End a textilní dělníky z Lancashire, trpící hnutím *svádeší*. Gándhího „propagační“ kampaň sklídila větší úspěch než samotná konference.³⁰ Mahátmův úspěch u britské veřejnosti přiznal i jeho velký oponent Bose. Současně ale kritizoval nedostatečný harmonogram a kooperaci všech jeho aktivit. I když se ke konferenci stavěl od počátku odmítavě, pokládal za ještě větší chybu složení kongresové delegace. S Gándhím měli do Londýna přicestovat další delegáti INK, aby získali početní výhodu vůči ostatním. Bose vytýkal i způsob vyjednávání, kdy se Gándhí vystupoval jako politik i jako duchovní učitel. Boseho nenadchl ani průběh zpáteční cesty, kdy se vůdce INK nepokoušel setkat se s význačnými politiky a vlivnými osobnostmi vyjma návštěvy R. Rollanda³¹ a rozhovoru s Mussolinim.³²

Již v době konference nový místokrál, lord Willingdon,³³ reagoval na neklidnou situaci v Bengálsku, ve Spojených provinciích a v Severozápadní provincii zavedením nouzových nařízení a zatýkáním. Hned po návratu, koncem prosince, poslal překvapený Gándhí místokráli telegram, žádající vysvětlení a společnou schůzku. Willingdon odpověděl, že vláda podnikla adekvátní kroky na zastavení aktivit namířených proti ní a odmítl diskutovat o daných ustanoveních. Mahátma poslal další telegram, upozorňující na možnost zahájení kampaně občanské neposlušnosti, indická administrativa však neustoupila. Dne 3.

²⁸ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I., s. 225.

²⁹ Tamtéž, s. 231-235.

³⁰ YOUNG, R. J. C., c. d., s. 333-334.

³¹ R. Rolland se zajímal o indické nacionalistické hnutí a zejména o Gándhího filozofii již předtím; patřil k prvním intelektuálům, zprostředkovávajícím Mahátmovo dílo evropské veřejnosti. Blíže ROLLAND, R., *Mahátma Gandhi*, Praha 1932.

³² BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 226-231.

³³ George Freeman Freeman-Thomas (1866-1941), hrabě Willingdon, zastával úřad místokrále od dubna 1931 do dubna 1936. Předtím působil jako guvernér Bombajské a Madráské prezidencie.

ledna vypověděl Pracovní výbor Pakt z Dillí a obnovil *satjágrahu*. Vláda nezaváhala a příští den nechala Gándhího a celé kongresové vedení uvěznit. Následovalo zavedení celé řady represivních opatření: zákaz orgánů strany, zabavování majetku a fondů, udělení finančních pokut a uvalení tiskové cenzury. Nepřipravená kampaň si udržela dynamiku do poloviny roku a pak začala slábnout.

V polovině srpna 1932 premiér MacDonald odvedl pozornost od *satjágrahy*, když vydal tzv. Komunální výměr (*Communal Award*). Dokument stanovoval separátní volební kurie v indických zákonodárných sborech pro muslimy, sikhy, Evropany a jiné náboženské, zájmové či etnické skupiny a zvláštní kurii pro ženy a „*nedotknutelné*“. Nový volební „model“ znamenal faktické oddělení *haridžánů* od zbytku hinduistů a narušení jednotící politiky INK. Jakmile se Gándhí o prohlášení dověděl, napsal premiérovi dopis, že 20. září zahájí na protest „půst až k smrti“. MacDonald ale nic nehodlal změnit, a tak Mahátma podstoupil proklamovaný půst. Ve stejný den se v Birlově Bombajské vile sešli hinduističtí vůdci: Saprú, Rádžágópáláčáří, předseda Kongresu, Rádžéndra Prasád, průmyslník Birla, Ambédkar, vůdce „*nedotknutelných*“ a další, aby našli kompromis, který by Gándhí přijal. Po pěti dnech všichni zainteresovaní přijali dohodu, tzv. Púnský pakt, podle níž „*nedotknutelní*“ zůstanou ve všeobecné kurii, ale budou mít dvakrát víc rezervovaných míst než původně. Mahátma souhlasil a přerušil půst.³⁴

Britští státníci ani většina kongresových předáků Mahátmovo počínání nechápali. Néhrúa se náhlá změna priorit hnutí hluboce dotkla, protože pokládal otázku *haridžánů* za vedlejší. Prioritu měla mít nezávislost.³⁵ Podobně se k události stavěl i Bose, nacházející se od ledna 1932 ve vězení. Púnský pakt mu připadal neracionální, poškozující většinový zbytek hinduistů. Stejně tak odsoudil i půst, oslabující prestiž indických nacionalistů v zahraničí. Vyzdvihl pouze jediné pozitivum: vyvolání sympatií a vzrůst organizací na podporu integrace „*nedotknutelných*“ do společnosti. Mahátmovy pohnutky interpretoval v tím, že „*si uvědomil definitivní neúspěch kampaně, a proto chtěl vytvořit jiné hnutí*.“³⁶ Jeho averze vůči Gándhího politice a ideologii se opět utvrdila. Bose nicméně značně trpěl nejen izolovaností, danou pobytem ve vězení, ale hlavně zhoršujícím se zdravotním stavem. Lékaři mu diagnostikovali plicní a střevní tuberkulózu a doporučili léčení v lépe vybavených evropských nemocničních zařízení. Vláda přistoupila na radu lékařů a v lednu 1933 Boseho propustila pod podmínkou, že okamžitě odjede do Evropy a začne se na vlastní náklady léčit.³⁷

³⁴ FISHER, L., c. d., s. 306-316.

³⁵ NÉHRÚ, D., c. d., s. 330.

³⁶ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 249.

³⁷ HAUNER, M., *Subhas Čandra Bose*, s. 11.

Zatímco bengálský vůdce podstupoval vyšetření, sešla se v listopadu 1932 třetí a poslední konference u kulatého stolu bez účasti Kongresu. I tentokrát delegáti nic podstatného nevyřešili, pouze přijali Púnský pakt, čímž uzavřeli kolo reformních příprav. Všechna podstatná rozhodnutí o indickém vývoji zůstala na kabinetu a britském parlamentu.

Evropa

V březnu 1933 se Bose vylodil v Benátkách a poté pokračoval do Vídně. Rakouské hlavní město si nevybral za svoji dočasnou rezidenci náhodou, Vídeň tehdy patřila ke světově vyhlášeným lékařským centrům. Nehodlal v Evropě pobývat jenom ze zdravotních důvodů, ale zároveň chtěl získat nové stoupence „indické věci.“ Úřední autority s touto alternativou počítaly a vystavily Bosemu pas neplatný pro některé země, například pro Británii. Žádná omezení však nezabránila Bosemu v tom, aby ve Vídni vyvíjel politickou aktivitu.

Již v květnu proto zveřejnil dokument prostřednictvím agentury Reuters, vytvořený společně s V. J. Patélem,³⁸ indickým exulantem, takzvaný Bose-Patélův manifest (*Bose-Patel Manifesto*). Kritizovali v něm dosavadní vedení INK, respektive Gándhího, jehož „*politický boj založený na principu našeho maximálního utrpení a minimálního strádání soupeře nemůže vůbec vést k úspěchu.*“³⁹ Vyzývali také k přehodnocení nátlakových metod nacionalistů: „...*nespolupráce se musí změnit v militantnější formu a osvobozenecký boj se musí vést na všech frontách.*“⁴⁰ Jinými slovy měl Kongres kromě radikalizace kampaní hledat propagandistickou i politickou podporu v zahraničí, což doposud nedělal. Strana, ovlivněná Mahátmovou filozofií, se orientovala výhradně na vlastní síly uvnitř Indie a odmítala využít vnější pomoc. Většina kongresmanů, vyjma Néhrúa a Boseho, navíc postrádala podrobnější přehled o evropské a severoamerické politické situaci.

Manifest jednoznačně reagoval na dění v Indii na začátku května. V březnu 1933 vydal britský kabinet Bílou knihu (*White Paper*), souhrn dílčí závěrů kabinetu v otázce indického ústavního vývoje po třech společných konferencích.⁴¹ Kongres Bílou knihu následující měsíc na sjezdu v Dillí odmítl; to ale nijak nezměnilo fakt, že *satjágraha* byla na ústupu. Dne 8. května vláda propustila Gándhího na svobodu, protože se obávala plánovaného

³⁸ Vithalbhai Patél (1871-1933) se po studiích v Británii stal významným advokátem u bombajského a ahmadábádského soudu, později členem Bombajské zákonodárné rady a předsedou Císařské zákonodárné rady. Ačkoli Patél nesouhlasil s Gándhího vedením, přidal se k první kampani nespolupráce. Po zastavení hnutí vystoupil z Kongresu a spolu s Dásem a Néhrúem starším založil Stranu svárádž. Patél se opět přidal k INK v roce 1930, kdy se ztotožnil s novým cílem, tj. získat úplnou nezávislost. Jeho výhrady ke Gándhímu nicméně vzrostly a rozhodl se pro odchod do Evropy.

³⁹ MOORKERJEE, G., c. d., s. 108; prohlášení je publikováno v původní rukopisné podobě v TOYE, H., c. d., s. 38.

⁴⁰ Tamtéž, s. 108.

⁴¹ Bílá kniha posloužila jako základní rámec pro zákon o správě Indie z roku 1935 (*Government of India Act 1935*). Srv. *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I, s. 241-243.

třítýdenního „sebeočist'ovacího“ půstu. Téhož dne vůdce Kongresu pozastavil kampaň nespolupráce na „šest týdnů“. ⁴² Přerušení masové *satjágrahy* se neustále prodlužovalo, až ji v srpnu vystřídal „individuální“ odpor. V červenci 1934 nakonec Pracovní výbor zastavil i tento druh nespolupráce a nahradil ho přijetím konstruktivního programu a další činnosti, „*kteřá nebude zahrnovat žádnou formu občanské neposlušnosti*“. ⁴³

Po celou dobu, kdy kampaň v Indii upadala až do definitivního odvolání, pobýval Bose v Evropě. Kromě návštěv lázní a sanatorií se snažil navázat „oficiální“ kontakt a vzbudit proindické sympatie. I když si ve Vídni zřídil provizorní domov, většinu času strávil na cestách po evropských zemích. V červnu 1933 navštívil poprvé i Československo, kde si prohlédl Prahu, Škodovy závody v Plzni a jiné tovární provozy. Seznámil se také s předním českým indologem prof. Vincencem Lesným. ⁴⁴ Do ČSR se vrátil ještě týž rok v srpnu, zamířil však do Františkových Lázní za V. J. Patélem. ⁴⁵ Na konci roku 1933 se Československo opět dostalo do zorného úhlu bengálského předáka. Jeho zájem vzbudil Lesného nápad vytvořit organizaci na podporu československo-indických kontaktů. Jak sám Lesnému píše: „...*plně podporuji návrh na ustanovení užších kulturních a obchodních vztahů mezi oběma našimi zeměmi*“. ⁴⁶ V první polovině roku 1934 přicestoval do Prahy v čele početné delegace, aby se zúčastnil ustavující schůze Indického sdružení. ⁴⁷

Úspěch v ČSR nedokázal vyrovnat Subhásovo zklamání z Německa. Ačkoliv chtěl původně cestovat do Sovětského svazu, nedostal vízum, a proto se rozhodl pro druhou variantu - navštívit nacionálně socialistické Německo. Těšil se, vedle poznání tamní diktatury, na setkání se svým synovcem Ašókem Náthem Bosem, studujícím na universitě v Mnichově. V červenci 1933 jej v Berlíně hostila Německo-indická společnost (*Deutsch-Indische Gesellschaft*). Setkal se zde s druhořadými úředníky ministerstva zahraničí, kteří mu vysvětlovali, proč Německo udržuje v indických záležitostech neutralitu. ⁴⁸ V Mnichově navázal kontakt s Karlem Haushoferem, předním odborníkem na světovou politiku. Jinak se

⁴² MOORE, R. J., c. d., s. 293.

⁴³ *The Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1934, Vol. I., ed. N. N. Mitra, Calcutta 1934, s. 298.

⁴⁴ Vincenc Lesný (1882-1953), profesor indologie na Karlově universitě, vedoucí pracovník Orientálního ústavu v Praze. Podílel se na vybudování věhlasu pražské indologie ve světě i samotné Indii, kde československé instituce dosáhly mimořádné prestiže.

⁴⁵ BOSE, A. N., c. d., s. 81 a s. 84.

⁴⁶ Archiv Akademie věd ČR, osobní fondy, 355 Vincenc Lesný, kar. 3, IIB Subhas Chandra Bose (1933-38), dopis I.

⁴⁷ KRÁSA, M., *Indo-Czechoslovak Societies. Historical Roots and Early Prospects*, in: Archiv Orientální, 58/1990, s. 20-32.

⁴⁸ Konkrétně jednal s legačním radou (*Legationrat*) dr. Prüferem, s ministerským ředitelem (*Ministerialdirektor*) Dieckhoffem a s legačním radou Schmidt-Rolkem. Původně Bose uvažoval o osobním setkání s Hitlerem, nebylo mu však vyhověno. Srv. WERTH, A., c. d., s. 62.

ze strany vládních a stranických úřadů dočkal rasově a politicky motivované ignorace, související s Hitlerovou probritskou orientací.⁴⁹

Nejlépe ze všech evropských států přijala Boseho fašistická Itálie. Italská podpora ostře kontrastovala se zkušeností z Německa. Mussolini naznačil vstřícný postoj k Indii již v roce 1931, kdy pozval Gándhího, a znovu v prosinci 1933, kdy slavnostně otevřel v Římě Orientální institut. Za svých pobytů v Římě se Bose několikrát osobně setkal s ducem. S indickým nacionalistou diskutoval i hrabě Ciano, ministr zahraničních věcí, Gino Scarpa, dřívější generální konzul v Kalkatě, profesor Gentile a mnozí jiní.⁵⁰ Přátelské prostředí utvrdilo Boseho v názoru, že italský fašismus by měl představovat základní koncept pro budoucí zřízení nezávislé Indie. Proč fašisté poskytovali pomoc nacionalistům? Asi nejdůležitější element byl geopolitický důvod. Hodlali oslabit sílu Británie, aby se jim tak uvolnil prostor Středozemního moře.

Když se Bose na konci listopadu 1934 dozvěděl, že jeho otec Džanakí umírá, okamžitě odletěl do Indie. V Bengálsku zůstal jen několik týdnů, než skončily všechny pohřební ceremonie, a odplul zpět do Evropy. Provinční vláda nechtěla nic ponechat náhodě, proto ho nechala po celou dobu hlídat policií a nařídila mu „domácí vězení.“ Bose spěchal na západ nejen pro „nežádoucnost,“ ale i kvůli urgentním záležitostem: podstoupení operace žlučníku a propagaci svého díla *Indian Struggle*. Tuto „poloviční autobiografii“ dokončil těsně před návštěvou Indie, za vydatné pomoci Emilie Schenklové, jeho vídeňské sekretářky.⁵¹ Kniha měla především přiblížit západní veřejnosti indické nacionalistické hnutí a vyvrátit zavedené názory na Mahátmovu roli v emancipačním boji. Přestože *Indian Struggle* vyšel ve třicátých letech v mnoha zemích, vláda v Dillí jeho publikování v Indii zakázala.

Na konci ledna 1935 přistál opět v Itálii a strávil zde deset dní, poté odjel do Vídně, kde musel zůstat až do června. Operace a následná rekonvalescence v Purkersdorfu, v sanatoriu u Vídně, nezabránila Bosemu, aby se věnoval prezentaci své knihy. Na začátku června se odjel léčit na celé léto do Karlových Varů v ČSR. Povzbuzen úspěchem *Indian Struggle*, začal psát v lázních novou knihu, proto také za ním v srpnu přicestovala Emilie Schenklová. V létě jeho společnost ještě rozšířil synovec Ašóka. V září navštívil v jihoněmeckém Badgastainu Néhrua a setrval s ním několik dní. Indická vláda tehdy propustila Néhrua na svobodu, aby mohl v Evropě navštívit těžce nemocnou manželku.⁵²

⁴⁹ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 59-61.

⁵⁰ BOSE, A. N., c. d., s. 88-91.

⁵¹ FAY, P. W., c. d., 187-188.

⁵² BOSE, A. N., c. d., s. 107-123.

Lázeňská kúra zlepšila jeho zdravotní stav natolik, že začal intenzivně cestovat po státech střední a západní Evropy. V Německu zaznamenal první úspěch, když ho přijal Alfred Rosenberg, hlavní ideolog NDSAP.⁵³ Rosenberg patřil k zastáncům Hitlerova probritského směru, ale zároveň prosazoval vybudování nacionalistické „hráze“ kolem Sovětského svazu, zabráňující šíření bolševismu.⁵⁴ V ČSR se Bose setkal s Edvardem Benešem,⁵⁵ tehdy ještě ministrem zahraničních věcí, a v únoru 1936 zamířil do Irské republiky - vzoru „protibritského odboje.“ V Dublinu se sešel s prezidentem Eammonem de Valerou, s některými ministry a vůdci republikánského hnutí. Po návštěvě Irska se rozhodl vrátit domů, přestože ho britský konzul upozornil, že bude v Indii neprodleně uvězněn.

V březnu se zpráva o Boseho záměru navrátit se dostala do Indie a okamžitě rozvířila vlnu spekulací, zda mu úřady povolí příjezd. V zákonodárném shromáždění několik poslanců kritizovalo stávající represivní postup vůči bengálskému předákovi a žádalo vysvětlení. Tajemník ministerstva vnitra, Hallett, se hájil tím, že Boseho zatkli nikoliv za účast v *satjágraze*, ale za aktivní podporu teroristům; jeho případný návrat by navíc způsobil přeměnu INK z konstituční strany na revoluční organizaci, povzbuzení teroristů a radikalizaci mládeže, na níž měl veliký vliv.⁵⁶ Britská indická vláda neustoupila, což jen dokládalo, jak velkou obavu měla z Boseho příjezdu.

Teprve v Evropě Subhás pochopil, že exil představuje daleko lepší způsob, jak se vláda může zbavit nepohodlného oponenta. Stal se z něj pouhý divák, proto se pokusil prolomit izolaci a riskovat návrat do země. Na palubě lodi *Cante Verde* doplul 8. dubna do Bombaje, kde ho policie okamžitě po vylodění zatkla.⁵⁷

Indická ústavní reforma

Po třech letech nepřítomnosti se musel Subhás vyrovnat i s novou indickou realitou. Z Kongresu vyprchala „bojovnost,“ stal se otevřenější ke kompromisům s *rádžem*. Změnu zapříčinila bezesporu zkušenost z poslední celoidické *satjágrahy*. Poté, co v květnu 1933 pozastavil Gándhí kampaň nespolupráce, se setkal v Púně Všeindický výbor, aby rozhodl o jejím dalším osudu. Převahu získala skupina kongresmanů vedená Gándhím, prosazující přeměnu masové *satjágrahy* na individuální; chtěla tím skrýt faktický neúspěch a nalézt cestu k vyjednání s vládou v Dillí. Místokrálova administrativa nepřijala „úpravu“ kampaně INK a

⁵³ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 61.

⁵⁴ Pro účel izolace a dezintegrace Sovětského svazu vytvořil Rosenberg v roce 1933 stranickou organizaci APA (*Außenpolitisches Amt*).

⁵⁵ Bose se s dr. Edvardem Benešem střetl dohromady třikrát: v roce 1934, 1935 a na začátku roku 1938.

⁵⁶ *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1936, Vol. I, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1936, s. 146-147.

⁵⁷ BOSE, A. N., c. d, s. 127-129.

dál pokračovala v tvrdém kurzu. V srpnu nechala uvěznit Gándhího i další nedávno propuštěné nacionalisty.

Všeindický výbor se znovu sešel v květnu 1934 v Patně. Odsouhlasil odvolání kampaně individuální nespolupráce a účast Kongresu v nadcházejících listopadových volbách do Zákonodárného shromáždění. Proti participaci v legislativě vystoupila nově vytvořená Kongresová socialistická strana (*Congress Socialist Party*),⁵⁸ ale představovala příliš slabou frakci INK, aby ovlivnila přijaté ustanovení.⁵⁹ Bose, tehdy ve Vídni, nadšeně přivítal vznik nové socialistické frakce, odmítající tehdejší „*parlamentní politiku*.“ Socialistická strana dle jeho soudu vznikla jako reakce na dominanci Gándhího frakce obdobně jako ve dvacátých letech Strana svárádž. Věřil, že strana v budoucnu získá převahu v celé Indii a stane se z ní autoritativní organizace ve stylu komunistické strany v Rusku, NSDAP v Německu, či fašistů v Itálii. Po získání nezávislosti měla pokračovat dál ve vedení země, aby umožnila „*národní rekonstrukci*“, tj. rychlou modernizaci a laicizaci státu po vzoru Kemalova Turecka.⁶⁰

Uvnitř Kongresu se nebouřili jenom socialisti. Madan M. Málavíja, člen Pracovního výboru a zastánce Hindú mahásabhy, žádal odsouzení MacDonaldova komunálního výměru, avšak zbytek výboru se zdržel jakéhokoli hodnocení. Rozepře nabyly takového rozměru, že Málavíja rezignoval ze všech orgánů Kongresu a vytvořil vlastní separovanou stranu-Kongresovou nacionalistickou stranu (*Congress Nationalist Party*). V říjnu se konal v Bombaji výroční sjezd INK. Účastnila se ho obě opoziční křídla, doufající v prosazení svých zájmů. Málavíjova strana apelovala na jasné odmítnutí komunálního výměru a socialisté zase požadovali přijetí levicového programu. Většina delegátů oba návrhy nepodpořila a strana tak setrvala v dosavadním politickém směru. Na shromáždění oznámil Gándhí svůj odchod na „politický odpočinek“, hodlal se věnovat do budoucna pouze sociálním reformám.⁶¹

Po odvolání individuální *satjágrahy* zrušila vláda v Novém Dillí zákaz kongresových orgánů a začala propouštět z věznic aktivisty. Administrativa se domnívala, že represe a selhání kampaně dostatečně utlumily „radikalismus“ INK, navíc s připravovanou ústavní reformou očekávala opětovné oslabení nacionalistického hnutí. Vypracování nového ústavního zákona měl na starosti speciální Spojený výbor obou komor britského parlamentu

⁵⁸ V květnu 1934, po neúspěchu *satjágrahy*, svolal J. P. Naráján, přední indický socialista, levicové kongresmany do Pátny, kde společně založili novou stranu uvnitř Kongresu, tzv. Kongresovou socialistickou stranu. Ačkoli prosazovali socialistický program, jejich ideové základy byly velice chabé; jednalo se o směsici učení Vivékánandy, fabiánů, Marxe a vzoru Sovětského svazu. Srv. BOSE, A. C., *The Socialist in the Indian National Congress*, in: *Proceedings of The Seminar on Socialism in India (1919-1939)*, Part I, New Delhi 1970, str. 164-174.

⁵⁹ YOUNG, R. J. C., c. d., 309-310.

⁶⁰ Boseho dopis, věnující se nově vzniklé socialistické straně, publikoval indický tisk v březnu 1935. Plné znění je otištěno v BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 383-386.

⁶¹ MOORE, R. J., c. d., s. 295-296.

(*Joint Committee on Indian Constitutional Reform*), pracující několik měsíců až do roku 1934. Návrh pak putoval do Dolní sněmovny, kde při projednávání vyvolal mnoho vášní jak u labouristů, tak u konzervativců.⁶² Winston Churchill trval na své averzi vůči reformám již v průběhu příprav: „Snažte se vybudovat druh organizace, o kterou usiluje postupně Evropa a bude po generace marně usilovat, u těchto jednoduchých primitivů [Indů], kteří jsou neschopní ve 450 000 vesnicích vytvořit jednoduchou organizaci čtyř nebo pěti lidí, sedících v chatrči, aby diskutovali o jejich společných záležitostech.“⁶³ V parlamentní diskusi kritizoval navrhovaný zákon i sir Samuel Hoare, ministr pro Indii. Zdálo se mu, že forma federace je příliš složitá, definování pravomocí místokrále vágní a zůstává nedořešena otázka financí.⁶⁴ Clement Attlee, labouristický poslanec, otevřeně vyjádřil skutečnou podstatu předložených reforem: „Celá struktura zákona je vytvořena tak, aby ochránila existující společenský řád.“⁶⁵

Zákon o správě Indie (*Government of India Act*) přijal britský parlament v srpnu 1935 s platností od roku 1937. Reforma uzákonila vznik Indické federace (*Federation of India*), tvořené provinciemi britské Indie a knížecími státy. Jednotliví maharádžové a navábové měli dobrovolně přistoupit k federaci, a poté, co by zaplnili polovinu míst, pro ně určených ve Federálním shromáždění, vstoupila by federace v platnost. Federální zákonodárny sbor se měl skládat z dvou komor: ze Státní rady (*Council of State*) a Federálního shromáždění (*House of Assembly*). Počet stávajících provincií se měl rozšířit na jedenáct⁶⁶ s poměrně širokou autonomií. V čele každé provincie měl stát guvernér a vláda, sestavená dle volebních výsledků a zodpovědná provinční legislativě. Guvernér měl široké pole působnosti a ve svých rukou soustředil reálnou moc a mohl do všech oblastí zasahovat právem veta. Obdobné složení mělo být i v centru s tím rozdílem, že generální guvernér (*Governor-General*), respektive místokrál, si udržel plnou kontrolu nad obranou, financemi, zahraniční politikou. Zásadní změnu představovalo správní oddělení Barmy od Indie.⁶⁷ Zákon neposkytoval Indii dominiální status, nýbrž ji měl pouze připravit k převzetí zodpovědnosti, jenže skutečnou moc držel Londýnem jmenovaný místokrál a jemu zodpovědní guvernéri.⁶⁸

⁶² MANSERGH, N., *Survey of British Commonwealth Affairs. Problems of External Policy, 1931-1939*, Oxford 1952, s. 347-348.

⁶³ JAMES, R. R., c. d., 213.

⁶⁴ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I, s. 271-282.

⁶⁵ Tamtéž, s. 286.

⁶⁶ Madrás, Bombaj, Bengálsko, Spojené provincie, Paňdžáb, Bihár, Centrální provincie, Ásám, Severozápadní provincie, Urísa a Sind.

⁶⁷ Oficiálně se Barma oddělila 1. dubna 1937, ale její nejvyšší správa zůstala na ministerstvu pro Indii, které pouze rozšířilo název - Ministerstvo pro Indii a Barmu (*India and Burma Offices*). Srv. WILLSON, F. M. G., *The Organization of British Central Government, 1914-1956*, London 1957, s. 190.

⁶⁸ Srv. *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I, s. 254-271.

Indická „veřejnost“ tehdy sledovala s napětím vedle diskuze o reformách i listopadové volby. Kongres z nich vyšel jako vítěz, získal 44 mandátů z celkových 88, což posílilo pošramocené sebevědomí nacionalistů. Ke konsolidaci strany přispělo i zvolení nového předsedy INK Džaváharlála Néhrúa. Doporučil ho Gándhí, jenž v něm viděl vhodného nástupce přijatelného pro většinu členů. Projednání ústavní reformy přišlo na řadu na lakhnaúském sjezdu v roce 1936. Shromáždění odmítlo přijmout zákon o správě Indie, avšak strana se nadcházejících voleb se paradoxně účastnila.⁶⁹ Kongres ve volbách v roce 1937 přesvědčivě zvítězil. V pěti provinciích získal většinu křesel a v dalších čtyřech se stal nejsilnější stranou, neuspěl jen v Paňdžábu a Sindhu. Ještě před zformováním provinčních vlád žádal Všeindický výbor INK ujištění, že guvernéři budou respektovat ministerská rozhodnutí, ale Dillí odmítlo dát garance. Nakonec se obě strany shodly na kompromisu; guvernéři se budou řídit radami ministrů, pokud budou zadaných okolností nejlepší. V červenci přijaly úřad kongresové vlády v šesti provinciích (Spojené provincie, Madrás, Centrální provincie, Bombaj, Bihár a Úrísa). V září vznikla další vláda s účastí INK v Severozápadní provincii a o rok později v Ásámu.⁷⁰

Zcela opačných výsledků se dočkala Muslimská liga. Ve volbách propadla i v provinciích s muslimskou většinou. Ve Spojených provinciích nabídla Kongresu vytvoření koaliční vlády, ale Néhrú spojení odmítl. Džinnáha a ostatní předáky Ligy, do té doby podporující hindsko-muslimskou jednotu, roztrpčilo „arogantní“ chování vítězné strany, proto začali radikálně přehodnocovat své názory na spolupráci s Kongresem. Za několik let dospěla Liga k myšlence samostatného muslimského státu - Pákistánu.⁷¹

Předseda Kongresu

Aby britské indické úřady předešly zbytečným komplikacím při diskuzi o reformě, předvolební kampani a při samotných volbách, umístily Boseho hned po příjezdu do internace. Obavu vzbuzoval především jeho velký vliv na mladé levicové členy, tvořící v Kongresu početnou skupinu. Nadto ho Dillí podezřívalo také z morální a fyzické podpory teroristického hnutí.

Okamžitě po přistání v dubnu 1936 zatkla policie Boseho a eskortovala jej do místní věznice Arthur Road, avšak Bombaj se stala pouhou zastávkou. Odtud jej převezla do Jaravadské věznice v Púně, kde zůstal pět týdnů. V polovině května vláda zmírnila opatření a poslala Boseho do internace v rodinném bungalovu v Džiddápaháru. Zde se mohl omezeně

⁶⁹ MOORE, R. J., c. d., s. 305.

⁷⁰ KAUSHIK, P. D., c.d., s. 270-272.

⁷¹ PILÁT, J., *Džaváharlál Néhrú*, s. 75.

stýkat s rodinnou a pohybovat se maximálně na jednu míli od domu. Protože se jeho zdravotní stav v prosinci 1936 zhoršil, byl poslán do kalkatské fakultní nemocnice. Později, když zdravotní potíže ustoupily, mohl každý den odpoledne v doprovodu policie navštěvovat rodinu, bydlící na Elgin Road. Dne 17. března 1937 mu oznámil policejní důstojník při jedné takové návštěvě, že byl bezpodmínečně propuštěn na svobodu.⁷²

Néhrú, podruhé zvolený předseda strany, si uvědomoval potřebu získat internovaného bengálského předáka zpět do vedení Kongresu, proto jmenoval Boseho v dubnu 1936 členem Pracovního výboru a to i přes silné výhrady k jeho zahraničním aktivitám, v nichž neoprávněně vystupoval jako jednatel Kongresu.⁷³ Subhás se poprvé účastnil zasedání Pracovního a zároveň Všeindického výboru až v říjnu 1937, jelikož hned po propuštění se odjel léčit do paňdžábských hor. Na konci roku se znovu vydal do Evropy. Nejprve zamířil do Rakouska za Emilií Schenkl. Zde dokončil autobiografii *An Indian Pilgrim*. Rukopis, vyznačující se velice špatnou literární kvalitou a nízkou výpovědní hodnotou, byl publikován až po druhé světové válce. Ze střední Evropy odjel do Londýna, kde se setkal s oficiálními politiky i s labouristickou špičkou: C. Attleem, S. Crippsem, A. Greenwoodem a jinými. V hlavním městě impéria zastihla Boseho zpráva, že ho Všeindický výbor zvolil předsedou strany pro rok 1938. Na konci ledna odletěl zpět do Indie, aby se mohl předsedat únorovému sjezdu INK v Haripuře.⁷⁴ Je zřejmé, že bez hlasů Gándhího skupiny by nikdy Bose nedosáhl na nejvyšší post. Proč Mahátma podpořil svého největšího oponenta? Možné vysvětlení nabízí kombinace dvou pragmatických cílů: uklidnit bengálskou odnož Kongresu a socialisty a spoutat „rebela“ zodpovědností.

Na haripurském sjezdu seznámil novopečený předseda delegáty s vizí, kam by měl Kongres směřovat. Stávající stranické politice vytkl nedostatečnou aktivitu v knížectvích a přijetí ministerských postů. Podle jeho názoru chyběla ministrům reálná moc a jednotný správní postup ve všech provinciích. Žádal proto posílení celé stranické struktury: Pracovní výbor se měl stát „indickým stínovým kabinetem,“ tj. udávat směr pro provinční administrativy, Kongres měl vytvořit disciplinované dobrovolnické oddíly na způsob pracovních jednotek NSDAP a navázat užší vazby na odbory a rolnické organizace. Apeloval na důraznější prezentaci v zahraničí, kde měly vznikat malé ale vlivné spolky na podporu indických emancipačních snah. Nejpalčivější problém - náboženskou a kulturní rozdrobenost - hodlal řešit stylem „žít a nechat žít.“ V inauguračním projevu nastínil i plán budoucí

⁷² BOSE, A. N., c. d., s. 132-134.

⁷³ Néhrú v prohlášení kritizoval Boseho postup nikoli obsah aktivit. Vedení Kongresu odmítalo uznat jeho zahraniční politiku z let 1935-1936, protože bengálský předák se zaštiťoval jménem INK, aniž by měl autorizaci od vedení strany. *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1936, Vol. I, s. 256-257.

⁷⁴ HAUNER, M., *Subhas Čandra Bose*, s. 11.

svobodné Indie ovládané Kongresem, jednotnou a dominantní demokratickou stranou. Skládal se z krátkodobé a dlouhodobé etapy, jejichž konkrétní podobu měla vypracovat speciální komise. V krátkodobém výhledu měl stát zaručit jednotlivým náboženstvím a kulturám autonomii a současně vytvořit jednotu pomocí společného jazyka - hindustánštiny, zapisované latinkou.⁷⁵ V dlouhodobém horizontu prosazoval socialistický kurz: zestátnění průmyslu, centrální plánování a radikální pozemkovou reformu. Upozorňoval také na nutnost řešit rapidní populační nárůst. Z druhé části plánu vyplývala i jeho výzva na podporu Kongresové socialistické strany. I když nepatřil mezi její členy, věřil, že nejvhodněji připraví masy na přijetí socialismu.⁷⁶

Bylo jen otázkou času, kdy Boseho levicový program narazí na odpor Gándhího „staré gardy.“ Poprvé se předseda střetl s pravicí v červenci, když otevřeně kritizoval chování několika členů strany, kteří „za zády“ Kongresu jednali s vládou.⁷⁷ Permanentní třecí plocha vznikla v názoru na přijetí ministerských míst. Bose vehementně oponoval umírněným, hájícím účast na provinčních vládách. Kromě poskytnutí legitimacy systému a reálné bezmoci volených zástupců se obával nekoordinované politiky v jednotlivých provinciích. K dalšímu vyhocení situace došlo v září, kdy Všeindický výbor odmítl přijmout na návrh předsedy rezoluci o společném jazyku.⁷⁸ Neúspěch předložené rezoluce signalizoval Bosemu pravé rozložení sil; Gándhí, prosazující hindštinu, měl v řídicích orgánech většinu, ochotnou tolerovat jen částečně předsedovu „novou politiku.“

Mahátmovy stoupence nicméně nejvíc děsilo nastavení socialistického směru. Pro povzbuzení industrializace zřídil Bose v prosinci 1938 Národní plánovací výbor (*National Planning Committee*), jehož předsedou se stal Néhrú. Výbor se snažil vypracovat postup, jakým způsobem jednak zaručit materiální soběstačnost Indie a jednak docílit socialismu.⁷⁹ Bose deklaroval změnu ideové orientace také navenek. V létě 1938 vyslal lékařskou misi, vedenou dr. M. Atalem, do bojující Číny. Ambulantní jednotka operovala v oblasti Yenan,

⁷⁵ Hindustánština vznikla mezi společensky nižšími vrstvami severní Indie smícháním urdštiny a hindštiny, ale její psaná podoba se diametrálně lišila v závislosti na oblasti (arabsky nebo dévanágarsky). Drávidský jih a východní okrajové části Indie byly jedinými oblastmi, kde se tato *lingua franca* nepoužívala.

⁷⁶ *Fifty-First Indian National Congress. Presidential Address of Shri Subhas Chandra Bose, Haripura 1938, Calcutta 1938.*

⁷⁷ Tamtéž, s. 47-50.

⁷⁸ Bose navrhl, aby výbor jmenoval Hindustánskou komisi (*Hindustani Board*), jež měla vypracovat zprávu o možnosti využití hindustánštiny psané latinkou jako společném jazyku pro celou Indii. Komisi měl předsedat R. Prasád a členové měli být: M. A. K. Ázád, A. N. Deo, P. D. Tándom, prof. A. S. Sidíquí, dr. T. Čand, dr. S. Husajn, dr. A. Alím a P. Sunderlál. *Indian Annual Register*, Jul.-Dec. 1938, Vol. II, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1938, s. 279.

⁷⁹ Výbor záhy rozšířil činnost na zemědělství, obchod, bankovníctví aj. Ve svých plánech navrhoval jen částečný přechod k socialismu. Průmysl se měl buď znárodnit, nebo podřídit státnímu doзору. V zemědělství mělo existovat kolektivní i soukromé vlastnictví. Výbor pracoval až do října 1940, aniž by dosáhl nějakých hmatatelných výsledků. Srv. NÉHRÚ, D., *Objevení Indie*, Praha 1957, s. 365-373.

ovládané Maovou armádou. Levicové vedení tím ukázalo, že sympatizuje s čínskými komunisty, zatímco Čankajška odsuzovalo jako typického „reakcionáře.“⁸⁰

Indické nacionalisty oslaboval více komunismus než rozdílné stranické názory, což Bose, pocházející z nábožensky rozděleného Bengálska, hluboce vnímal. Incident v Čitágáonském kraji ještě více zdůraznil Subhásovi naléhavost vyřešit vzájemné vztahy.⁸¹ Proto se ve svém funkčním období pokusil překlenout propast mezi Kongresem a muslimy. Navrhl Džinnáhovi, předsedovi Ligy, a ostatním muslimským organizacím společné jednání o garancích pro muslimskou menšinu výměnou za jednotnou nacionalistickou frontu. Džinnáh souhlasil pod podmínkou, že Liga bude jediná muslimská strana zastupující celou komunitu. Předseda INK odmítl pro Ligu exkluzivitu. Argumentoval tím, že existují jiné strany, v určitých provinciích dominantní. Džinnáh trval na svém: „*Rada [nejvyšší exekutiva Ligy] je plně přesvědčena, že Muslimská liga je jediná reprezentativní politická organizace muslimů v Indii. Tato pozice byla přijata, když Kongres uzavřel pakt s Ligou v roce 1916 v Lakhnaú a znovu v roce 1935, kdy se konaly rozhovory mezi Džinnáhem a Rádžendrou Prasádem, o tom není pochyb.*“⁸² Neústupnost na obou stranách vedla k selhání ještě dřív, než se vůbec vůdci dostali k vlastní konfrontaci názorů.

V březnu 1939 mělo Bosemu skončit volební období, ale rozhodl se opět kandidovat. Prohlášení znepokojilo „umírněné“ a proti záměru stávajícího předsedy vehementně protestovali. Gándhí nabádal Boseho, aby upustil od myšlenky znovu kandidovat; pro rok 1939 navrhoval Pattábhího Sítarámaiju. Za bengálského předáka se nepostavil ani Néhrú, levicový člen Pracovního výboru, a doporučil Maulánu Ázáda, jehož pokládal za kompromisního uchazeče pro obě stranické frakce. Subhás ovšem nepodleh tlaku a nestáhl svoji přihlášku. Všeindický výbor v lednu zvolil většinou hlasů Subhásu Čandru Boseho, na což dvanáct členů z patnáctihlavého Pracovního výboru reagovalo rezignací.⁸³ Staronový předseda tušil, že dosáhl Pyrrhova vítězství.

Na březnovém sjezdu v Tripuri vystoupil Bose s projevem, vyzývajícím k pokračování nastoupeného kurzu přitom se snažil uklidnit napjatou atmosféru. Pravici rozcílila však následně předložená rezoluce, adresovaná londýnské vládě. Předsedovo ultimátum žádalo na Whitehallu dosažení nezávislosti do šesti měsíců. Bose chtěl využít

⁸⁰ VYAS, M., R., *Passage through a Turbulent Era*, Bombaj 1982, s. 132.

⁸¹ Dne 15. června navštívil předseda INK s doprovodem východobengálské město Brahmanboriu, kde převažovalo muslimské obyvatelstvo. Při průjezdu začal dav kamenovat kolonu a lehce zranil Boseho a dalších čtrnáct lidí. Kongres z incidentu obviňoval Ligu, připouštěl nicméně i vlastní chybu, když špatně vyložil kritiku bengálské vlády tvořené muslimy. *Indian Annual Register*, Jul.-Dec. 1938, Vol. II, s. 269-271.

⁸² BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, ed. Netaji Research Bureau, London 1962, s. 43.

⁸³ Ve výboru zůstal Subhás, jeho bratr Sarat a Néhrú. Blíže VYAS, M. R., c. d., s. 133-134.

mimořádné příležitosti jak vydobýt na Londýnu dalekosáhlé ústupky v době, kdy se blížila válka v Evropě. Mahátmovo křídlo a dokonce i Džaváharlál Néhrú hlasovali proti návrhu. Shromáždění nakonec ultimátum neschválilo.⁸⁴

Kongres se dostal do mrtvého bodu. Předseda měl z titulu své funkce jmenovat nový Pracovní výbor, ale pravice mařila veškeré snahy. Bezprostředně po sjezdu oba hlavní rivalové, Gándhí a Bose, navázali kontakt, aby vyřešili patovou situaci. Na konci března nabídl Bose prostřednictvím dopisu kompromisní složení výboru: sedm jmen navrhne on a ostatních sedm Patél, vůdce „gándhiovců“; vymínil si nicméně jmenování generálního tajemníka. Gándhí, uvědomující si sílu pravice, odpověděl, že předseda vybírá členy výboru neomezeně a nehodlá do tohoto práva nijak zasahovat. Ujistil Boseho, že mu „gándhiovci“ ve exekutivě nebudou překážet: „*Pomůžou ti, kde můžou, a zdrží se hlasování, kde nemůžou.*“⁸⁵ Jasně tím vzkázal, že reálnou moc má Patél respektive Mahátma a nevzdá se jí. Následná korespondence se nesla v duchu vzájemné kritiky a Boseho naléhání na uznání podílu na exekutivě. Předseda argumentoval, že získá většinu ve Všeindickém výboru díky podpoře Kongresové socialistické strany. Doposud Socialisti zaujímali k boji obou hlavních frakcí striktní neutralitu, ale Bose doufal v příznivý zvrat.⁸⁶ Na konci dubna poznal levicový vůdce svoji prohru. Během celé doby ztrácel stoupence ve Všeindickém výboru. Členové se cítili unaveni nikam nevedoucím rokováním a chaosem ve vedení, navíc očekávaná pomoc od Kongresové socialistické strany nepřicházela. Dne 29. dubna 1939, na Kalkatském zasedání Všeindického výboru, oznámil Bose svoji rezignaci na post předsedy strany. Na uvolněné místo nastoupil přesvědčený „gándhiovec“ Rádžéndra Prasád.

Rezignací vyvrcholil dlouholetý konflikt mezi Bosem a Gándhím. Bengálský vůdce nechtěl sloužit jako loutkový předseda a Patélova skupina se nehodlala vzdát vedení. Asi nejvíc ho zklamal Néhrú. Nadobro se spojil se „starou gardou,“ třebaže nadále vyznával socialistické ideály. Proč nejvýznamnější levicový předák nepodpořil Subhásovu aktivitu? V Néhrúově chování se odrážely tři důvody: obával se rozdělení, respektive oslabení, Kongresu, pokládal všechny levicové strany za příliš slabé a byl příliš loajální ke Gándhímu.⁸⁷ Naděje, vkládané do kongresových socialistů, přišly též v niveč. Patřili k nejlépe

⁸⁴ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 332.

⁸⁵ BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, s. 133.

⁸⁶ Korespondence mezi Gándhím a Bosem o krizi ve vedení je publikovaná v BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, s. 126-170.

⁸⁷ BHAMBHRI, C. P., *Nehru and Socialist Movement in India, 1920-1947*, in: *Proceedings of The Seminar on Socialism in India (1919-1939)*, Part I, New Delhi 1970, s. 89-90.

konsolidované skupině v levici, ale společně s komunisty zachovávali nestrannost. Jednota strany pro ně znamenala víc než levicové vedení.⁸⁸

Bose, rozčarován přístupem vlastního křídla, ihned po rezignaci založil v rámci Kongresu novou socialistickou stranu - Pokrokový blok (*Forward Bloc*). Blok měl sjednotit kongresovou levici pod jeden prapor a prosadit ve vedení INK radikální a socialistický program. Z tohoto důvodu zakladatel strany vytvořil v červnu takzvaný Levicový konsolidační výbor (*Left-consolidation Committee*), sdružující jednotlivé kongresové organizace. Jenže vytvořit jednotnou frontu ze širokého spektra levicových skupin se ukázalo jako iluzorní. Již následující měsíc odešel z výboru M. N. Raj se svojí Radikální ligou (*Radical League*), v říjnu se odtrhla socialistická strana a v prosinci Národní fronta (*National Front*).⁸⁹ Na konci roku 1939 zůstaly ve výboru pouze Pokrokový blok a *Kisan Sabha*.⁹⁰

Aktivita v konsolidačním výboru se Bosemu vymstila již v červnu. Dne 9. června uspořádal výbor, na popud předsedy Pokrokového bloku, „všeindický den“ na protest proti dvěma přijatým rezolucím INK „antilevicového“ charakteru, zakazujícím pořádat *satjágrahu* bez povolení všeindického výboru. Pro „gándhíovské“ vedení to byla poslední kapka. Pracovní výbor přistoupil k ojedinělému zásahu, proti Bosemu provedl disciplinární akci (*disciplinary action*). Předsedu bengálského výboru podmíněně vyloučil na tři roky ze všech volených postů v Kongresu: „...za vážnou nekázeň je *šrí Subhás Babú* vyloučen z předsednictví v bengálském výboru a ze členství v jakémkoli voleném výboru Kongresu po dobu tří let od srpna 1939.“⁹¹ Udělený trest a postupný rozpad konsolidačního výboru nedokázal Boseho odradit ve víře, že se jednou levice sehraje rozhodující roli v Indii: „Poprosil bych veřejnost, aby nezapomněla, že to, co se děje dnes, je jen opakování historie. Před lety byla už levice jednou vyhnána z Kongresu, ale vrátila se silnější, a pak musela strana přijmout její politiku a program.“⁹²

Boseho vize nezávislosti

Vznik Pokrokového bloku definitivně dovršil Boseho roztržku s Gándhím, která uzrávala po celá třicátá léta. Oba vůdci se naprosto rozcházeli ve dvou základních otázkách: jak vybojovat svobodu a jak by měla vypadat budoucí Indie. I když Bose uznával nenásilnou *satjágrahu*, považoval ji pouze za přípravu na „přímou akci“. Nespolupráce měla masám

⁸⁸ CHATTOPADHYAY, G., c. d., s. 12; BOSE, A. C., *The Socialist in the Indian National Congress*, in: *Proceedings of The Seminar on Socialism in India (1919-1939)*, Part I, New Delhi 1970, s. 167.

⁸⁹ Pod názvem Národní fronta se ukrývali členové Komunistické strany Indie. V meziválečné době totiž britské úřady KSI oficiálně zakázaly a její předáky stíhaly.

⁹⁰ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 404-407.

⁹¹ *Indian Annual Register*, Jan.-jun. 1940, Vol. I, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1940, s. 267.

⁹² BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, s. 182.

vrátit sebevědomí a vštípit jim disciplínu pro následující násilný boj. Britský *rádž* přirovnával k „dobře vyzbrojené a vybavené pevnosti stojící uprostřed území... I když se stane okolní obyvatelstvo nepřátelské [indické masy], pevnost se nemusí ničeho obávat v blízké budoucnosti, pokud lidé nepodniknou pokus ji obsadit.“⁹³ Kongres podle Boseho úspěšně splnil první fázi, tj. získání sympatií „obyvatel žijících kolem“, a nyní měl přímo zaútočit dvěma způsoby: ekonomickou bloádou a pokusem dobýt „pevnost“ silou. Boj se měl skládat z neplacení daní, z dělnických a rolnických stávek, z naklonění si příslušníků armády, policie a státní správy a z ozbrojeného převzetí moci. Současně měl INK vést agitační kampaň v zahraničí, aby našel pomoc v ostatních státech a eliminoval vliv britské propagandy.

Proč Bose pokládal fyzický boj za jedinou možnost, jak se vymanit z *rádže*? Ve svých úvahách vycházel z předpokladu, že Britové udržují nadvládu jenom pomocí ozbrojených složek, a proto je nemohla Mahátmova politika vážněji ohrozit.

Boseho názor na vývoj samostatné Indie již nebyl tak jednoznačný; měnil se v průběhu třicátých let. V první polovině dekády Bose otevřeně obdivoval komunismus a italský fašismus. Z obou doktrín vytvořil syntézu, tzv. *samyavádu*, opírající se o fakt, že mezi nimi existuje několik společných znaků: víra v nadřazenost státu nad jedincem, odmítání parlamentní politiky, diktatura jedné strany, potlačení nesouhlasících menšin a plánovaná průmyslová reorganizace.⁹⁴ Bose, přesvědčený o použitelnosti *samyavády* v Indii, proto vyzýval k vytvoření silné centralizované všeindické strany, zasahující do všech sociálních, náboženských i etnických skupin. Nová strana, pojmenovaná *Samyavádí sangha*, měla hned od začátku samostatnosti kontrolovat celý stát, aby se tak podařilo rychle konsolidovat Indii uvnitř i navenek. V rozporu s italským a sovětským vzorem měla *Sangha* fungovat na demokratickém principu a usilovat o rovnost mezi všemi skupinami obyvatel.⁹⁵

Mnoho Kongresmanů kritizovalo Boseho vizi jako nedemokratickou, ale autor se obhajoval tezí, že se jedná o „demokracii nového typu“; moderní systém se podle něj odlišoval od přežitého „parlamentního pojetí“ tím, že nevládní strana, mající většinu ve voleném parlamentu, ale strana „jednající jménem lidu“. Autoritativní strana tak dle Boseho reprezentovala národ stejně jako vítězná parlamentní strana. Efektivitu „nových demokratických“ režimů demonstroval na Sovětském svazu, Itálii a Německu, zatímco republikánské Španělsko pro něj představovalo varování, proč neexperimentovat s parlamentní demokracií.⁹⁶

⁹³ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 367.

⁹⁴ HAUNER, M., *Subhas Čandra Bose*, s. 12.

⁹⁵ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 381.

⁹⁶ Tamtéž, s. 384-385.

V druhé polovině třicátých let přehodnotil Bose názor na fašismus; italská agrese v Habeši, německý anšlus Rakouska, zábor Sudet a rasová rétorika ho upozornily, že oba diktátorské režimy sledují výhradně své imperialistické zájmy. Subhás se začal orientovat jenom na socialismus a sovětské Rusko. „...komunismus, jak je vysvětlen ve spisech Marxe a Lenina a v oficiálních prohlášeních Kominterny poskytují plnou podporu boji za národní nezávislost a uznávají ho [emancipační boj] za integrální součást svého světového názoru.“⁹⁷

V budoucnu se Indie měla stát autoritativní socialistickou zemí.

Podstatnou slabinu Boseho plánu představovala neexistence „silné“ strany. Na přelomu dvacátých a třicátých let věřil, že Kongres ovládne levice v čele s ním a Néhruem. Po rozpadu frakce vložil naděje do Kongresové socialistické strany, avšak ani ta nedokázala naplnit očekávání. V roce 1938 začal Bose opět doufat přetvoření INK, ale to mu překazili Gándhího „věrní“. Bengálský radikál, vědomý si neotřesitelné Mahátmovy pozice, založil Pokrokový blok, aby sjednotil levicová hnutí uvnitř i vně Kongresu. Tento pokus se také nesetkal s úspěchem, neboť blok zahrnoval příliš pestré spektrum názorů. Bose si navíc znepřátelil významnou část kongresmanů tím, že se postavil proti Mahátmově autoritě.

⁹⁷ BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, s. 30.

Čtvrtá kapitola

Německá epizoda

Vyhlášení války

Dne 3. září 1939 vyhlásila Velká Británie válku Německu a týž den se k ní přidalo i Indické císařství. Místokrál lord Linlithgow¹ rozhodl o vstupu do válečného stavu bez předchozích konzultací se zákonodárným sborem, provinčními ministry, či indickými politickými stranami, což značně rozhořčilo indickou „veřejnost“. Dne 8. září ve Várdze zasedli členové Pracovního výboru, aby se poradili o dalším postupu. Ve schválené rezoluci Kongres odsoudil fašismus a nacismus i britský způsob, jakým se Indie dostala do války, a odmítl spolupracovat. *„Jestliže je válka obranou statu quo imperialistického vlastnictví kolonii a ostatních zájmů a privilegií, pak Indie s ní [válkou] nemůže mít nic společného.“*² Pokud by však britská vláda zveřejnila válečné cíle, v nichž by usilovala o demokratizaci a svobodu Indie, strana by přehodnotila stanovisko a zapojila by se do válečného úsilí. Vedení INK, usilující o co největší podporu, přizvalo do Várdhy i Boseho, předáka Pokrokového bloku. Bose však nepřistoupil na závěry výboru a prohlásil, že Pokrokový blok bude jednat nezávisle „v nejlepším zájmu země.“³

Kongres se dočkal Linlithgowy odpovědi 17. října. Místokrál se vyhnul bližší charakteristice cílů; Británie chce kromě vítězství vytvořit lepší mezinárodní systém, aby předešla předchozím selháním. V otázce Indie trval na vývoji určeném zákonem o správě Indie z roku 1919 a 1935, tj. nejprve zhodnotit efekt provinční samosprávy, poté zreorganizovat centrální vládu a nakonec udělit Indii dominiální status. Bezprostředně po válce Linlithgow přislíbil konat konzultace s indickými zástupci komunit, stran a zájmových skupin o spolupráci na určeném plánu.⁴

Odpověď vlády neuspokojila představitele INK, a proto na naléhání Néhrúa vyzvali kongresové provinční ministry k rezignaci a začali hrozit kampaní nespolupráce. Kongresové vlády ve všech osmi provinciích uposlechly a v průběhu listopadu a prosince odstoupily z funkcí; jejich příkladu následovala i zákonodárna shromáždění. Guvernéři převzali podle odstavce 93 zákona o správě Indie řízení provincií do vlastních rukou a z vyšších úředníků jmenovali tzv. poradce. Země tak fakticky přešla pod autoritativní vedení.

¹ Victor Alexander John Hope (1887-1952), druhý markýz z Linlithgow, působil ve funkci místokrále v letech 1936-1943. Patřil k hlavním „architektům“ zákona o správě Indie. V letech 1933-1934 předsedal Spojenému parlamentnímu výboru.

² *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I, s. 515.

³ BOSE, A. N., c. d., s. 186.

⁴ Srv. *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. I, s. 520-527.

Pokus Kongresu vyjednávat s vládou nejvíce kritizoval Pokrokový blok, odmítající jakoukoli spolupráci. Již v říjnu 1939 uspořádal Bose v Nágpuru Antiimperialistickou konferenci (*Anti-Imperialist Conference*) a v následujících šesti měsících pokračoval v ostré protibritské kampani; vnímal válku v Evropě jako jedinečnou šanci: „*Pamatujte si, soudruzi, že máme nejlepší příležitost jak získat svobodu pro Indii...Příští generace nám nikdy neodpustí, jestliže tuto možnost nevyužijeme.*“⁵ Boseho propaganda vyvrcholila na Všeindické protikompromisní konferenci (*All-India Anti-Compromise Conference*) v Rámgarhu v březnu 1940, jíž se účastnily Pokrokový blok a Kisan sabha.⁶ Na zasedání napadal Bose jednak britský imperialismus, jednak Kongres a Nehrúa z vágní a smířlivé politiky; vyzýval též k vytvoření Všeindické akční rady (*All-India Council of Action*), mající za úkol koordinovat veškerou nacionalistickou činnost v této „vhodné“ době. Na konci shromáždění vyhlásil bengálský předák občanskou neposlušnost, jejíž zahájení naplánoval na začátek „národního týdne“, tj. 6. dubna.⁷

Nikam nevedoucí rokování mezi Kongresem a vládou pozorně sledovala Muslimská Liga. Džinnáh chtěl vyplnit vakuum, vzniklé po odchodu provinčních vlád, a spoluprací s Brity získat větší moc. V březnu 1940 přijala Liga tzv. rezoluci o Pakistánu. Dokument žádal vytvoření „*nezávislých států*“ v regionech, kde měli muslimové převahu; poprvé se zde objevila i teorie dvou indických národů: Hindů a Muslimů. Džinnáh obhajoval rozdělení argumentem, že společný stát obou „etnik“, „*by pouze znamenal hinduistický rádž*“.⁸

Kongres čelil útokům nejen z vnějšku, ale i vnitřní nejednotě. Po odchodu Boseho z vedení INK zavládl v bengálské organizaci neklid. „Gándhiovské“ vedení se nedokázalo vypořádat se silně levicovým provinčním výborem, neustále ovlivňovaným politikou někdejšího předsedy. Na přelomu prosince a ledna 1940 se provinční orgány otevřeně postavily proti Pracovnímu výboru. Situaci se nepodařilo zvládnout ani nařízením, zastavující činnost výboru a zřizující místo něj „ad hoc“ výbor. Členové provinčního vedení, v čele se Saratem Bosem, podali proti rozhodnutí odvolání; po jeho zamítnutí příkaz jednoduše ignorovali a pokračovali dále v práci. Patovou situaci nevyřešila ani telegrafická diskuze mezi Prasádem a Saratem, proto vedení INK v únoru postavilo bengálské kongresmany před

⁵ BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, s. 246.

⁶ Britský tisk ke konferenci ironicky dodal, že před Boseho projevem zatopila průtrž mračen celý areál vodou. *The Times*, 20. 3. 1940, s. 7., další komentář k průběhu Boseho sjezdu tamtéž, 23. 3, s. 5.

⁷ *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1940, Vol. I, s. 342-346.

⁸ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. II, ed. N. Mansergh, London 1953, s. 608-612.

jednoznačnou volbu: buď se podřídí, nebo budou vyloučeni z Kongresu.⁹ Nakonec v létě 1940 větší část „rebelů“ začala „ad hoc“ výbor uznávat, aby oficiálně nepřišla o členství ve straně.¹⁰

I v samotné kongresové špičce nevládla shoda. Jednotlivé předáky rozděloval odlišný pohled na nastalou šanci, způsobenou britskými válečnými neúspěchy. Gándhí a jeho věrní dogmaticky trvali na politice izolace a nenásilí, zatímco Néhrú, předseda INK Maulána Ázád, Rádžágópáláčáří a další požadovali, aby Kongres využil nátlakové prostředky a získal na Whitehallu maximální výhody.¹¹ V březnu 1940 se v Rámgharu konal souběžně s Boseho konferencí i sjezd INK. Shromáždění se přiklonilo ke Gándhího doporučení nezahajovat *satjágrahu* vzhledem k obtížné situaci Británie. V červenci proběhlo v Púně první zasedání Pracovního výboru a Všeindického výboru od Rámgharského sjezdu. Členové obou výborů schválili rezoluci, navrhovanou Néhrúovou skupinou, jež vládě v Dillí nabízela pomoc při obraně země a podíl na účasti ve válce za to, že londýnský kabinet uzná Indii právo na úplnou nezávislost a neprodleně sestaví „národní vládu“ s místokrálem v čele. Armáda měla zůstat pod britským vrchním velením. „Nabídka z Púny“ vyvolala nesouhlas v řadách „gándhiovců“ a popudila samotného Mahátmy, ochotného poskytnout vládě pouze morální podporu.¹²

Kabinet reagoval na „nabídku“ prohlášením z 8. srpna 1940; schválil, aby se místokrálova Výkonná rada rozšířila o několik členů indických politických stran a zároveň u ní vznikly poradní výbory. Dále vláda zřizovala Válečnou poradní radu (*War Advisory Council*), v níž se měli pravidelně scházet zástupci různých uskupení a knížecích států. Konečný cíl nehodlal Whitehall měnit, Indie měla v budoucnu dosáhnout dominiální status.¹³ Kongres vládní prohlášení striktně odmítl, protože nesplnilo hlavní podmínku „nabídky“ – garanci úplné nezávislosti. Nacionalisté nemohli očekávat větší ústupky, neboť v květnu se do klíčových pozic v kabinetu dostali přesvědčení konzervativci a imperialisté: Winston Churchill, premiér, a L. S. Amery, ministr pro Indii.

Většina členů INK se cítila zklamaná vládní odpovědí a považovala za adekvátní odezvu pouze kampaň občanské neposlušnosti. Kongres však nechtěl nijak narušit válečné úsilí, aby nepřímou nepodporoval Osu a nepoškodil tak svoji prestiž. Na podzim 1940 vyhlásila strana „individuální“ *satjágrahu*, spočívající ve veřejném vyjádření nesouhlasu s indickou válečnou participací. Ten, kdo se chtěl aktivně zapojit do protestu, musel nejprve projít zkouškou a poté až obdržel od příslušného oblastního výboru povolení účastnit se nespolečné. Tímto postupem vedení INK zamýšlelo odstranit nebezpečí násilností. Kampaň

⁹ *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1940, Vol. I, s. 215-223.

¹⁰ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 406-407.

¹¹ AZAD, M. A. K., c. d., s. 33-34.

¹² KAUSHIK, P. D., c. d., s. 352-353.

¹³ *Srv. Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. II, s. 612-614.

odstartoval Vinóba Bhávė, nejvěrnější „gándhiovec“, a po něm jako druhý následoval Néhrú a další dobrovolníci. Dillíská vláda nečinně nepřihlížela a tvrdě postihovala *satjágrahisty*; zatla a uvěznila všechny aktivisty. O intenzitě kampaně vypovídá i počet lidí zadržovaných v káznících, jež se odhaduje na 25-30 000 lidí. Mnohdy se za mříže dostali také ti, co nebyli přímo s kampaní spojení, ale úřady využily nabízené možnosti a zbavily se nepohodlných nacionalistů. Většinu zadržovaných vláda propustila 4. prosince 1941 v souvislosti s přípravou na japonskou hrozbu a s utlumením kampaně.¹⁴ Po událostech Pearl Harbouru zastavil Gándhí individuální *satjágrahu* úplně.

Útěk z Indie

V dubnu 1940 zahájily Pokrokový blok a Kisan Sabha masovou kampaň občanské neposlušnosti. *Satjágraha* se setkala s největší odezvou přirozeně v Bengálsku, kde se k ní připojilo i rebelující místní vedení INK. Do jaké míry Bose ovlivňoval celou provincii, ukázala Bengálská provinční konference (*Bengal Provincial Conference*) konaná na konci května v Dháce. Delegáti z různých politických stran se měli, v očekávání brzké nezávislosti, zabývat otázkou budoucího zformování vlády, avšak průběh celé konference pevně řídil předseda Pokrokového bloku. I když Bose celé jednání pouze zaštiťoval,¹⁵ výsledné rezoluce se nápadně podobaly závěrům Rámgarhského protikompromisního sjezdu. Konference též doporučila Bengálcům, aby ignorovali „ad hoc“ výbor a plně podporovali stávající provinční orgán, a vyzvala kalkatskou vládu k odstranění Holwellova monumentu (*Holwell Monument*),¹⁶ představující symbol indického ponižení.¹⁷

V červnu Všeindická konference Pokrokového bloku (*All-India Conference of Forward Bloc*) vyzvala k intenzivnějšímu boji proti *rádži*; v rozhodnutí se odráželo Subhásovo přesvědčení, že pád Francie připravil vhodné podmínky pro snadné získání úplné nezávislosti.¹⁸ Při zpáteční cestě do Kalkaty navštívil Bose Mahátmu, aby se ho pokusil přemluvit pro účast na kampani. Gándhí odmítl nabídku a na konci rozhovoru levicovému vůdci řekl, že „pokud jeho úsilí přinést Indii nezávislost bude úspěšné, bude jeho [Gándhího]

¹⁴ Srv. NÉHRÚ, D., *Objevení Indie*, s. 410-411.

¹⁵ V předsednickém křesle seděl D. Č. Ghóš, ten ovšem patřil k Boseho obdivovatelům.

¹⁶ Holwellův monument měl připomínat události z roku 1756-1757, kdy bengálský naváb dobyl Vilémovu pevnost (*Fort William*) v Kalkatě. Posádku uvěznil do pověstné vězeňské kobky (*Black Hole*), kde většina Britů postupně zemřela. Na svobodu se dostalo jen několik desítek mužů. Na začátku roku 1757 navába porazil Robert Clive, velitel trestného oddílu, a vynutil si pro Východoindickou společnost dalekosáhlé ústupky. Pomník se stal symbolem pokoření Bengálska Brity.

¹⁷ *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1940, Vol. I, s. 367-369.

¹⁸ Bose zřejmě hodlal *satjágrahu* změnit ve vhodný čas v ozbrojené povstání, jelikož v létě požádal japonského konzula o materiální podporu (10 miliónů Rupíí a 10 000 pušek). Srv. BA, M., *Breakthrough in Burma. Memoirs of A Revolution, 1939-1946*, New Haven and London 1968, s. 114.

*blahopřejný telegram první, který obdrží.*¹⁹ V tu dobu se Bose setkal i s Džinnáhem a V. D. Sávarkarem, předsedou Hindú mahásabhy, ale ani ty nenadchl pro masovou *satjágrahu*.

Vedení Pokrokového bloku neodradilo, že strana zůstala téměř bez podpory ostatních hnutí, a odhodlalo se provést demolici Holwellova monumentu, veřejně oznámené na 3. července 1940. Zničení památníku mělo signalizovat vrchol celé kampaně, avšak den předtím policie zatkla Boseho na základě nařízení o ochraně Indie (*Defence of India Rules*) a bez soudu ho internovala.²⁰ Ani poté rozruch kolem monumentu neustal. V bengálském zákonodárném shromáždění vystoupila většina členů ve prospěch demolice a žádala Boseho propuštění. Guvernér i vláda nic nenamítali proti odstranění, žádali nicméně po Saratovi Bosem, lídrovi opozice, ukončení neposlušnosti. Na konci července premiér oznámil, že vláda učiní okamžité kroky k odstranění památníku, na což reagoval Sarat zastavením *satjágrahy*.²¹ Úřady propustily všechny aktivisty spojené s tímto případem vyjma hlavního předáka levicových radikálů - Boseho.

Již ve vězení začal Bose vážně uvažovat o útěku za hranice; svědčí o tom naléhání na bratra Sarata, aby připravil schůzku s Mianem Akbarem Šáhem, vůdcem Pokrokového bloku v Severozápadní provincii.²² Bose si dobře uvědomoval, že ho vláda nepustí sama od sebe; britské úřady ho pokládaly za příliš velké nebezpečí. Proto poslal ultimátum, v němž požadoval propuštění, jinak hrozil, že 29. listopadu zahájí půst „až k smrti“. Vláda výhrůžku nebrala vážně do chvíle, kdy Bose nepřijímal potravu již šestý den. Dne 5. prosince 1940 byl bezpodmínečně propuštěn na svobodu.²³

V polovině prosince, kdy se ještě nacházel v domácím léčení, začal Bose přemýšlet o útěku za hranice. Situaci mu komplikovalo hrozící soudní řízení kvůli jeho rebelskému projevu ze začátku roku, rozhodl se tudíž předstírat „vážnou“ nemoc, což mu potvrdila i lékařská zpráva. Plánovaná akce měla proběhnout následovně: Sisir, Boseho synovec, jej tajně autem dopraví na zapadlé vlakové nádraží v Gomohu, odkud Subhás odjede vlakem v převleku muslimského pojišťovacího agenta jménem Muhammad Zijáuddín do Severozápadní provincie poté tajně přejde do Afghánistánu. Sisir pomohl zajistit typické muslimské oblečení, falešné vizitky a další potřebné rekvizity; potom se již jen čekalo na znamení Miana Akbara Šáha. I když policie hlídala Boseho dům na *Elgin Road* i dům jeho bratra Sarata, nepodařilo se jí nic zjistit o chystaném zmizení. Na konci ledna 1941 Bose oficiálně oznámil, že podstupuje hinduistický rituál, při němž bude několik dní uzavřen ve

¹⁹ BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 343.

²⁰ BOSE, A. N., c. d., s. 192

²¹ *Indian Annual Register*, Jul.-Dec. 1940, Vol. II, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1940, s. 137-141.

²² BOSE, S. K., *The Great Escape*, Calcutta 1975, s. 9.

²³ TOYE, H., c. d., s. 56-57.

svém pokoji; v noci pak tajně opustil dům. Sarat a ostatní rodinní příslušníci celý následující týden předstírali, že Subhás je doma až do 25. ledna. Rodina oznámila zmizení dva dny před konáním odročeného soudu, aby se vyhnula podezření ze spoluviny.²⁴

Bose odcestoval rychlíkem *Kalka Mail* do Dillí, kde přestoupil na *Frontier Mail*, jedoucí do Pěšávaru. Dne 19.ledna dorazil do města a ubytoval se na jeden den v hotelu *Taj Mahal*. Ve stejném hotelu pobýval i Mian Akbar Šáh. Druhý den ráno se Bose přestěhoval do pronajatého domu a seznámil se s pathánským průvodcem Bhagatem Rámem Tálvarem, vystupující pod krycím jménem Rahmat Chán. Tálvar a další zainteresovaní lidé nepatřili k Pokrokovému bloku ale ke komunistické Dělnicko-rolnické straně (*Kirty Kisan Party*). V Severozápadní provincii totiž vláda narušila strukturu Boseho hnutí takovým způsobem, že nezbyvala jiná možnost než využít konspirační sítě komunistů. Mezi 21. a 24. lednem překonali průvodce i Bose britsko-afghánské hranice pěšky, či na mule po stezkách mezi horskými vesnicemi v dostatečné vzdálenosti od dobře strážného Kyberského průsmyku. V afghánském Gárdí dosáhli opět hlavní cesty Kábul - Pěšávar a odsud pokračovali do hlavního města. Aby se oba uprchlíci nevyzradili, odmítli cestovat autobusovou linkou z Pěšávaru a raději volili méně nápadný druh dopravy - autostop.²⁵

Bose a Tálvar dorazili do Kábulu v dopoledních hodinách 27. ledna a ubytovali se v jedné z početných nocleháren. Subhás plánoval kontaktovat sovětské velvyslanectví a získat od nich vízum pro vstup do země, ale jeho záměr mu ztěžovala fakt, že vstup do ambasády střežila afghánská policie. Po dvou dnech se podařilo předat jednomu z ruských úředníků Boseho tajnou zprávu adresovanou velvyslanci, dopis ovšem zůstal bez odezvy. Podruhé se pokusil navázat kontakt přes sovětské obchodní zastoupení, ale ani tady neuspěl, odkázali ho přímo na ambasádu. Bose se musel stůj co stůj dostat ze země, jelikož s každým dnem hrozilo jeho prozrazení a afghánská vláda se chovala silně probritsky, proto se rozhodl spojit se s německým a italským velvyslanectvím. Začátkem února se uprchlík dostal na německé zastupitelství, kde k němu přistupovali velice vstřícně; za tři dny měl navštívit kancelář firmy *Siemens* a od „Thomase“ vyslechnout další instrukce. Na schůzce mu německý úředník přislíbil co nejrychlejší transfer a oznámil termín příští schůzky. Dlouhodobý pobyt v noclehárně vyvolával podezření, vyhledali tedy přístřeší u indického obchodníka Útáma Čanda, u něhož zůstali nějaký čas, než našli novou „ubytovnu“. Na konci února Subhás opět naléhal na „Thomase“, aby si pospíšil s vybavením odjezdu.²⁶ Němci zasvětili do celé

²⁴ Srv. BOSE, S. K., *The Great Escape*, s. 16-40.

²⁵ Srv. TALWAR, B. R., *The Great Escape: My Fiftyfive Days With Netaji Subhas Chandra Bose*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 153-177.

²⁶ Tamtéž, s. 178-239.

záležitosti i italské zastupitelství. Velvyslanec Pietro Quatroni viděl v Bengálci velikou šanci pro Osu, jak by mohla poškodit britské zázemí. Dne 18. února vycestoval Bose s italským pasem na jméno Orlando Mazzota směrem k sovětské hranici do Tarmizu odkud odjel do Moskvy. Britské úřady mohly teoreticky jeho odjezdu zabránit, ale neučinily tak v přesvědčení, že v zahraničí se ztratí stejně jako všichni exulanti.²⁷

V Indii vzbudilo Boseho zmizení senzaci. Policie usilovně pátrala po stopách; zaměřila se především na dům v *Elgin Road* a na Saratův dům. Úřady v naději, že se něco dozví, vypustily falešnou zprávu o Subhásově zatčení v Džháríi. Ani s touto lstí neuspěly a oznámení dementovaly. Rodina žila v nejistotě, zda se dostal z Indie či nikoliv, až do 31. března, kdy se v Kalkatě objevil Tálvar. Pathánec předal Saratovi tři dopisy: první byl určen pouze Saratovi, zbylé dva pro stranické kolegy. Až v létě 1941 navázal Sarat spojení s bratrem přes japonský konzulát v Kalkatě.²⁸

Německo

Na konci března 1941 Bose opustil Moskvu a vydal se do Berlína, kam přijel 2. dubna; ubytoval se blízko Anhaltského nádraží v hotelu *Exzelsior* pod jménem Orlando Mazotta. Již od začátku k němu německé úřady přistupovaly poměrně chladně.²⁹ Druhý den ho přijal Woermann, státní podsekretář Politického oddělení ministerstva zahraničí (*Unterstaatssekretär der Politischen Abteilung*) a vyslechl jeho vize. Bose zlehčoval britské postavení v Indii a naproti tomu zveličoval pozice nacionalistů; za hlavní cíl v Německu považoval zřízení indické exilové vlády podle vzoru zahraničních vlád v Londýně. Nato by „indický kabinet“ zahájil z Berlína propagandistickou kampaň, aby v zemi podnítil protibritské povstání. Celý projekt měl završit útok vojsk Osy na Indii. Woermann doporučil, aby říšské sdělovací prostředky oznámily příjezd indického nacionalisty až příští týden. Při té příležitosti měl Bose pronést první rozhlasový projev; obsah řeči musel být znám dopředu. Podsekretář též Bosemu poradil zpracovat své návrhy písemně.³⁰ Nakonec ke slibovanému odtajnění nedošlo a neuskutečnilo se ani rozhlasové vystoupení.

O týden později, 9. dubna, odevzdal Bose ministerstvu zahraničních věcí memorandum s podrobným plánem. V Německu měla vzniknout svobodná indická vláda (*Freie Indische Regierung*) uznaná Osou. Pomocí propagandy chtěl vyprovokovat v Indii nepokoje a sabotáže, vedoucí k všeobecnému povstání. Britské potíže měla zesílit i aktivita

²⁷ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 241-243.

²⁸ BOSE, S. K., c. d., s. 41-43.

²⁹ SCHNABEL, R., *Tiger und Schakal. Deutsche Indienpolitik 1941-1943*, Wien 1968, s. 59.

³⁰ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945* (dále ADAP), serie D 1937-1941, Band XII/1, výběr: Krüger - Bulcke, I. - Lehmann H. G., ed. Krüger - Bulcke, I. - Mantzke, M., Göttingen 1969, s. 364-365.

horských kmenů na severozápadní hranici. Na německém úřadu žádal zveřejnění deklarace o indické nezávislosti, materiální a finanční pomoc a vojenský expediční sbor o síle 50 000 mužů pro útok na Indii.³¹ Woermann vyjádřil nadřazeným obavy, zda se uskutečnění celého plánu nachází v zájmu Říše; radil nevydávat deklaraci ani nezřizovat vládu, neboť by tím vyloučili Gándhího, Néhrúa a ostatní, čímž by si většinu obyvatelstva poštvali proti sobě a vyvolali dojem, že Bose je „*koupený Osou*“.³² Zdrženlivý přístup zachovával i ministr zahraničí při setkání ve Vídeňském hotelu *Imperial* 29. dubna. Ribbentrop se nejvíce věnoval otázce propagandy; chtěl ji dělat společně s Gándhím, aby se britským úřadům nepodařilo oba rivaly postavit proti sobě. Indický radikál se cítil zklamán, protože na své požadavky z memoranda dostal pouze vyhýbavé odpovědi.³³

V květnu přišla pro Boseho první známka zlepšení, Hitler, pod vlivem událostí v Iráku,³⁴ souhlasil s vydáním deklarace svobodné Indie do několika dnů. Zahraniční úřad začal s Bosem opět seriózně jednat, avšak ne nadlouho. O dva týdny později Ribbentrop, uvědomující si porážku iráckého puče, žádal nicméně zveřejnění deklarace na chvíli odložit, což se také stalo. Říšská vláda pak neustále odkládala publikování prohlášení s odkazem, že není vhodná příležitost.³⁵ Bose v Německu narážel na pochybnosti, rasové předsudky a reálný nezájem o osvobození Indie, proto rád navštěvoval Itálii, kde s ním Mussolini zacházel jako se sobě rovným státníkem. Fašisté ale nedokázali kromě gest poskytnout reálnou pomoc. V Římě se Bose snažil získat duceho pro myšlenku zveřejnění prohlášení, Itálie ovšem nechtěla nic podnikat bez konzultací s Berlínem.

Napadení Sovětského svazu způsobilo ještě vážnější škrt přes Subhásův plán než nevydaná deklarace. Po návratu z Itálie se ihned dostavil za Woermannem a referoval mu, jakou zásadní chybu udělala německá politika. Většina indických nacionalistů dle Boseho sympatizovala již před válkou s komunistickým Ruskem a vkládala naděje do sovětsko-německého paktu z roku 1939; věřila v „obklíčení“ Británie a osvobození země. Nyní se však jejich přízeň obrátila výhradně na komunistické Rusko, neboť Třetí říši považuje za agresora. Dodal, že britská vláda se chopí šance, zreformuje indickou správu a využije protiněmeckých nálad „veřejnosti“ pro vlastní válečné úsilí; Indie se stane „*centrem britské vojenské expanze*“ a východiskem pro obsazení Íránu. Woermann uklidňoval indického vůdce slibem, že vláda

³¹ ADAP, serie D 1937-1941, Band XII/2, s. 414-417.

³² Tamtéž, s. 439-440.

³³ Tamtéž, s. 558-564.

³⁴ Na konci března 1941 proběhl v Iráku převrat, kdy se do čela státu postavil proněmecký Rašíd Alí. Pro britskou politiku znamenala země úhelný kámen kvůli ropě a cestě do Indie, proto vláda nařídila okamžitý vojenský zásah. První britsko-indické jednotky se vylodili v druhé půli dubna, ale celou zemi se podařilo ovládnout až na konci května. Němci vedle indického odboje podporovali i arabský nacionalismus, tradičně smýšlející proněmecky. V Berlíně se též nacházel i velký muftí.

³⁵ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 249, 256.

nehodlá ustoupit od záměru zveřejnit prohlášení o nezávislosti. Bose zareagoval velice energicky, trval na co možná nejrychlejším publikování.³⁶ Jak je patrné z průběhu schůzky, přepadení SSSR způsobilo exilovému vůdci skutečný šok. Ani po delší době nedokázal Subhás skrýt své rozčarování, čehož si všímali i jeho blízcí spolupracovníci.³⁷

Z krátkého rozhovoru státní podsekretář jistě poznal, jaký má Bose skutečný vztah k Sovětskému svazu. Na druhou stranu se ale indický zahraniční odboj stal pro Německo důležitý; přepadením SSSR se Indie přiblížila „na dosah“. Nacistická špička začala přehodnocovat dosavadní odmítavý přístup a začala vysílat vstřícná gesta. V létě 1941 dala německá vláda Bosemu k osobnímu užívání vilu *Backstein* na *Sophienstraße*; v říjnu Indové dostali kancelář ve čtvrti *Tiergarten* na *Lichtensteinallee* číslo 2a. Subhás obě nabídky přijal, i když projevoval obavy, že to usnadní Gestapu dohled nad jeho činností.³⁸

Od léta 1941 Wilhelmstraße budovalo urychleně základní síť úřadů zodpovědných za indickou otázku. Provizorní Indický pracovní kruh (*Arbeitskreis Indien*) se rozšířil na Zvláštní úřad pro Indii (*Sonderreferat Indien*), náležející pod přímou zodpovědnost Wilhelma Kepplera,³⁹ státního sekretáře pro zvláštní úkoly (*Staatsekretär zur besonderen Verwendung*) na ministerstvu zahraničí.; jeho zástupcem a skutečným šéfem Zvláštního úřadu se paradoxně stal Adam von Trott zu Solz.⁴⁰ Oddělení pro zvláštní úkoly mělo na starosti specifický druh činnosti: sabotáže a propagandu.⁴¹

Indické centrum a vojenský legion

Přestože se berlínská vláda snažila odsunout deklaraci a vetovala veškeré snahy o vznik indické exilové vlády, vážně uvažovala o aktivním zapojení Indů žijících v Evropě do války. V úvahu přicházely dvě alternativy, které Bose nabízel: zřídit vojenskou jednotku a propaganda. Úřady schválily zřízení tzv. Centra svobodné Indie (*Zentralstelle Freies Indien*), majícího za úkol řídit propagandu, zřizovat pobočky ve „spřátelených“ státech, pomáhat

³⁶ ADAP, serie D, 1937-1941, Band XIII/1, výběr a ed.: Krüger - Bulcke, I. - Lehmann, H. G., Göttingen 1970, s. 139-140.

³⁷ MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, Düsseldorf 1956, s. 118.

³⁸ SCHNABEL, R, c. d., s. 67.

³⁹ Wilhelm Kepper patřil ke „starým straníkům“ NSDAP a blízkým spolupracovníkům Adolfa Hitlera a Heinricha Himmlera. Ve třicátých letech působil jako hospodářský poradce. Po převzetí moci očekával místo ministra hospodářství, nic takového se ale nestalo, proto se přeorientoval na zahraniční politiku. Významnou roli sehrál při anšlusu Rakouska a rozbití ČSR. Jeho jmenování šéfem Zvláštního úřadu souviselo se snahou nacistů získat kontrolu nad tímto odborem, jenž do té doby ovládali nestranictví úředníci z „císařské a výmarské“ doby.

⁴⁰ Adam von Trott zu Solz náležel ke „staré“ vrstvě úřednictva odmítající nacismus. Vystudoval na Oxfordské universitě a uskutečnil několik studijních pobytů v USA a Číně. Již před válkou se řadil k nejlepším německým expertům na jižní a východní Asii a netajil ani své vřelé sympatie k Velké Británii. Za druhé světové války navázal přímý kontakt se spojenci a spolupracoval s nimi. Své časté výjezdy kryl mnohdy tím, že pracuje na „indické záležitosti.“ V roce 1944 se zapojil do Stauffenbergova spiknutí a po jeho neúspěchu byl odsouzen k trestu smrti.

⁴¹ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 358.

revoluci v Indii a organizovat vojenský Legion svobodné Indie (*Free Indian Legion*) sestavený z dobrovolníků a válečných vězňů. Projekt finančně zajišťovala německá vláda formou dlouhodobé půjčky splatné po válce.

Centrum svobodné Indie vzniklo na jaře 1942 (v hindustánštině se nazývalo *Ázád Hind Sangh*) a v květnu mu německá vláda přiznala neurčitý diplomatický status. Indické centrum nemělo pevně zakotvené vedoucí orgány; pořádaly se jenom pravidelné konference. Na poradách vysvětloval Bose spolupracovníkům politickou situaci a přidával k ní osobní stanoviska. Skoro celou dobu mluvil výhradně on a jen zřídka udělil slovo někomu jinému, když vyvstaly nějaké otázky. I všechna vnitřní pravidla vydával autoritativně Bose; přitom neměl v organizaci žádný oficiální post. Nedemokratický charakter centra relativně zmírňoval Subhásův osobní přístup k jednotlivým pracovníkům a přesně vymezené práva a povinnosti každého zaměstnance.⁴² Je snad příznačné, že zde přišel Bose ke slavnému přízvisku „Netádží“, tj. vůdce.⁴³

I přes svůj význam zůstalo centrum v pozadí Subhásova zájmu; zcela se soustředil na budování indické vojenské jednotky. Velení Wehrmachtu se nebránilo založení indického legionu a čekalo se jen na konečné povolení říšského kancléře. Hitler souhlasil 19. prosince 1941. Na samém konci roku zahájilo Centrum nábor mezi studenty a válečnými zajatci. Bose úspěšně agitoval v zajateckém táboře Schlieffen-Ufer, ale mise se mu nevydařila v táboře Annabergu. V polovině ledna získal náborový tým z vězňů 85 lidí.⁴⁴ Německé velení shromažďovalo všechny dobrovolníky ve Frankenbergu, až jejich počet dosáhl 600. Výcvik probíhal v Königsbrücku nedaleko Drážďan do léta 1942, pak se jednotka zařadila do Wehrmachtu jako 950. pěší pluk, skládající se ze tří praporů. Legion trpěl četnými potížemi: národnostní roztržitost, mezi příslušníky vládly náboženské a kastovní rozdíly, „pruský dril“ se střetával s indickou mentalitou a ač za oficiální jazyk měla sloužit hindština, mluvilo se anglicky. Situaci výmluvně dokládá vzpomínka jednoho z německých instruktorů, že „*tito vojáci by raději vzali do ruky odjištěný granát než prázdnou plechovku od vepřového masa*.“⁴⁵ Během roku 1943 se počet mužů zvýšil na 3500, ale velení udržovalo legion mimo přímý boj. Na jaře se přesunuly dva prapory na ochranu belgického a nizozemského pobřeží.⁴⁶

Kromě pravidelného vojenského legionu vznikla i Indická rota zvláštního určení (*Sonderkommando Indien*) vedená kapitánem Harbichem. Skupina dobrovolníků odjela do braniborského Meseritzu, kde se nacházel výcvikový pluk Brandenburg (*Lehrregiment*

⁴² MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, s. 133-135.

⁴³ VYAS, M. R., c. d., s. 324-325.

⁴⁴ Tamtéž, s. 325-330.

⁴⁵ TEJCHMANN, M., *Ve službách Třetí říše*, Praha 1999, s. 213.

⁴⁶ Srv. tamtéž, s. 213-214.

Brandenburg). Zde se Indové cvičili společně s Uzbeky, Tádžiky a jinými v záškodnické činnosti. V červenci měly být oba útvary, rota i legion, odeslány do severní Afriky k El Alamejnu. Bose souhlasil, jenže generál Rommel, velitel *Afrikakorps*, je odmítl nasadit. Po německých neúspěších na začátku roku 1943 opadl u velení *Wehrmachtu* zájem o využití obou jednotek a rota zvláštního určení se začlenila do legionu.⁴⁷

Se vznikem Centra souvisela i otázka vhodné propagandy. Vedle vydávání pravidelného periodika *Ázád Hind*⁴⁸ se největší důraz kladl na rozhlas. Ministerstvo zahraničí uvažovalo o myšlence rozhlasového vysílání do Indie již od jara 1941, ale první přenos se uskutečnil až v únoru 1942. V listopadu 1941 naléhal Bose na Ribbentropa, aby umožnil odstartování propagandy co nejdříve, protože „v Indii žijí sice milióny lidí s protibritským cítěním ale nejsou proněmečtí.“⁴⁹ Jednání urychlil japonský útok na Pearl Harbour. Poslední otázku řešily obě strany téměř již za chodu rádia *Ázád Hind* (*Azad Hind Radio*). Pro Němce spočíval problém v dostatečné kontrole vysílání; žádali, aby rádio podléhalo pokynům z ministerstva zahraničí. Subhás se odmítl podřídit a navrhl jinou variantu, záleželo by čistě na programových ředitelích, zda by využili rad a informací z Wilhelmstraße. Aby ukázal dobrou vůli, souhlasil Bose s pravidelným předkládáním předešlého programu Zvláštnímu referátu ministerstva zahraničí. Úřad nakonec schválil Boseho plán a do obsahu vysílání nezasahoval. V relativně svobodném rádiu Bose stanovil dva základní principy: neobhajovat německou a japonskou agresi vůči ČSR, Jugoslávii Číně aj. a neútočit na spojence Británie, kteří se otevřeně zastávají indických nacionalistů, např. USA a Čína.⁵⁰ Dokonce jednou týdně vysílalo rádio *Ázád hind* do USA, aby tamní obyvatelstvo přesvědčilo o britské tyranii v Indii a o Churchillově „prohnanosti“.⁵¹

Dne 19. února se poprvé ozvalo berlínské rádio *Ázád Hind*. Úvodní projev samozřejmě pronesl Netádží; přesvědčoval posluchače, že s pádem Singapuru končí i impérium, a vysvětloval, proč se přidal k Berlínu: „*Nepřátelé britského imperialismu jsou přirozenými spojenci Indie - zrovna tak jsou spojenci britského imperialismu dnes naši přirození nepřátelé.*“⁵² Postupem času se pravidelné denní vysílání rozšířilo z jedné a půl na skoro čtyři hodiny. Všechny informace se podávaly na krátkých vlnách na dvou „stanicích“

⁴⁷ TOYE, H., c. d., s. 69-70.

⁴⁸ Časopis vycházel v nákladu asi 5000 exemplářů a byl psaný dvojjazyčně: jedna polovina strany anglicky a druhá německy. WERTH, A., *Der Tiger Indiens*, s. 134.

⁴⁹ ADAP, serie D, 1937-1941, Band XIII/2, s. 732.

⁵⁰ Srv. VYAS, M. R., c. d., s. 344-347.

⁵¹ WERTH, A., *An Assessment of Netaji's Policy of Cooperation with The Axis Powers During World War II*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 254-255.

⁵² BOSE, S. C., *The Indian Struggle*, s. 441.

(*Ázád hind* a *Ázád muslim*) v sedmi jazycích: angličtině, hindustánštině, bengálštině, perštině, tamilštině, telugštině, gudžarátštině a v paštúnštině.⁵³

Německo-indickou propagandu silně poškozovaly protiútoky vedené z BBC (*British Broadcasting Corporation*). Vedení rozhlasu jmenovalo do čela indické sekce slavného spisovatele Erica Arthura Blaira, známého spíše pod jménem George Orwell. Anonymní rozhlasové projevy, psané Orwellem, rychle reagovaly na berlínské vysílání a efektivně je vyvracely.⁵⁴ I britský tisk nezahálel; ve většině případů líčil indickou propagandu jako pouhou prodlouženou ruku Třetí říše: „...jeho [Boseho] závěry jsou pozoruhodně stejné, jako je má Goebbels.“⁵⁵

Jaký měla berlínská rozhlasová agitace dopad na Indii? V samotném Německu se nekriticky věřilo ve zdar. Goebbels, přesvědčený o velikém úspěchu, si poznamenal: „*Boseho propaganda je Angličanům extrémně nepřijemná. Je slyšet víc, než jsem prvně myslel.*“⁵⁶ Skutečnost byla ovšem odlišná. Největší překážkou se stal nedostatečný počet rozhlasových přijímačů, schopných zachytit krátkovlnné vysílání. V zemi se jich nacházelo jenom asi 30 000, z nichž tři čtvrtiny vlastnili proněmecky orientovaní nacionalisté. Podle zpráv německých velvyslanectví v Kábulu, Bangkoku, Pekingu a Tokiu mělo rádio *Ázád Hind* velké množství posluchačů.⁵⁷ Je nutné ovšem připomenout, že v indickém měřítku se jednalo pouze zlomek a většina obyvatel se přikláněla k politice Kongresu. Gándhí a ostatní vůdci INK Subhášovy aktivity buď odsuzovali, nebo jednoduše ignorovali.

Mimo rádia *Ázád Hind* existovaly i další indické exilové stanice, působící v Římě a Tokiu, ale jejich vzájemná koordinace se nikdy neuskutečnila. Římské rádio Himalaya, vedené indickým muslimem Muhammadem I. Šedajem, se zaměřilo především na burcování kmenů na severozápadní hranici. Římská vláda nezůstala jen u autonomního vysílání; povzbuzena rozepřemi mezi Bosem a Šedajem, se snažila vytvořit vlastní indickou politiku; v říjnu 1941 zřídilo italské ministerstvo zahraničí speciální kancelář pro indické záležitosti (*Ufficio India*) v čele se zmíněným indickým „vůdcem.“⁵⁸ Šedaj ztížil Boseho úsilí ještě více tím, že založil se souhlasem italské vlády Indické vojenské centrum (*Centro Militare India*) a začal formovat vlastní vojenskou jednotku, čímž porušil i italsko-německou smlouvu o předávání indických zajatců Německu. Indická jednotka, o síle 350 mužů, však existovala jen

⁵³ VYAS, M. R., c. d., s. 345

⁵⁴ GETZ, M. J., c. d., s. 67-68.

⁵⁵ *The Times*, 4. 4. 1942, s. 4.

⁵⁶ GOEBBELS, J., *The Goebbels Diaries*, ed. L. P. Lochner, New York 1948, s. 144.

⁵⁷ HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 252.

⁵⁸ ADAP, serie D, 1937-1941, Band XIII/2, s. 500.

od dubna do listopadu 1942, kdy byla rozpuštěna z důvodu vzpoury.⁵⁹ Z Japonska se na rozhlasových vlnách ozýval „starý revolucionář a terorista“ Ráš Beháří Bose, pobízející Indy ke zlomení *rádže*. Právě Tokio projevovalo ze států Osy nejvážnější zájem o zformování efektivního indického odboje, aby si tak usnadnilo vítězství v jihoasijském regionu.

Válka v Asii

V době, kdy se válka omezovala na Evropu a severní Afriku, se japonská armáda intenzivně připravovala na útok do jihovýchodní Asie. Po porážce Francie si tokijská vláda vynutila přítomnost svých vojsk ve Francouzské Indočíně, čímž si vybudovala vhodný nástupní prostor. Koncem listopadu 1941 se císařská rada rozhodla pro nečekaný útok proti USA a Velké Británii. Japonsko tím chtělo jednak vyřešit tíživou hospodářskou situaci a jednak vyhovět tlaku z armády.

Dne 8. prosince napadli Japonci britské enklávy Šanghaj, Hong Kong a Tian-jin, současně bombardovali Singapur a zahájili vylodění na severu Malajsie u města Kota Bharu. Příští den prolomily invazní jednotky obranu britské indické armády a rychle postupovaly na jih. Již předtím vyplul na pomoc obráncům námořní svaz „Z“, skládající se ze dvou bitevních lodí *Prince of Wales* a *Repulse*. Flotila se však stala bez letecké podpory snadným terčem a japonská letadla obě lodě potopila. Invazní armáda pod velením generála Tomojuki Jamašity rychle překonávala malajskou džungli a bez větších obtíží likvidovala chabou obranu. Na konci ledna se ustupující obránci stáhli na Singapurský ostrov. Dne 7. února zahájili Japonci finální útok; o osm dní později velitel obránců, generál Percival, kapituloval. Pád singapurské pevnosti šokoval britskou veřejnost i kabinet. Churchill se o neštěstí vyjádřil jako o „těžké a rozsáhlé porážce.“⁶⁰ Japonský štáb nezaváhal a pokračoval v obsazování dalších území. Na jaře 1942 dorazila císařská armáda až na barmsko-indické pomezí.⁶¹

Singapur pro mnohé obyvatele impéria znamenal „psychologický bod“; symbol britské dominance v oblasti. Tento dojem vyvolala bezesporu dlouhodobá strategická politika námořnictva. Po první světové válce schválila vláda, respektive velení, změnu vojenského těžiště na Dálném východě; bylo přesunuto z Hong Kongu do Singapuru. Ostrov se měl stát „nedobytnou pevností“, proto mezi válkami investovala vláda nemalé prostředky do opevňování. Vojenští experti, domnívající se, že pevninská džungle je neprostupná,

⁵⁹ TOYE, H., c. d., s. 68-69.

⁶⁰ Winston Churchill *His Complete Speeches, 1897-1963*, vol. VI (1935-1942), ed. R. R. James, London 1974, s. 6587.

⁶¹ K zhroucení britské jihovýchodní Asie existuje řada publikací. Například o malajském tažení pojednává GRYNTER, P. H., *Pád nedobytné pevnosti*, Praha 1996; BENNETT, G., *The Loss of The Prince of Wales and Repulse*, Shepperton 1973; nebo CALLAHAN, R., *The Worst Disaster: The Fall of Singapore*, Newark 1977.

naplánovali jenom pobřežní obranu. Finanční potíže státu přispěly taktéž k budoucí porážce; admirálita nedokázala postavit hlavní obranný prvek, flotilu. Zcela mylný se ukázal kalkul, v němž se Británie spoléhala na spojeneckou pomoc. Těsně před druhou světovou válkou se celá koncepce začala přehodnocovat ve prospěch letectva, ale k faktickému obratu již nedošlo. Ochrana Malajsie zůstala závislá hlavně na britské indické armádě.⁶²

Do Malajsie dorazily většinou narychlo vycvičené a sestavené jednotky, neboť velení nepředpokládalo bleskový postup Japonců; nadto všechny bojeschopnější složky se nacházely v severní Africe a na Středním východě. Kvalitativní úroveň britské indické armády byla vůbec nízká. I když vojsko čítalo před vypuknutím války 43000 Britů a 131000 Indů, vybavenost nepatřila mezi nejsilnější stránky: chybělo moderní dělostřelectvo, protiletectvá obrana a tanky, indické letectvo teprve vznikalo. Jinými slovy, armáda zůstala téměř nezměněná od první světové války.⁶³ Žalostné úrovně si povšimlo i nejvyšší velení, ale modernizaci zahájilo až v průběhu války. Za daný stav neslo zodpovědnost zkonstatěle indické velení a v nemalé řadě se na něm podílel i snižující se státní rozpočet.

V rámci přípravy na zřízení dominia hodlala Británie předat do indických rukou i ozbrojené složky, proto v meziválečném období rozběhla tzv. indizaci (*Indianisation*) důstojnického sboru. Kvůli výchově velících kádrů rezervovala královská akademie v Sandhurstu dvacet míst pro Indy, později dillíská vláda zřídila vojenskou akademii v Déhradúnu. Samotná indizace ale pokračovala jen pozvolna; do začátku války bylo určeno indickým důstojníkům patnáct praporů, tj. jedna osmina armády. Vztahy mezi britskými a indickými veliteli poznamenaly rasové předsudky a materiální výhody pro „bílé“.⁶⁴

Plán obrany britské Indie vycházel z tradičního geopolitického pojetí: ochraňovat severozápadní hranici před nájezdy horských kmenů a před možnou ruskou, respektive sovětskou, invazí do Afghánistánu. Indický vrchní štáb tudíž soustředil největší sílu v Severozápadní provincii a ohrožení z barmského směru si nikdy nepřipouštěl.

Crippsova mise

Na jaře 1942 zachvátila celou Indii panika. Japonská armáda rychle obsazovala Barmu a hrozila přímá invaze do téměř nebráněné země. Po japonském demonstrativním náletu na Višákhapatnam vláda neprodleně uzavřela všechny hlavní přístavy v Bengálském zálivu. Členové britského kabinetu si uvědomili, že budou muset s nacionalisty vyjednávat, pokud

⁶² K britské dálnévýchodní strategii: NEIDPATH, J., *The Singapore Naval Base and Defence of Britain's Eastern Empire, 1919-1941*, Oxford 1981; HAGGIE, P., *Britannia at Bay*, Oxford 1981.

⁶³ Srv. HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 124.

⁶⁴ FAY, P. W., c. d., s. 25.

chtějí Indii udržet. Vedle japonského útoku nutil Whitehall k jednání i jiný důvod. Prezident Roosevelt vyvíjel nátlak na Churchilla, aby vyšel vstříc indickým nacionalistům. Premiér by si tak naklonil veřejné mínění nejdůležitějšího spojence.⁶⁵ Nelze vynechat ani situaci v Kabinetu, kdy labourističtí členové kritizovali Ameryho, státního sekretáře pro Indii, a dožadovali se uzavření kompromisu s Indy.⁶⁶

Dne 11. března 1942 oznámil Churchill rozhodnutí vyslat do Indie Stafforda Crippse,⁶⁷ jenž měl usilovat o uzavření dohody s Kongresem a získat ho tak pro spolupráci na válečném úsilí. Záhy po příjezdu se Cripps setkal se zástupci indických stran a hnutí. Všechna jednání ale reálně ovládala kongresová delegace, tvořená Maulánou Ázádem a Néhrúem, a reprezentant Muslimské ligy Muhammad Džinnáh. Ihned na první schůzce představil Cripps navrhovanou deklaraci: jakmile to bude možné, bude zřízena zodpovědná vláda a nově vytvořená Indická unie (*Indian Union*) dostane status dominia, okamžitě po válce se vytvoří ústavodárné shromáždění s účastí knížectví na základě nepřímých voleb, poté Britové pomohou převést jednotlivé územní celky do unie. Británie poprvé uznala také právo na odchod z Commonwealthu, tím smazala rozdíl mezi statutem dominia a *purna svárádž*, jako okamžitý ústupek mělo posloužit rozšíření Výkonné rady o předáky jednotlivých stran po dobu trvání války. Kabinet na oplátku žádal plné zapojení do válečného úsilí a uznání britské zodpovědnosti za celou zemi až do vyhlášení ústavy.⁶⁸

Po skončení schůzky odcházeli indičtí zástupci v optimistické náladě. Ázád a Néhrú zamířili na schůzku Praconího výboru, aby se společně poradili o předloženém návrhu. Gándhí se stavěl k deklaraci odmítavě od samého začátku, zřejmě to způsobila jeho nechuť ke „zneužití“ válečné situace. Néhrú, znepokojený vývojem v Evropě, se klonil k přijetí nabídky. I Ázád a Rádžágópáláčáří souhlasili, ale ostatní členové výboru se řídili podle Gándhího názoru. Po dvou dnech diskuze nikam nedospěla. Všichni přítomní cítili, že se musí seznámit s podrobnějšími informacemi.⁶⁹

Počáteční nadšení nevydrželo vyjednávačům dlouho; s dalšími konzultacemi se objevily první komplikace. Néhrú odmítal podmínku dobrovolného vstupu do unie, protože by umožnila reálné vytvoření Pákistánu. Kritizoval nepřímé volby a jmenování zástupců knížectví do ústavodárného shromáždění. Obával se, že knížata by mohla do ústavy prosadit

⁶⁵ Churchill and Roosevelt, *The Complete Correspondence, I. Alliance Emerging (1933-1942)*, ed. W. F. Kimball, Princeton 1984, s. 373.

⁶⁶ Srv. GUPTA, S. P., c. d., s. 267-270.

⁶⁷ Richard Stafford Cripps (1889-1952), přední labouristický politik, zastával post velvyslance v Moskvě od června 1940 až do ledna 1942. Po návratu se stal Prvním lordem admirality a předsedou dolní sněmovny. Po válce byl jmenován ministrem pro ekonomické záležitosti a kancléřem pokladu. V říjnu 1950 se vzdal politické kariéry kvůli zdravotnímu stavu.

⁶⁸ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. II, s. 616-617.

⁶⁹ Srv. AZAD, M. A. K., c. d. s. 49-51.

svoje privilegia pod pohružkou odchodu z unie, a nepřímé volby vnímal jako britský pokus posílit vliv Muslimske ligy na úkor Kongresu. Néhrú se také domáhal udělení základních občanských práv pro obyvatele knížecích států, což Crippsův návrh opomíjel.⁷⁰ Ázáda zase neuspokojilo vysvětlení, jak bude fungovat „válečná“ Výkonná rada. Přestože na první schůzce přirovnával Cripps rozšířenou Výkonnou radu ke kabinetu, později tvrdil, že oficiální postavení orgánu a místokrále zůstane nezměněno. Dokonce i ministerstvo pro Indii si mělo zachovat pozici navzdory Crippsově předešlému slibu.⁷¹

Vedení Kongresu se nejvíce soustředilo vedle deklarace na otázku obrany. Néhrú a Ázád diskutovali s indickým vrchním velitelem (*Commander-in-Chief*) lordem Wavellem, ale žádné dohody nedosáhli. Do vyjednávání se zapojil i Cripps a navrhl kompromis: Výkonná rada bude mít stejnou rozhodovací sílu jako vrchní velitel, tentokrát však snahu „potopila“ londýnská vláda. S novým plánem přišel zvláštní Rooseveltův emisar, plukovník Louis Johnson. Resort obrany se měl skládat z Oddělení pro obranu (*Defence Department*) a z Oddělení pro válku (*War Department*). V oddělení pro obranu by se nacházeli Indové, mající na starosti vyhrazené funkce, zatímco druhý úřad, pod dohledem vrchního velitele, by převzal ostatní povinnosti. Wavell by se současně stal členem Výkonné rady jako ministr pro válku (*War Member*). Obě strany neshledaly v Johnsonově návrhu závažné nedostatky, neshodly se ovšem na rozdělení pravomocí. Místokrál a Wavell nehtovali ustoupit ve prospěch širších kompetencí pro „indické“ oddělení, proto Kongres celý projekt zavrhl.⁷²

Dne 11. dubna Pracovní výbor zveřejnil konečné stanovisko ke Crippsově nabídce. Kongres odmítl přijmout deklaraci, poněvadž její realizace by vedla k vytvoření konglomerátu indických států bez politické a hospodářské jednoty a usnadňovala by tříštění Indie. Takto oslabenou zemi by i nadále ovládala Británie. Muslimská liga, sikhové, *Hindú mahásabha* a ostatní účastníci rovněž nepřijali vládní návrhy; kritizovali nedostatečné záruky pro vlastní komunity.

I když Bose pozorně sledoval vývoj Crippsovy mise ze vzdáleného Berlína, snažil se ovlivnit indickou „veřejnost“ prostřednictvím rozhlasových vln. V projevech nabádal k odmítnutí deklarace, která má jediný účel - udržet britské postavení. Bose varoval před opakováním irského nebo palestinského scénáře; kabinet chtěl rozdělit Indii jak po náboženské linii, tak po stránce různých zájmových skupin. Nabídnutou spolupráci při obraně hodnotil též negativně. Indie bude více „vykořisťována“ a soustředí na sebe útok Japonců.⁷³

⁷⁰ NÉHRÚ, D., *Objevení Indie*, s. 423-425.

⁷¹ AZAD, M. A. K., c. d., 51-52.

⁷² PATIL, V. T., *Jawaharlal Nehru and The Cripps Mission*, Delhi 1984, s. 51-54.

⁷³ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi 1946, s. 9-11.

Proč Subhás cítil tak velikou averzi vůči Crippsově misi. Velice dobře věděl, že eventuální přijetí deklarace by znamenalo konec jeho plánu; prohlášení Osy o nezávislosti a indický odboj by ztratily opodstatnění. Vážnost situace si připouštěly i příslušné německé a japonské orgány, nedokázaly ale přiměřeně reagovat a jenom vyčkávaly na konečný výsledek.

Po Crippsově návratu obvinila vláda z neúspěchu hindsko-muslimský antagonismus a Gándhího tvrdošjnou opozici. Kongres naopak napadl kabinet, že se mu nejednalo o skutečné předání moci, nýbrž o pouhé zajištění přítomného stavu. Vzrůstající napětí mezi *rádžem* a nacionalisty směřovalo k nevyhnutelnému střetu.

Opust'te Indii

Krach Crippsovy nabídky, strach z japonské invaze a uprchlíci z Malajsie a Barmy zvětšovali v Indii všeobecný chaos. Britská správa překotně chystala evakuaci, destrukci průmyslových zařízení a komunikací. Mezi obyvatelstvem se šířily protivládní nálady. Kongres přirozeně nezůstal stranou a rychle radikalizoval politiku. Gándhí se probudil z nečinnosti a vyzýval v listě *Haridžán* Brity, aby opustili Indii a zanechali ji svému osudu.

První týden v červenci se ve Várdze sešel Pracovní výbor, na němž Mahátma předložil rezoluci „Opust'te Indii“ (*Quit India*). Kolem dokumentu se rozpoutala vášnivá diskuse, trvající do 14. července, kdy výbor schválil konečné znění. Kongres požadoval okamžité ukončení *rádže*, zároveň slíbil, že svobodná Indie vybuduje „*odpor proti jakékoli agresi nebo invazi Japonců či jiné zahraniční mocnosti*.“⁷⁴ Aby Kongres nepodkopával válečné úsilí spojenců, nechápal stažení Britů jako fyzický odchod, cizí (britské) vojsko mohlo setrvat na svém místě. Pokud vláda nepřijme rezoluci, měla strana „*užít všechnu nenásilnou sílu, kterou nashromáždila od roku 1920*“,“⁷⁵ pod Gándhího vedením. Finální rozhodnutí leželo na Všeindickém výboru, jenž se měl sejít 7. srpna v Bombaji.

Dne 8. srpna večer schválil výbor rezoluci a následující ráno zasáhla policie. Pozatýkala celou špičku INK a zvláštním vlakem ji dopravila do vězení. Internace vůdců nijak hnutím neotřásla, spíše jej posílila. Protesty a hartály probíhaly s nebývalou intenzitou. Na mnoha místech obyvatelstvo provádělo sabotáže: přerušilo telegrafní a telefonní vedení, ničilo železnici, mosty a komunikace, zapalovalo policejní stanice, vládní budovy a nádraží. Vypukly i otevřené vzpoury, při nichž zahynulo nebo bylo zraněno několik desítek Evropanů. Policie, neustále zatýkala pracovníky INK, ale situace se nezlepšovala; kongresmany, chybějící v řídících orgánech, nahradili lidé z nižších postů. Mezi nejradikálnější aktivisty patřili studenti, připravující se na „přímou“ akci. Mladí také stáli za většinou bombových

⁷⁴ *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs*, vol. II, s. 633.

⁷⁵ *Tamtéž*, s. 635.

atentátů, například v Bombaji do prosince 1943 explodovalo na 447 bomb.⁷⁶ Celou zemi zaplavily letáky, povzbuzující k přerušování komunikací, zřizování obecních rad, obsazování vládních budov, odmítání papírových peněz atd. Orgány INK ovládaly i místní rozhlas. Brity asi nejvíce šokovalo chování části státních zaměstnanců, policistů a vojáků, kteří se otevřeně, či skrytě přidali k protestním aktivitám. Vláda ztratila téměř úplnou kontrolu nad Bíhářem a východní oblastí Spojených provincií.

Několik dní trvalo než zaskočená britská administrativa zareagovala. Na potlačení nejhorších nepokojů nasadila armádu a letectvo, to však zdaleka nestačilo na likvidaci celé kampaně. Vláda v Dillí zostrila cenzuru, schválila mimořádná nařízení a instruovala policii k tvrdším zásahům a užití kolektivních trestů. Kongres odpověděl na vládní represe tím, že se stáhl do ilegality, kde pokračoval v činnosti. Spontánní srpnové bouře se zmírnily na podzim, *satjagraha* ovšem probíhala dál. Dne 10. září sdělil Churchill poslancům, jaký je momentální stav: „*Mohu dodat, že do Indie dospěly velké posily a že počet bílých vojáků ...je větší než kdykoli předtím. Cítím se proto oprávněn informovat sněmovnu, že nynější situace v Indii nedává důvod k zbytečné obavě či poplachu.*“⁷⁷

I když nejintenzivnější protesty odezněly, vedení INK se snažilo z podzemí organizovat nadále nenásilný odpor. Narušená struktura strany a nepřítomnost vůdců způsobila, že ilegální Všeindický výbor nedokázal prosadit autoritu. Disciplínu *satjagrahy* podryvala anarchie, panující v mnoha okresech. Mezi aktivisty se vyprofilovaly tři základní názorové proudy: Narájanova skupina prosazovala guerillu a systematické násilí, socialistické křídlo hodlalo zachovat stávající kurz a „gándhíovci“, vedení Kripáláním, se chtěli soustředit více na „konstruktivní program“.⁷⁸ Chaotický stav navíc zesilovaly případy ozbrojených přepadení a terorismu; loupeživé bandy a atentátníci se při útocích zaštiťovali Gándhího jménem a *satjagrahou*.

Vývoj kampaně zaskočil Mahátmu, odmítajícího „nečisté“ praktiky a násilí. Existovala jediná možnost, jak z vězení ovlivnit protestní aktivisty. Dne 10. února zahájil Gándhí půst. Většinu ilegálních pracovníků tak upozornil, že se odchýlili od metod *satjagrahy*. Podzemní Všeindický výbor přestal fungovat, provizorní vedení INK se sešlo na poradě v květnu, aby se poradilo o dalším postupu v duchu Mahátmova poselství. Hladovka vzbudila obavy i na druhé straně. Místokrál neustále zavaloval kabinet telegramy, v nichž se odrážel strach z případné smrti.⁷⁹ Gándhí neskončil ani poté, co lord Linlithgow zrušil

⁷⁶ HUTCHINS, F. G., c. d., s. 229.

⁷⁷ Winston Churchill *His Complete Speeches, 1897-1963*, s. 6677.

⁷⁸ HUTCHINS, F. G., c. d., s. 250.

⁷⁹ *The Transfer of Power, 1942-1947*, vol. III, ed. N. Mansergh - E. W. R. Lumby, London 1971, s. 640

tiskovou cenzuru. Indičtí členové Výkonného výboru naléhali na brzké propuštění, ale to nepřipouštěl premiér. Místokrál nakonec podlehl tlaku okolí a nařídil Mahátmu podmíněčně propustit. Churchill zuřil. Dillíská vláda dala přednost „buřičovi“ před britským premiérem.⁸⁰

Ve vládě zprvu převládaly názory, že kampaň nějak souvisí s japonskou konspirací. Linlithgow dokonce uvažoval o propojení Japonců a indických průmyslníků, používajících Kongres jako zástěrku.⁸¹ Whitehall a dillíská vláda později zavrhly japonskou teorii a shodně obviňovaly z násilných bouří vedení INK, což Gándhí a ostatní předáci vehementně popírali. Hnutí „Opust'te Indii“ kritizovala i špička *Labour Party* jako „politickou nezodpovědnost“, nechala však Crippsovu nabídku otevřenou.⁸² Později Dillí vydalo publikaci s názvem „Zodpovědnost Kongresu za nepokoje“ (*Congress Responsibility for the Disturbances*), v níž nařklo INK z plánování násilných akcí ještě před oficiálním schválením *satjágrahy*.⁸³ Ve skutečnosti srpnovou „revoluci“ vyprovokovalo neuvážené zatčení členů Všeindického výboru. Neexistoval potom nikdo, kdo by protest udržel v duchu nenásilí. Amery, ministr pro Indii, viděl za událostmi i možný vliv nepřátelské propagandy: „...rozhlasové vysílání osy sehrálo určitou roli, ač to nemůže být odhadnuto, v povzbuzení podvratných aktivit v takových oblastech jako je Bengálsko, kde přetrvává vliv Subhásy Čandry Boseho.“⁸⁴

Cesta do Japonska

Vstup Japonska do války zvětšil Subhásovu naději na brzké osvobození Indie. Dne 17. prosince 1941 Bose vyhledal Woermanna a doporučoval mu zveřejnit deklaraci o nezávislosti, jakmile japonské vojsko vnikne do Barmy. Podsekretář ho ujistil, že by v takovém případě říše vydala prohlášení ve spolupráci s Japonskem. Týž den přijal Boseho i japonský velvyslanec Ošima. Indický předák mluvil opět o nutnosti brzy zveřejnit německo-italsko-japonskou deklaraci. Velvyslanec nebral jeho slova na lehkou váhu; o dva týdny později se Ošima setkal s Ribbentropem, aby se společně poradili, jak řešit „indickou otázku“.⁸⁵ Hitler nicméně ignoroval snahu obou státníků a tokijská vláda s vyjádřením otálela. Až 16. ledna vystoupil premiér Todžó před Diet (parlament) a v projevu vágně naznačil, že Indie se zbaví britské nadvlády. O deset dní později Japonsko zaslalo na říšské ministerstvo

⁸⁰ Tamtéž, s. 642.

⁸¹ Tamtéž, s. 190.

⁸² GUPTA, P. S., c. d., s. 272.

⁸³ *Congress Responsibility for Disturbances, 1942-43*, Delhi 1943; *Indian Annual Register*, Jul.-Dec. 1942, Vol. II., ed. N. N. Mitra, Calcutta 1942, str. 176-236.

⁸⁴ *The Transfer of Power, 1942-1947*, vol. III, s. 127.

⁸⁵ ADAP, serie E, 1941-1945, Band I, výběr a ed. Krüger - Bulcke, I. - Lehmann, H. G., Göttingen 1969, s. 55.

zahraničí konečné stanovisko; nepřímě odmítlo podílet se na proklamaci o osvobození, protože císařské síly se nalézaly ještě „daleko“ od hranic britské Indie.⁸⁶

Následující dny indické nacionalisty v Berlíně konsternovalo rychlé zhroucení britské dálněvýchodní obrany. Sotva dorazila do Berlína zpráva o pádu Singapuru, rozhodl se Bose poprvé veřejně vystoupit po více jak roce „mlčení“, aby podpořil spojenectví odboje a Osy proti *rádži*. Do té doby nikdo v britské Indii netušil, kde se bengálský radikál ukryl, až projev definitivně potvrdil dohady o spolupráci s Německem. Po dobytí Singapuru Japonsko opatrně signalizovalo změnu názoru. Todžó vyzval indické obyvatelstvo k boji: „*Nyní je skvělá příležitost pro Indii odtrhnout se od kruté nadvlády Británie a připojit se k Velké východoasijské sféře blahobytu. Japonské císařství si přeje, aby Indie byla indická.*“⁸⁷ Koncem února se i berlínský zahraniční úřad seriózně připravoval na zveřejnění deklarace. Tehdy Bose vyjádřil též přání, zda by nemohl odletět do Rangúnu, odkud by nadále řídil protibritskou propagandu; kromě podněcování povstání a sabotáží navrhoval koordinovaný útok Osy na Indii: Wehrmacht měl zaútočit na severozápadní hranici a Japonci se měli vylodit v Kalkatě, Madrásu, Kolombu, Čitágáonu a Višákhapatnamu a pak z Cejlonu zaútočit na Karáčí a Bombaj.⁸⁸

Veškerou iniciativu zmařilo oznámení o Crippsově misi a rozchod Osy v otázce společného postupu v Indii. Spor se projevil na úrovni jednotlivých exilových organizací; Netádžího skupina soupeřila po rozhlasových vlnách s japonskou organizací Ráše B. Boseho. Nepřijetí Crippsovy nabídky Bose přivítal, přitom si uvědomil i nebezpečí; Mahátma označil Japonsko za stejně imperialistické jako Británie. V květnu v rozhlasovém projevu obhajoval Osu, jež chce jenom rozbít „*britsko-americký imperialismus*“ a osvobodit porobené národy. Bose rovněž vyzdvihoval Gándhího nekompromisní postoj, připomněl však, že je nutné provádět drobné sabotáže.⁸⁹

V květnu 1942 se Netádží konečně dočkal setkání s říšským kancléřem. Dne 29. května indický vůdce v doprovodu Kepplera a Adama Trotta zu Solz přiletěl do Hitlerova hlavního stanu v Rastenburgu. Bose využil příležitosti a zeptal se Hitlera na otázku, zda Německo vyhlásí deklaraci o nezávislosti. Kancléř vysvětlil, že Wehrmacht se jen obtížně může dostat do Indie a že vše záleží na Japonsku, které čeká na barmsko-indickém pomezí. V další otázce Bose kritizoval popis Indie v „*Mein Kampf*“, na což autor reagoval slibem, že nechá inkriminovanou pasáž v příštím vydání odstranit. Poslední otázka se týkala nutnosti

⁸⁶ Tamtéž, s. 312.

⁸⁷ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, s. 250.

⁸⁸ ADAP, serie E, 1941-1945, Band I, s. 544-545.

⁸⁹ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 135-138.

vnější pomoci pro úspěšné osvobození. S touto tezí kancléř souhlasil; Indie potřebuje vybavení a zbraně od Osy pro zdárný boj. Hitler odpověďmi definitivně dosvědčil německý nezájem o indický subkontinent.⁹⁰ Subhás hodnotil schůzku před spolupracovníky z indického centra velice negativně. Hitler ho považoval jen za „*německou verzi fakíra z Ipi* [náčelník ze Severovýchodní provincie placený Italy]“ a navíc se s „*vůdcem*“ nedala vést logická diskuze.⁹¹ Po audienci Bosemu došlo, že jeho „evropská“ mise ve skutečnosti skončila.

Zahájení kampaně „Opust'te Indii“ představovalo Boseho zlomový okamžik. Stejně jako Gándhí se domníval, že nastal rozhodující zápas; věřil v proměnu *satjágrahy* v „přímou“ akci. V rádiu *Ázád Hind* podněcoval posluchače k nenásilné i násilné formě boje a sliboval zemi vnější pomoc: „*Budu schopen udržet vnější svět informovaný o indické situaci, tím zajistím od britských nepřátel pomoc, kterou nyní Indie možná potřebuje.*“⁹² Kromě toho Bose vyzýval vůdce *Kisan sabhy*, aby se společně s Pokrokovým blokem postavili do čela kampaně a vedli ji „*k vítěznému závěru*“. Na otázku, proč neapeloval na předáky vlastní strany, se nabízel jasná odpověď. Subhás věděl o jejich zatčení a zákazu Pokrokového bloku.

Sarat Čandra Bose, jeden hlavních vůdců Bloku, byl zatčen 11. prosince 1941 na základě nařízení o ochraně Indie; úřady ho obvinily ze styku s Japonci.⁹³ Po Crippsově fiasku se britská správa obávala možných komplikací v Bengálsku, kde Subhásova strana měla širokou základnu. Proto 24. července 1942 vláda označila Pokrokový blok za potenciální japonskou pátou kolonu, nechala stranu zakázat a větší část vedoucích pracovníků zavřít. Tisk a rozhlas zveřejnily zprávu o nařízení příští den. Z těchto zdrojů se Bose dozvěděl, co se stalo, a o den později reagoval na události ve vysílání rádia *Ázád hind*.⁹⁴

Jak na berlínský apel reagovalo bouřící se indické obyvatelstvo? Boseho projaponská agitace se nesečkala s úspěchem; drtivá většina „veřejnosti“ dávala Japonce na stejnou úroveň jako Brity. Všeobecnou averzi vůči Japonsku zesiloval i postoj předáků INK: Gándhí chtěl případným útočníkům vzdorovat nenásilnou *satjágrahou* a Néhru s Ázádem úporně žádali aktivní obranu se zbraní v ruce.⁹⁵

Bose přemýšlel o odjezdu z Německa již dlouho před květnovou návštěvou Rastenburgu, poněvadž pochopil, že Třetí říše nedokáže efektivně pomoci indickému emancipačnímu hnutí. Až do napadení SSSR věřil v německou invazi na Britské ostrovy a

⁹⁰ VYAS, M. R., c. d., s. 370-375; obsah rozhovoru též v ADAP, serie E, 1941-1945, Band II, výběr a ed. Krüger - Buleke, I. - Lehmann, H. G., Göttingen 1972, s. 436-441.

⁹¹ MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, s. 137.

⁹² BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, s. 27.

⁹³ BOSE, A. N., c. d., 216.

⁹⁴ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 140-141.

⁹⁵ MANSERGH, N., *Survey of British Commonwealth Affairs. Problems of Wartime Co-operation and Post-War Change, 1939-1952*, Oxford 1958, s. 154.

následné zhroucení *rádže*. Avšak „východní“ válka nevzala Subhásovi naději; doufal ve vyslání expedičního sboru a vydání proklamace o nezávislosti. Nový impuls pro opuštění Evropy přišel s přepadením Pearl Harbouru a rychlým japonským postupem. Bose okamžitě poznal, jaká šance se mu nabízí; nesrovnale lepší podmínky pro odboj. Navíc mohl vybudovat skutečné ozbrojené složky ze silných malajských a barmských komunit Indů a ze zajatých indických vojáků.

Již v druhé polovině února 1942 Bose předložil zástupcům Wehrmachtu a japonskému vojenskému atašé návrh na přípravu osvobození Indie, jehož součástí byl Boseho let do Rangúnu. Wilhelmstraße nicméně přepravu nedovolilo kvůli příliš velkému nebezpečí.⁹⁶ Bose se nevzdal a opakovaně prosazoval použití letadla do té chvíle, než mu Hitler nabídl méně „riskantní“ variantu - ponorku.⁹⁷ Německé úřady ustavičně odkládaly Boseho odjezd a ignorovaly jeho výzvy; v prosinci 1942 napsal Ribbentropovi: *„Mohl bych udělat více pro svoji zemi, kdybych byl někde poblíž Indie...Je skličující, že v „hodině dvanácté“ se upustilo od mojí cesty na Dálný východ kvůli čistě technickým důvodům...“*⁹⁸ Němci se snažili Boseho udržet v Evropě, neboť jej hodlali využít pro svoji politiku obdobně jako velkého Muftího.

V té době již narůstaly spory mezi německým a japonským vrchním štábem. Netádží vycítil možnost, jak se dostat z Německa. Japonci měli enormní zájem o indického radikála; jednak opustili myšlenku spolupráce s Gándhím a jednak potřebovali vzpružit vlastní indický odboj pro potenciální útok. V půli ledna se obě mocnosti dohodly na transferu a 8. února se v Kielu Bose nalodil na ponorku, plující k Madagaskaru. Do Asie neplul sám, společnost mu dělal Abid Hasan, jeho starý spolupracovník a vyškolený agent *Abwehru*.

Ještě před odjezdem musel Subhás zajistit kontinuální fungování indického centra a vyřešit osobní závazky. Volbu zástupce mu stěžoval fakt, že mohl vybírat jen z nepočetné komunity svých spolupracovníků; rozhodl se nakonec pro A. C. N. Námbiara, levicového novináře. Netádží ho instruoval, jak má dál v Evropě postupovat: rozšířit pobočky centra a rozhlasové vysílání, vycvičit indické piloty a námořníky, v legionu měl co nejdříve nahradit německé důstojníky indickými a vytvořit tankistický a dělostřelecký oddíl.⁹⁹ V Německu zanechal i svoji manželku, Emilii Schenkl, i s pětiměsíční dcerou Anitou, o čemž vědělo jenom několik nejbližších. Bose se oženil se svoji sekretářkou podle hinduistického rituálu již

⁹⁶ ADAP, serie E, 1941-1945, Band I, s. 543-544.

⁹⁷ ADAP, serie E, 1941-1945, Band II, s. 440.

⁹⁸ ADAP, serie E, 1941-1945, Band IV, výběr: Krüger - Bulcke, I. - Lehmann H. G., ed. Krüger - Bulcke, I. - Mantzke, M., Göttingen 1969, s. 462.

⁹⁹ TOYE, H., c. d., s. 75.

v únoru 1942, manželství ale na veřejnosti striktně utajoval až do smrti.¹⁰⁰ Chtěl si tak uchránit před indickými obdivovateli „aureolu vůdce“, udržujícího celibát stejně jako Mahátma, či Lenin. Nelze podceňovat i situaci v samotném Německu; veřejný sňatek neárijce a árijky by značně zkomplikoval život jak Subhásovi, tak i Emilii a Anitě.¹⁰¹

Německé „zastavení“ představovalo pro Boseho jen logické vyústění předchozích snah. S vypuknutím války se objevila pro nacionalisty neopakovatelná šance přinutit Británii k dalekosáhlým ústupkům. Kongres hodlal válečnou situaci využít jen v omezené míře, kdežto Pokrokový Blok vyhlásil *rádži* nekompromisní boj. Bose doufal, že se k jeho kampani nespolupráce přidá Muslimská liga nebo Kongres, jenže obě strany neprojevíly žádný zájem. Po zatčení v létě 1940 Subhás pochopil marnost boje; Blok a Kisan sabha měly dohromady pouze omezené možnosti, jak ovlivnit dění v zemi. Rozhodl se proto odcestovat do zahraničí, kde by získal podporu pro boj.

Jakmile úřady propustily Boseho na svobodu, začal připravovat tajné uprchnutí. Konečnou destinací se měl stát Sovětský svaz, v němž viděl hlavního odpůrce imperialismu a vzor pro budoucí Indii. O to větší rozčarování zažil Bose v Kábulu, kde ho sovětská ambasáda ignorovala. Nucený okolnostmi se obrátil na německého velvyslance. Zdráhání Němců nakonec urychlil italský zastupitel Quatroni, když indickému radikálovi vydal pas; Bose pak odcestoval přes Moskvu do Berlína.

Třetí říše se zprvu stavěla k exulantovým návrhům přezíravě, protože do svých plánů Indii nezahrnovala. Německý zájem o Boseho oživily až irácký puč a útok na SSSR. Berlín umožnil indickému odboji zřídit si Centrum svobodné Indie pro řízení propagandy a vznik vojenské jednotky. Německo si však vymínilo, že výměnou za zřízení instituce se indický představitel vzdá myšlenky vybudovat exilovou vládu.

Vstup Japonska do války způsobil další zlom v Subhásův prospěch; německý zahraniční úřad urychlil spuštění rádia *Ázád hind*. Vstřícné kroky ovšem neodstranily vzájemnou averzi. Po celou dobu indický předák žádal zveřejnění deklarace o osvobození Indie, avšak berlínská vláda tento bod pořád odsouvala. Svoji roli sehrálo několik faktorů: váhavost ministerstva zahraničí, vojenské možnosti Wehrmachtu a v neposlední řadě Hitlerův odpor k indickému nacionalismu, motivovaný rasovými a geopolitickými důvody. Německé vládní špičky též nelibě nesly Boseho sympatie ke komunistickému Rusku. Subhás zase

¹⁰⁰ Hlava projaponského barmského státu, Ba Maw, si vzpomíná, jak Bose na otázku, kdy se ožení, každému se smíchem odpovídal: „*Jakmile bude Indie svobodná.*“ BA, M., c. d., s. 349.

¹⁰¹ GETZ, M. J., c. d., 63.

odmítal nacismus,¹⁰² kritizoval útok na SSSR, jako největší německou chybu, a prosazoval boj soustředěný výhradně na Británii.

Od prosince 1941 začal Bose vážně uvažovat o cestě do Japonci okupované Asie. Oportunistické spojení s Německem se ukázalo jako liché; naproti tomu úspěchy císařské armády vytvořily vhodné podmínky pro účinný protibritský odboj. Japonské velitelství, zklamané politikou Kongresu, přivítalo Boseho záměr a vyvinulo iniciativu pro uskutečnění plánu. Až do japonské diplomatické intervence a obratu na východní frontě německé úřady odkládaly odjezd pod různými záminkami. Konečně v únoru 1943 Bose odcestoval na palubě ponorky do Asie.

¹⁰² Bose vyjadřoval odpor k nacionálnímu socialismu již v předválečné době kvůli rasismu a expanzivnímu charakteru německého režimu.

Pátá kapitola

Jihovýchodní Asie

Odboj před Netádžího příjezdem

Na přelomu let 1941/42 japonská expanze vyvrátila britské, francouzské a nizozemské koloniální državy ve jihovýchodní Asii. V uvolněném prostoru se podle tokijských plánů měl zformovat speciální konglomerát států pod ekonomickou a politickou dominancí Japonska, tzv. Velká východasijská sféra společného blahobytu (*Greater East Asia Co-Prosperity Sphere*). Nové uskupení se mělo skládat z jádra, tvořeného Japonskem, Mandžuskem a severní Čínou, a ze samotné sféry, zahrnující Barmu, Holandskou východní Indii, Filipíny, Malajsii, Thajsko a francouzskou Indočínu. Indie, Austrálie a Nový Zéland, zbavené cizí nadvlády, měly ležet vně zóny a sloužit jako nárazníkový pás.¹

Japonsko pomýšlelo na rozšíření sféry vlivu již od rusko-japonské války, konkrétní požadavky ale předložilo až za první světové války, kdy se začalo odpoutávat od dosavadního spojence – Velké Británie. Ve dvacátých a třicátých letech se Tokio snažilo politicky a vojensky ovládnout Čínu; do zbytku Asie expandovalo prozatím jen ekonomicky. Vypuknutí druhé světové války znamenalo pro císařství zásadní zlom; pád Nizozemí, Francie a obtíže Británie oslabily ve východní a jihovýchodní Asii dosavadní „evropskou hráz.“

I mnoho radikálních asijských nacionalistů vycítilo s japonským nástupem velikou příležitost jak se zbavit evropské nadvlády; stranou nezůstali ani staří indiští revolucionáři. V červnu 1941 navštívili Giani Pritam Singh a Amar Singh, zakladatelé bezvýznamné regionální Ligy za nezávislost Indie (*Indian Independence League*, zkratka LNI), japonské velvyslanectví v Bangkoku, aby nabídli svoji pomoc. Oba Indové si získali přízeň japonského vojenského atašé Tamury a následně i velení císařské armády.² V září přišlo z Tokia nařízení, podle něhož vznikla zvláštní vojenská jednotka *kikan*, zajišťující styk mezi armádou a indickými nacionalisty; velením byl pověřen major Fudžiwara. *Fudžiwara kikan*, nebo též *F kikan*, jak se útvar nazýval, poskytoval Pritamově Lize rozhlas, finance a možnost veřejných kampaní výměnou za aktivní podporu Japonska.³

Po útoku na Pearl Harbor a vyloďení v Malajsii císařské velení a Pritam hodlali vytvořit z válečných zajatců a zběhů základ projaponské „armády“. Bangkotská Liga se z malajského Alor Star snažila najít schopného organizátora a velitele, což se jí podařilo 15.

¹ BEASLEY, W. G., *Japanese Imperialism, 1894-1945*, Oxford 1987, s. 227-228.

² WERTH, A., *Tiger Indiens*, s. 163.

³ GETZ, M., J., c. d., s. 80.

prosince, kdy k nim přeběhl kapitán Mohan Singh.⁴ Bývalý důstojník britské indické armády přirozeně nepatřil k obdivovatelům Japonska, věřil však v brzký konec britského *rádže*; orientací na budoucího vítěze chtěl navíc zabránit novému ovládnutí Indie ze strany Tokia.⁵

V druhé polovině prosince předal japonský štáb Mohanu Singhovi kontrolu nad indickými válečnými zajatci. Poté začal nový velitel organizovat jádro Indické národní armády (*Indian National Army*, zkratka INA), jež měla být vojenskou odnoží Ligy.⁶ Po bleskovém obsazení Singapur se Japoncům dostalo do rukou velké množství indických vojáků a důstojníků; dohromady asi 65 000 mužů. Okupační správa separovala indické válečné zajatce od britských důstojníků a shromažďovala je v singapurském Farrer Parku, kde proběhla projaponská agitace pod vedením britského plukovníka Hunta, kapitána Mohana Singha a majora Fudžiwary.⁷

Do odboje se též zapojily silné indické menšiny žijící v jihovýchodní Asii.⁸ Na obsazených územích vznikaly Ligy pro nezávislou Indii, do nichž se místní Indové nadšeně hlásili. Na začátku roku 1942 existovalo několik místních Lig, chybělo jim nicméně jednotné vedení. Proto v březnu svolal Ráš Beháří Bose všechny zástupce oblastních LNI a Mohana Singha do Tokia. Konference ustanovila prozatímní fungování Lig a připravila agendu pro řádný červnový sjezd. V Tokiu se projeví i první známky rozepří; oblastní vůdci obviňovali Boseho z příliš projaponského postoje.⁹

V květnu se konala druhá konference tentokrát v Bangkoku. Delegáti z regionálních LNI a deputace INA vedená Mohanem Singhem odsouhlasili stanovy a strukturu celé organizace. Nejvyšší výkonný orgán představovala pětičlenná Akční rada (*Council of Action*), sídlící v Bangkoku, zodpovědná devadesátičlennému zákonodárnému sboru, tzv. Výboru reprezentantů (*Committee of Representatives*). Rada měla dohlížet na jednotlivé územní organizace (*Territorial Branches*) LNI a ty pak na místní sdružení (*Local Branches*). Národní armáda měla podléhat přímo rozhodnutí Akční rady. Přijatý dokument řešil také vztahy Japonska k Lize a její vojenské části - k INA. Sjezd žádal na japonských úřadech uznání

⁴ Kapitán Mohan Singh patřil k 1. praporu 14. paňdžábského pluku, jenž 11. prosince rozprášily japonské tanky blízko thajských hranic. Mohan společně s dvěma důstojníky, Britem a Indem, bloudili několik dní džunglí, než padli do japonského zajetí.

⁵ TOYE, H., c. d., s. 2-4.

⁶ LEBRA, J., *Bose's Influence on The Formulation of Japanese Policy Toward India and INA*, in: Netaji and India's Freedom, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 333.

⁷ *Political, Legal and Military History of India*, vol. 10, ed. H. S. Bhatia, New Delhi 1986, s. 369.; též BORRA, R., *Subhas Chandra Bose, The Indian National Army, and The War of India's Liberation*, in: *The Journal of Historical Review*, vol. 3, 4/1982, s. 420.

⁸ V Malajsii asi 800000, v Barmě asi 1200000 a v Thajsku 55000.

⁹ Bose žil v Japonsku přes 20 let pod ochranou Tojamí, šéfa extrémně nacionalistické Společnosti černého draka. Své svazky s Tojamou ještě utužil svatbou s jeho dcerou, čímž se stal zároveň i japonským občanem. FAY, P. W., c. d., s. 91.

kontroly Ligy nad indickými zajatci, statusu INA jako svobodné spojenecké armády, neomezené podřízenosti INA Lize, úplné nezávislosti Indie a převzetí majetku uprchlých Indů do správy LNI. Konference zvolila předsedu exekutivy, Ráše Beháří Boseho, a čtyři členy: N. Rághávána, kapitána Mohana Singha, K. P. K. Menona a plukovníka G. Q. Giláního. Zástupci Lig též oficiálně pozvali Subhase Čandru Boseho, aby se ujal vedení.¹⁰ Ráš Beháří se následně spojil prostřednictvím radiotelefonu s Berlínem; bengálský radikál nabídku přijal. Liga nakonec předložila tokijské vládě výslednou Bangkockskou rezoluci (*Bangkok Resolution*) ke schválení. Japonci neustále odkládali přijetí a dokazovali svými zásahy, že dokument ani nerespektují.¹¹

Od jara 1942 Mohan Singh a někteří bývalí indiští důstojníci formovali INA; nábor se prováděl mezi válečnými zajatci mnohdy nevybíravým způsobem. Důstojníci představovali klíč k velké a schopné armádě, proto se velení na ně zaměřilo. Část velitelského sboru se dobrovolně přidala k INA kvůli nespokojenosti s britskou indickou armádou. Mnohým vadila velice pomalá indizace,¹² jiné rozhořčoval omezený profesní růst nebo je motivoval nacionalismus.¹³ Mohan zřídil pro neposlušné důstojníky speciální tábor, kde se proti nim používalo psychického a fyzického nátlaku. Nakonec se podařilo sestavit první divizi, tj. čtyři pluky, čítající asi 10 000 mužů a určenou pro guerillový boj.¹⁴ Velitelství začalo vydávat i noviny *Ázád hind* (*Azad Hind*). Počet vojáků však Mohanovi nestačil, hodlal INA rozšířit o druhou divizi a později navýšit počet mužů na 250 000 až 500 000. Mohan chtěl docílit nárůstu armády přijetím civilních dobrovolníků, což narazilo na nesouhlas japonského velení; potřebovalo malajské Indy jako pracovní sílu na budování letišť a infrastruktury. Japonsko také zamítlo Mohanovu žádost o útok INA do Indie v době kampaně „Opusťte Indii“.

Problémy mezi Indy a Japonci neustále narůstaly. Císařské velení žádalo Mohana, aby vyslal INA do Barmy, aniž by jí přitom uznalo status spojenecké armády. K. P. Menon, zodpovědný za rozhlasovou propagandu, si marně stěžoval na japonské zasahování do vysílání. Začátkem listopadu se Mohan a představitelé Ligy dozvěděli, že okupační úřady zabírají v Barmě majetek indických uprchlíků, což znamenalo hrubé porušení Bangkockské rezoluce. Japonci reagovali na protesty LNI vysvětlením, že nikdy bangkokský dokument

¹⁰ Celý text bangkockské rezoluce je publikován v TOYE, H., c. d., s. 189-200.

¹¹ WERTH, A., *Tiger Indiens*, s. 167.

¹² V říjnu 1939 sloužilo u bojových jednotek 396 indických důstojníků; na jednoho indického velitele připadalo deset britských kolegů.

¹³ COHEN, S. P., *Subhas Chandra Bose and the Indian National Army*, in: *Pacific Affairs* [online], Vol. 36, No. 4 (Winter, 1963-1964), s. 413-415 [citováno 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0030-851X%28196324%2F196424%2936%3A4%3C411%3ASCBATI%3E2.0.CO%3B2-Q>>

¹⁴ FAY, P. W., c. d., s. 137-138.

neuznali a Akční rada nemá žádný status, tudíž majetek zabavují podle mezinárodního práva jako vlastnictví nepřítele.¹⁵

V prosinci 1942 zatkla *kempetai*, vojenská policie, plukovníka INA Gilla, Mohanova přítele. Gill měl na starosti skupiny agentů operujících v Indii, jeden z vyslaných se ovšem dopustil chyby a ohrozil ostatní spolupracovníky. Japonci podezřívali Gilla, proto jej 8. prosince nechali zatknout. Mohana se celá událost hluboce dotkla a rozhodl se zaujmout vůči Japoncům vzdorovitější postoj. Odmítl přesunout INA do Barmy do té doby, než Tokio uzná bangkokskou rezoluci; v případě, že ji nepřijme, chtěl celou „armádu“ rozpustit.

Nový velitel *kikan*, nekompromisní Iwakuro Hideo, oznámil Mohanovi, že japonská vláda neuznává rezoluci a požaduje přesun INA do Barmy. Mohan opět odmítl uposlechnout. Ráš Beháří Bose vystoupil proti rozhodnutí velitele „indické armády“ a nařkl ho z odcizení se nacionalistickému hnutí; Mohan podle něj zacházel s vojskem, jakoby to byla jeho „*soukromá a osobní armáda*.“ Ostatní členové rady však s Bosem a jeho projaponskou orientací nesouhlasili a 8. prosince rezignovali. Mohan dospěl k názoru, že nyní je INA odpovědná jenom jemu. O opaku se ho snažil marně přesvědčit Bose; tvrdil, že rada funguje i nadále, byť reprezentovaná jedním členem. Do konfliktu zasáhl Iwakuró. Dne 29. prosince předložil Singhovi podmínky, za nichž může setrvat ve velení. Ten je odmítl a byl následně uvězněn. Velitel INA počítal i s možností internace a pro takový případ nachystal rozkaz k rozpuštění „národní armády“. Japonci neuznali poslední Mohanovu výzvu a nařídili všechny muže a důstojníky, odporující Boseho autoritě, uvěznit; tím klesl počet vojáků INA asi na 8000. Všichni „neposlušní“ zůstali v internaci až dokonce války.¹⁶

Neúspěch exilového hnutí pramenil ze zcela odlišného přístupu Tokia a samotných Indů k otázce nezávislosti. Japonsko chtělo využít Ligy a INA pouze k likvidaci britského impéria v Asii a upevnění své hegemonie. Naproti tomu jihoasijské Indové doufali v rovnocenný vztah a v oboustranně výhodnou spolupráci; své naděje zrealizovali v Bangkokské rezoluci. Japonští představitelé ovšem neměli v úmyslu dokument schválit, protože by tak Akční radě uznali postavení exilové vlády. Ligu oslabovaly i interní rozbroje mezi příliš projaponským předsedou a ostatními nacionalistickými předáky, což dokazovalo Boseho nezpůsobilost k efektivnímu vedení. Ani Mohan Singh Japoncům nevyhovoval; považoval INA za vlastní „soukromou“ armádu a odmítal se podřídit Ráš B. Bosemu. Konflikt musel nutně skončit střetem a internací velitele INA. Tokijská vláda potřebovala charismatického vůdce, jenž by lépe zorganizoval indický odboj než Mohan Singh a Ráš Beháří Bose. Volba padla přirozeně na Subháš Čandru Boseho.

¹⁵ TOYE, H., c. d., s. 10-11.

¹⁶ Srv. HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, s. 596-600.

Nový začátek

Německá ponorka dopravila Boseho a jeho společníka do blízkosti Madagaskaru, kde přestoupili na japonskou ponorku. Dne 8. května se oba nacionalisté vylodili na ostrově Sabang (indonéský archipelag) a setkali se s plukovníkem Jamamotem, dřívějším vojenským atašé v Berlíně. Z ostrova odletěl Bose přímo do Tokia, kde se setkal s ministrem zahraničí, ministrem námořnictva, s několika vojenskými činiteli a s Rášem Behárim Bosem. Předseda Akčního výboru přenechal bez výhrad Netádžímu veškerou svoji moc a vedení odboje.¹⁷ Bose doufal v setkání s někým významnějším, aby mohl prodiskutovat budoucí vztahy mezi odbojem a japonskou vládou, avšak premiér byl příliš „zanepřázdňen“.

V polovině června se Bose střetl konečně s Todžóem. Rozhovory s premiérem měly jasný účel - konfrontovat vize obou stran a vymezit vzájemné „hranice“. Indický předák navštívil i Diet, kde vyslechl Todžóovu proklamaci Velké východoasijské sféry blahobytu. Premiér se v projevu vyjádřil i k otázce Indie; žádal pro ni úplnou nezávislost. Utajení Boseho pobytu skončilo 19. června, kdy v hotelu *Imperial* vystoupil na tiskové konferenci. Subhás na ní oficiálně oznámil příjezd a poté se soustředil na vysvětlení svého postoje z získání nezávislosti. Ozbrojený boj proti *rádži* chápal jako nezbytné doplnění *satjágrahy* a především obhajoval své spojení s Japonskem: „*Jestliže může Británii pomáhat jiná mocnost [Spojené státy], proč by nemohli Indové udělat to samé?*“¹⁸ V podobném duchu se uskutečnilo z Tokia i první Netádžihovo rozhlasové vysílání z Asie.¹⁹ Na konci pobytu se cítil spokojen s dosaženými výsledky; zanechal u japonské veřejnosti dobrý dojem a premiér mu přislíbil materiální pomoc a relativní autonomii pro INA.

Z Tokia Netádží zamířil do Singapuru, přejmenovaného na Šonan (Světlo jihu), kam dorazil 2. července. O dva dny později se v Singapuru konala konference regionálních Lig, na níž delegáti zvolili novým předsedou Boseho. Vůdce LNI nastínil v inaugurační řeči svůj politický program: „*Aby se všechna naše síla efektivně zmobilizovala, zamýšlím zorganizovat Prozatímní vládu, která by dovedla indickou revoluci k úspěšnému závěru. Na konci bude indický lid, žijící uvnitř i mimo Indii, připraven na ozbrojený boj, s nímž přijde vyvrcholení celého našeho národního úsilí od roku 1857.*“²⁰ V příštích dnech čekalo Boseho velké množství veřejných projevů a mítinků: dne 5. července promluvil před vojáky INA, 9. července hovořil na veřejném shromáždění, 10. července absolvoval společně s premiérem Todžóem vojenskou přehlídku INA, 12. července hovořil na sjezdu Ženské sekce LNI.

¹⁷ ADAP, serie E, 1941-1945, Band VI, výběr: Krüger - Bulcke, I. - Mantzke, M. - Stamm, C., ed. Mantzke M. - Stamm, C., Göttingen 1979, s. 155-156.

¹⁸ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 176.

¹⁹ ADAP, serie E, 1941-1945, Band VI, s. 176-177.

²⁰ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose*, s. 187.

V Singapuru nezůstal Bose příliš dlouho, neboť začal pracovat na realizaci exilové vlády. Hnutí potřebovalo především finanční zajištění, proto neúnavně cestoval a agitoval mezi indickými menšinami v Malajsii, Barmě, Thajsku a Indočíně. Netádžího úvaha se zakládala na faktu, že v jihovýchodní Asii žilo mnoho movitých indických statkářů či průmyslníků, naladěných silně protibritsky. Významná část posluchačů reagovala většinou spontánním nadšením a bez okolků přispívala do fondu. Bose využil zreformovanou Ligu, aby zabezpečil pravidelný přísun financí. Každý dospělý Ind se měl stát členem LNI; místní organizace měly pak od jednotlivců vybírat měsíční „daň“.²¹ Vedle finančních záležitostí se Subhás věnoval i propagandě; založil rádio Svobodná Indie (*Free India Radio*), na jehož vlnách pravidelně apeloval jak na obyvatelstvo Indie, tak na zahraniční komunity.

Reorganizace INA představovala další Boseho úkol. Ačkoli prošel jen krátkým vojenským výcvikem ještě jako student, jmenoval se vrchním velitelem INA (*Supreme Commander*) bez konkrétní hodnosti. Subhás se vyvaroval chyby svého předchůdce; Mohan se povýšil do hodnosti generála v domněnku, že tím udrží autoritu. Nová hodnost vyvolala opačný účinek a oslabilu Singhovi pozice u mužstva i důstojnictva. Poprvé vrchní velitel promluvil k armádě 5. července a emocionálním projevem si získal všeobecné sympatie: „Prozatím vám nemůžu nabídnout nic kromě hladu, žízně, nouze, nucených pochodů a smrti. Ale pokud mě budete následovat v životě i smrti, jsem přesvědčený, že vy budete, dovedu vás k vítězství a ke svobodě.“²² Řeč ukončil novým bojovým pokřikem „*Na Dillí*“ (*On to Delhi*). Bose hodlal provádět nábor nejen mezi válečnými zajatci, ale i civilním obyvatelstvem, a tak rozšířit stávající počet, tj. 10 000, na 300 000 mužů. Takto posílená INA by se vydala na finální pochod do Indie, při němž by většina vojáků z britské indické armády přeběhla na Netádžího stranu.²³ Po usilovné agitaci se podařilo postupně zvětšit INA na 30 000 mužů.

Od léta 1943 zahájil Bose reorganizaci Mohanovy „národní armády“. Vojsko se přejmenovalo na *Ázád hind faúdz*²⁴ a z bývalé 1. divize INA se zformoval pluk „Subhás“ (*Subhas Regiment*) pod velením Šáha Naváze. Další pluky, „Ázád“, „Néhrú“ a „Gándhí“, doplňovaly své stavy z řad civilních dobrovolníků a připravovaly ve školících centrech nové důstojnické a poddůstojnické kádry. Všechny čtyři pluky pak dohromady tvořily 1. divizi, speciálně cvičenou pro budoucí guerillový boj v Indii. Velení INA nezapomnělo ani na přípravu mládeže, a proto zřídilo polovojenskou chlapeckou organizaci *Balak séna*.²⁵ Do srpna 1945 se podařilo vytvořit a částečně vycvičit ještě 2. a 3. divizi.

²¹ MOORKERJE, G. K., *Subhas Chandra Bose*, s. 85.

²² BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 195.

²³ ADAP, serie E, 1941-1945, Band VI, s. 341.

²⁴ *Ázád hind faúdz* znamená „Armáda svobodné Indie“. Pro její označení se všeobecně užívá INA.

²⁵ TOYE, H., c. d., s. 86.

Většina vybavení a výstroje pocházela od poražené imperiální armády. Dokonce i struktura INA odpovídala britskému modelu až na jednu podstatnou výjimku. INA narozdíl od britské indické armády neoddělovala jednotlivé kasty a náboženské komunity od sebe, ale zřizovala z nich smíšené jednotky. Bose donutil hinduistické, muslimské a sikhské důstojníky zapomenout na vzájemné rozdíly; přesvědčil je o nutnosti spolupracovat pro úspěšné získání *purna svárádž*. Netádží též změnil indickou vlajku, aby zbytečně neprovokoval muslimské vojáky. Místo kolovratu, symbolu Kongresu, umístil doprostřed vlajky tygra ve skoku.²⁶ Ve skutečnosti se nadále hojně používala kongresová vlajka, jak dokládají četné dokumentační i propagandistické fotografie a letáky.²⁷ Měl se tím zřejmě podpořit dojem, že Boseho exil navazuje na práci INK. Další jednotícím prvkem mezi muslimy a hinduisty se stal oficiální dorozumívací jazyk - hindustánština psaná latinkou. Netádží tak realizoval své nenaplněné plány z dob, kdy předsedal Kongresu.²⁸ Boseho otevřená separace náboženství a politiky přinesla své výsledky; armáda se vyhnula vážnějšímu komunálnímu problému.

Na podzim 1943 se do INA oficiálně zařadil i ženský pluk, pojmenovaný po hrdince sípahijského povstání „*Rání z Džhánstí*“. Pluk se skládal asi z 1000 žen pod vedením kapitánky Lakšmí Svamínáthan.²⁹ I když ženy prodělaly úplný vojenský výcvik, jejich nasazení do boje se neustále odkládalo; většinou sloužily jako ošetřovatelky a pomocný vojenský personál. V pluku vzrostla nespokojenost do té míry, že příslušnice adresovaly Bosemu petici, v níž se dožadovaly bojového nasazení. Na jaře 1945 celá jednotka netrpělivě očekávala rozkaz k přesunu na imphálskou frontu, jenže rychlý obrat událostí v britský prospěch udělal konec všem nadějím. Co Netádží sledoval zřízením ženského útvaru? Bosemu se nejednalo pouze o propagandistický tah; snažil se vyhovět emancipačním tlakům a uskutečnit svoji vizi rovnoprávného postavení žen. V jeho počínání lze najít vliv Vivékánandova učení, tradice bengálského kultu ženských božstev a uctívání Matky Indie, pro něj ztělesněné ve vdově po Dásovi. V neposlední řadě znamenal ženský oddíl pro Boseho důkaz „totální mobilizace“ všech zdrojů pro osvobození Indie.³⁰

²⁶ Znak tygra ve skoku užíval sultán Típú, jež se v 18. století proslavil bojem proti Britům.

²⁷ *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984.

²⁸ WERTH, A., *An Assessment of Netaji's Policy of Cooperation with The Axis Powers During World War II*, in: *Netaji and India's Freedom*, s. 252-253.

²⁹ Lakšmí Svamínáthan se s Bosem poprvé setkala na kalkatském sjezdu INK v roce 1928, kde ho viděla při průvodu v čele kongresových dobrovolníků. Když vypukla válka, nacházela se v Singapuru, kde vedla lékařskou praxi. Po japonském obsazení se přidala k lize, v níž se soustředila na otázku ženských práv.

³⁰ HILLS, C. – SILVERMAN, D. C., *Nationalism and Feminism in Late Colonial India: The Rani of Jhansi Regiment, 1943-1945*, in: *Modern Asia Studies* [online], Vol. 27, No. 4 (Oct. 1993), s. 741-760 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0026-749X%28199310%2927%3A4%3C741%3ANAFILC%3E2.0.CO%3B2-V>>

Exilová vláda

V létě 1943 iniciovala tokijská vláda vlnu zřizování „samostatných“ států v rámci Velké východoasijské sféry společného blahobytu. Dne 1. srpna vyhlásil Ba Maw v přítomnosti japonských armádních špiček, nacionalistů ze „sféry“, včetně Boseho, a místní elity „nezávislou“ Barmu.³¹ Za dva a půl měsíce později následovaly barmského příkladu Filipíny v čele s Josem Laurelem. Nyní na řadu přišel indický exil.

Bose si chystal vhodné podmínky pro vyhlášení exilové vlády současně s budováním armády. V červenci vytvořil Netádží v LNI dvanáct oddělení, z nichž se později měly stát zárodky budoucích vládních resortů.³² Todžó schválil vznik indického „kabinetu“ již v létě; určité potíže nicméně nastaly u získání souhlasu ze strany *Hikari kikan*. Dne 21. října 1943 Bose slavnostně vyhlásil v Singapurském kině Cathay (*Cathay Cinema Building*) zřízení Prozatímní vlády svobodné Indie (*Provisional Government of Azad Hind*); o dva dny později ji uznalo Tokio, Itálie, se zpožděním váhající Německo a ostatní „spřátelené“ státy kromě vichystické Francie. Dne 24. října exilová vláda vstoupila do války s Británií a USA.

Personální obsazení kabinetu výmluvně vypovídalo o nedostatku vhodných osob i o Subhásových snahách: Bose se stal hlavou státu, premiérem, ministrem války, ministrem zahraničí a nejvyšším velitelem INA, A. Č. Čatterdží ministrem financí, S. A. Ájér ministrem propagandy a L. Svamináthan ministryní pro ženské záležitosti. K vládě patřilo také osm reprezentantů armády pod vedením velitele štábu Bhónslého. Bose a kolegové měli k dispozici i poradní sbor, v němž zasedali Ráš Beháří Bose a ostatní regionální představitelé LNI. Deklarace určila jasné postavení INA; armáda byla podřízena vládě a nejvyššímu veliteli.³³ Spojení mezi exilovou vládou a Japonskem zajišťovala styčná jednotka *kikan*, jak to doposud dělala u Ligy a INA. Neomezená moc kabinetu se nevyhnula kritice. Někteří nespokojenci, většinou představitelé „původní“ Ligy, poukazovali na nedemokratický charakter. Bose se hájil tím, že autoritativní strukturu kabinetu si vynutily okolnosti; v mimořádně obtížné době se má demokraticky zvolit diktátor, aby se co nejefektivněji překonala krize. Po válce a „rekonstrukci“ se měla nezávislá Indie navrátit k demokracii.³⁴

Zásadní podmínku pro existenci prozatímní vlády představovala pevná členská základna a finance. V druhé polovině roku 1943 se Bose zaměřil na utužení Ligy; každý řádný člen musel složit „Přísahu věrnosti“ (*Oath of Allegiance*) nové administrativě a

³¹ BA, M., c. d., s. 326.

³² Jednalo se o generální sekretariát, vojenskou kancelář, náborovou kancelář, výcvikový úřad, zásobovací úřad, finanční úřad, tiskovou a propagandistickou kancelář, zámořský úřad, úřad pro ženské záležitosti, úřad pro rekonstrukci a úřad pro kulturu a vzdělání. Srv. ADAP, serie E, 1941-1945, Band VI, s.341.

³³ LEBRA J., c. d., s. 356; též BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, s. 261.

³⁴ BA, M., c. d., s. 95.

Netádžímu. K posílení disciplíny sloužily i organizační prověrky, mající za úkol najít a vyloučit z LNI všechny nespolehlivé. Napjatou atmosféru vystupňovalo nařízení o pozastavení veškerých voleb po dobu války.³⁵ Jako nejpalčivější problém se ukázala otázka financí. Subhás naléhal na indickou komunitu, aby totálně mobilizovala všechny své zdroje. Žádal příspěvky především od bohatých malajských Indů a těch, co se nepřipojili k INA. V mnohých případech lidé odpovídali spontánními dary,³⁶ existovala však i část obyvatel, jež se vyhýbala splnění svých slibů. Aby Bose zvýšil motivaci, uděloval nejštědřejším donátorům zvláštní vyznamenání *Sevak i hind* (*Sevak-I-Hind Medal*). I když v roce 1944 získalo indické vedení jen ze samotné Malajsie 15 miliónů rupií, sbírky nestačily na pokrytí výdajů a vláda si musela půjčovat finance od Tokia. I přesto dokázalo hnutí *Ázád hind* udržet relativní ekonomickou nezávislost na Japonsku.³⁷

Zatímco se v Singapuru etabloval exilový kabinet, v Bengálsku propukl katastrofický hladomor, zapříčiněný mnoha faktory. Na přelomu let 1942/43 vyvezla Indie velké množství rýže, čímž ohrozila vlastní soběstačnost, navíc v prosinci 1942 zpustošily východní část země cyklóny. V zimě se 1943 se projevíly první známky nedostatku, vláda však celý problém zlehčovala. V létě narostl hladomor do takových rozměrů, že britským úřadům nezbyvalo nic jiného než přiznat skutečný stav. Pomoc se do postižených oblastí dopravovala velice obtížně, protože chyběly sjízdné cesty; na jaře nechala bengálská vláda kvůli hrozbě japonské invaze zničit komunikace a mosty. Přesný počet obětí není znám, ale odhaduje se mezi 1,5- 3,4 miliónů. I když se Bose dozvěděl o hladomoru se zpožděním, učinil indické správě v srpnu „svobodnou a nepodmíněnou nabídku,“ že do Bengálska pošle 100 000 tun rýže jako bezprostřední pomoc. V říjnu si v rozhlasovém vysílání postěžoval na odpověď: „*Nejen že britské indické úřady nabídku nepřijaly, ale ještě nás urážely.*“³⁸ Otázkou zůstává, jak chtěl Bose případnou zásilku realizovat bez japonské pomoci. Ze strany exilového vůdce to byl spíše propagandistický tah než o vážně míněný návrh.³⁹

Bose se též snažil povzbudit v Bengálsku vytvoření podzemní organizace. Na konci roku 1943 do Kalkaty dorazil T. K. Ráo s dopisem, v němž Subhás pobízel bratra k aktivní ilegální činnosti. Sarat tehdy pobýval ve vězení, proto se úkolu ujal jeho syn Sisir. Na začátku roku 1944 zformoval ilegální síť, pojmenovanou Jihoasijská a bengálská dobrovolnická skupina (*East Asia and the Bengal Volunteer Group*); organizace udržovala kontakt s Bosem

³⁵ TOYE, H., c. d., s. 92-94.

³⁶ Například obchodník S. I. Narula Singh daroval vládě 200 liber stříbrných ingotů.

³⁷ GETZ, M. J., c. d., s. 95-97.

³⁸ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 215.

³⁹ Domněnku potvrzuje i Boseho rozhovor s reportérem radia Tokio, v němž prohlásil, že vojáci INA jsou připraveni přepravit zásoby z Barmy do Bengálska. Na otázku, proč nevyužije červený kříž, se Bose jen rozpačitě vmlouval. Blíže BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose*, s. 152.

prostřednictvím Ráovy vysílačky. Britským úřadům neušla konspirace a v říjnu zasáhly. Sisir a jeho spolupracovníci byli zatčeni a uvězněni až do září 1945.⁴⁰

Týden po vzniku exilové vlády odletěl Bose do Tokia, kde se účastnil konference představitelů národů „Velké východní Asie“ jako pozorovatel. Shromáždění mělo prezentovat jednotu Asie pod vedením Japonska, vystupující proti angloamerické „hrozbě“. Celému shromáždění dominoval Todžó, jehož přirozeně zvolili i předsedou. Po projevu japonského premiéra následovaly další od jednotlivých „hlav států“ včetně Boseho. Poslední den, 6. listopadu, všichni delegáti jednomyslně schválili deklaraci o společném postupu.⁴¹ V ten samý den Todžó oficiálně předal správu Andamanských a Nikobarských ostrovů indickému prozatímnímu kabinetu, jednalo se ovšem o formalitu; Japonci i nadále kontrolovali obě souostroví. Bose při příležitosti „získání“ území přejmenoval Andamanské ostrovy na *Šahíd*, tj. Mučedník, a Nikobarské na *Svarádž*, tj. Nezávislost.⁴² Na konci prosince 1943 osobně navštívil Port Blair, správní centrum ostrovů, prohlédl si město, pobřežní obranu a staré britské vězení. O dva měsíce později Netádží jmenoval vrchním komisařem (*Chief Commissioner*) „nabytého území“ podplukovníka Lóganadhana, důstojníka zdravotní služby. Indická správa však měla značně omezené pravomoci.⁴³ Statut pozorovatele na konferenci a „předání“ ostrovů musely Netádžeho upozornit na japonský nezáměr osvobodit Indii. Pro Tokio končila sféra zájmu v Barmě, proto japonské velení otálelo s útokem do Ásámu. Až nepříznivý válečný vývoj vyvolal nutnost napadnout britskou Indii.

Barmské tažení

Japonský útok do Indie se neměl uskutečnit námořní invazí, jak předpokládaly dřívější plány, ale pozemní ofenzívou z barmského území. Od 1. srpna 1943 patřila Barma k „nezávislým“ státům Velké východoasijské sféry společného blahobytu, reálnou moc ovšem držela tokijská vláda. Přestože nezávislá Barma měla vlastní ozbrojené složky, tzv. Barmskou národní armádu (*Burma National Army*, zkratka BNA),⁴⁴ setrvaly na území japonské divize. Dr. Ba Maw, oficiální hlava státu, se nehodlal smířit s rolí japonské loutky, tak ustavičně podněcoval konflikty s císařskými „poradci“; jeho vzdorovitost nicméně ničeho

⁴⁰ Srv. BOSE, S. K., c. d., s. 44-46.

⁴¹ JONES, F. C., *Japan's New Order in East Asia, 1937-1945*, London 1954, s. 368-369; též WERTH, A., *Tiger Indiens*, s. 197-200.

⁴² BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 224.

⁴³ WERTH, A., *Tiger Indiens*, s. 200.

⁴⁴ Barmská národní armáda (*Burma National Army*), do září 1943 nazývaná Barmská obranná armáda (*Burma Defense Army*), navazovala na Barmskou nezávislou armádu (*Burma Independence Army*) vytvořenou japonským velením ještě před obsazením Barmy. Skládala se z 3000 lehce vyzbrojených mužů pod vedením generála Ne Wina a ministra obrany Aung Sana. BNA se vyznačovala nízkou bojovou kvalitou a morálkou vyplývající protijaponského cítění, proto se tato armáda přidala v roce 1944 ke spojeneckému odboji. BA, M., c. d., s. 138-217.

nemohla dosáhnout. Zcela opačné vztahy vládly mezi Ba Mawem a Bosem. Oba „státníci“ se k sobě chovali velice srdečně; mnohdy spolu konzultovali situaci, postupy svých vlád i soukromé záležitosti. Naproti tomu většina Barmánců dávala najevo Indům silnou averzi, pramenící z hospodářské nadvlády tamní indické menšiny.⁴⁵

Na konci roku 1943 se rozběhly přípravy na ásámskou ofenzívu. Japonská armáda měla zaútočit na dvou místech: podél jižního pobřeží v Arakanu a na město Imphál, ležící v Manípurské kotlině. Arakanský směr měl být zastírací manévr pro hlavní útok na Imphál a Kohimu; po ovládnutí obou míst měla japonská armáda pokračovat do Leda, kde začínala indická železnice i tzv. „barmská cesta“.⁴⁶ Mutaguči, velitel celé operace, hodlal nasadit větší část INA u Imphálu, odkud by zamířila do vnitrozemí a vyvolala masové povstání v Bengálsku. Bose se též spoléhal na to, že přítomnost INA povzbudí Indy v britské armádě k masivní dezerci: „*Indičtí civilisté, vojáci a důstojníci britské indické armády jsou připraveni spojit se s armádou, když udeří hodina a Indická národní armáda vstoupí do Indie.*“⁴⁷

Začátkem ledna 1944 přemístil Netádží hlavní vojenský štáb a sídlo prozatímní vlády ze Singapuru do Rangúnu, aby se exilové vedení nacházelo blíže Indii respektive frontě. Již v listopadu 1943 se do Barmy přesunul 1. pluk INA; v únoru jej následovaly další dva. Na začátku února zahájil Mutaguči operaci v arakanské oblasti. Kromě japonské 33. divize nasadilo velení i 1. prapor 1. pluku INA, aby vyzkoušelo bojové kvality indických jednotek. Dne 4. února se vojáci INA společně s Japonci zaznamenali první úspěch; odřízli 7. indickou divizi v údolí Mayu. Bose využil „vítězství“ k povzbuzení armádní morálky, jež se potýkala s vážnými obtížemi.⁴⁸ Arakanské boje přinesly Bosemu i rozčarování; vojáci z britské indické armády nereagovali na výzvy k přeběhnutí.

Během března 1944 se 2. a 3. pluk INA připravovaly na přesun k Imphálu. Velení hodlalo povzbudit bojového ducha ještě před odjezdem, proto povolalo majora Misru z Arakanské fronty, aby mužstvu vyprávěl o „indickém úspěchu“. V půli dubna dorazily obě jednotky k Manípurské kotlině, kde japonská armáda bojovala již od začátku měsíce. Japonský štáb poslal 2. pluk na levé křídlo; měl napadnout letiště Palel. Útok narazil na silnou obranu a INA nezbývalo nic jiného než se stáhnout. Do konce ofenzívy se podplukovník Kiani, velitel 2. pluku, snažil udržet nejen obranu, ale i samotný útvar. Kvůli špatnému zásobování většina příslušníků pluku trpěla hladem a tropickými chorobami; navíc se

⁴⁵ CADY, J. F., *A History of Modern Burma*, New York 1958, s. 480.

⁴⁶ Barmská cesta byla jedinou zásobovací spojnici mezi britskou Indií a čínskými nacionalisty. Japonci přerušili původní cestu v březnu 1942 a spojencům nezbývalo nic jiného než zásobovat Čínu letecky. Avšak přeprava byla příliš nákladná a nebezpečná, proto generál J. Stilwell nechal vybudovat „Ledskou silnici“ (*Ledo Road*), navazující na původní cestu za japonskými liniemi.

⁴⁷ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose*, s. 169.

⁴⁸ Tamtéž, s. 170.

rozmohly dezerce nejen řadových vojáků, ale i důstojníků. Na začátku července zůstalo v jednotce 750 bojeschopných mužů. Obdobný osud potkal i 3. pluk bojující na levém křídle později posílený o část 1. pluku. Téměř všechny ztráty měly na svědomí dezerce nebo nemoci; jen tři muži zemřeli v boji a tři spáchali sebevraždu. V polovině července se zbytky INA stáhly společně s ustupujícími Japonci do severní a centrální Barmy.⁴⁹

I když celý útok skončil krachem, v první fázi se Japoncům i Bosemu zdálo, že stojí před jistým vítězstvím. Spojené japonsko-indické jednotky dobyly téměř celou Kohimu a přerušily cestu do Imphálu, avšak získat klíčový Imphál se jim nepodařilo ani s nejvyšším vypětím sil. S příchodem letních monzunů, na přelomu června a července, Mutaguči, nařídil ústup. Ofenzíva ztroskotala kvůli mnoha faktorům: materiální a početní převaha spojenců, špatné zásobování, náročný terén, extrémní prostředí, absence letecké podpory a činnost Činditů v barmském zázemí.⁵⁰

Bose tvrdošíjně věřil ve zdar útoku až do pozdního léta a překotně chystal odboj pro vstup do vlasti. V klamu ho udržovala i neznalost situace; s bojujícími oddíly komunikoval jen velice obtížně a o skutečném stavu věcí se dozvěděl až na samotném konci operace. V dubnu založil Národní banku svobodné Indie (*National Bank of Azad Hind*), nechal tisknout bankovky a poštovní známky, rozšířil kabinet o ministerstvo zásobování, ministerstvo pro státní příjem a o ministerstvo práce. Dokonce začal vytvářet budoucí státní správu (*Azad Hind Dal*).⁵¹ Až v srpnu si Netádží přiznal skutečný výsledek imphálské operace, z krachu ale obviňoval počasí: „*Začali jsme operace příliš pozdě. Monzun byl pro nás nepříznivý.*“⁵² Jinými slovy řečeno, Imphál musel pro odbojového vůdce znamenat veliké zklamání. Hluboce se ho dotklo i dění v samotné INA. Armáda neprokázala přesvědčivé výsledky na poli propagandy a množily se případy neposlušnosti, dezerce a sebevražd. Již v době Imphálu sáhl Netádží k radikálnějším metodám, aby docílil upevnění INA, tj. k fyzickému a psychickému nátlaku. Tvrdě potlačil vzpouru ve výcvikovém táboře v Singapuru. Neváhal ani potrestat zpravodajského důstojníka Durráního nařčeného ze spolupráce s Brity.⁵³ Na podzim 1944 si Bose uvědomil, že se Osa blíží k nevyhnutelné porážce. Nepřestával přesto věřit v dosažení nezávislosti a v rádiu podněcoval vytrvale indické masy k násilné revoluci.

⁴⁹ TOYE, H., c. d., s. 224-230.

⁵⁰ Čindité tvořili speciální sbor britské armády pod velením generála Wingatea, operující hluboko v zázemí nepřítele. Během války Wingateova „armáda“ vykonala dvě barmská tažení. Blíže MORRIS E., *Guerrillas in Uniform*, London 1989, s. 250-256.

⁵¹ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose*, s. 230.

⁵² BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 236.

⁵³ GETZ, M. J., s. 105.

V říjnu Subhás odjel z Rangúnu do Tokia, aby se setkal s novou tokijskou vládou. Na schůzce s ministrem zahraničí Šigemitsuem se Bose dohodl na zredukování pravomocí *kikan*; od této návštěvy se měly obě vlády stýkat přes velvyslance a *kikan* měly zůstat pouze vojenské záležitosti. Účastnil se také oslav prvního výročí ustanovení Velké východoasijské sféry společného blahobytu. V prosinci Bose cestoval po Malajsii, Thajsku, Indočíně a Barmě a nabádal místní indické menšiny k větší podpoře odboje. Jeho apel nedokázal zastavit slábnoucí příjem financí a upadající zájem o vstup do INA. Jihoasijské Indové přestávali věřit v úspěch exilové vlády.⁵⁴

Na konci roku 1944 převzali Britové iniciativu. Nejprve zaútočili v Arakanu, kde zdecimovali japonské síly včetně praporu INA. V lednu 1945 zahájila britská armáda ofenzivu do Barmy. Armáda generála Slima nejprve vyčistila sever, aby uvolnila barmskou silnici, a pak se vydala na jih. Na zabezpečení cesty měly neobyčejný zájem Spojené státy, což si nakonec u britského spojence prosadily i přes Slimovy námitky. Jednotky generála Merssevyho zaútočily směrem na Mandalaj, správní centrum střední Barmy a dopravní uzel; chtěly tím v japonském velení vzbudit dojem, že útočí na samotné město. Merssevy se měl poté rychle stočit na Rangún a dobýt ho ještě před začátkem letních monzunů. Japonské síly se hned na začátku tažení stáhly na druhou stranu řeky Iravady a vyčkávaly; na obranu břehu nasadil japonský štáb i INA.⁵⁵

Dne 12. února se britské indické oddíly pokusily překonat řeku, což se jim po tvrdém boji podařilo. Při útoku se rozpadla více jak polovina 4. pluku INA; většina vojáků se rozprchla a část byla zajata. Velitel Dhillon vydal rozkaz přesunout se k Mount Popa,⁵⁶ sektor určený Indům k obraně. Na místě se Dhillon snažil z demoralizovaných vojáků udělat opět bojeschopnou sílu, což se mu částečně podařilo. Se zpožděním dorazil na Mount Popa také 2. pluk. Největší slabinou obou pluků se ukázaly dezerce a nedostatečná výzbroj; utíkali nejen řadoví vojáci, ale i důstojníci. Když dezertovalo najednou pět štábních důstojníků a za několik dní se jejich jména objevila na spojeneckých letácích, Boseho zuřivost dostoupila vrcholu. Vydal rozkaz mající se vypořádat se všemi zrádci: „Každý člen INA – důstojník, poddůstojník i voják – má právo uvěznit jiného člena INA chovajícího se zbaběle, nebo ho zastřelit, pokud jedná zrádným způsobem. Nezáleží přitom na vojenské hodnosti.“⁵⁷ Velení na Mount Popa uposlechlo a několik vojáků nechalo popravit. Represe se dotkly i armády v týlu; v Rangúnu

⁵⁴ LEBRA, J. c. d., s. 400-401.

⁵⁵ K barmské ofenzivě blíže ZIEGLER, P., *Mountbatten*, London 1985, s. 278-292; též ROONEY, D., *Vítězství v Barmě*, Plzeň 1995.

⁵⁶ Mount Popa (barmsky *Puppa*) je kopec lávového původu, jehož vrchol dosahuje 1 518 m. n. m. Nachází se jihovýchodně od Mandalaj uprostřed centrální barmské pustiny. Sám však připomíná oázu, neboť na něm vyvěrá na 200 vodních pramenů a je pokryt bohatou vegetací.

⁵⁷ TOYE, H., c. d., s. 142.

bylo zadrženo několik lidí. Až počátkem dubna Britové zaútočili na kopec a narazili na tuhý odpor; s dalšími dny nabyly dezerce masového charakteru a obrana začala slábnout. Dne 11. dubna se zbytky INA vydaly na ústup k Rangúnu, respektive k japonským pozicím u Jeni, a o dva týdny později se vzdali britské armádě.⁵⁸ Stejný osud potkal i část nenasazených jednotek INA při jejím útěku z Barmy do Malajsie.

O nic lépe se nevedlo indickému odboji v Evropě. V lednu 1944 se legion stal oficiální součástí INA, fakticky ale podléhal německému velení. Indové sloužili nejprve při pobřežní obraně Holandska, odkud je v létě 1943 poslali do Francie. Wehrmacht nenasadil indický oddíl do bojů ani po vylodění spojenců v Normandii, naopak se snažil udržet ho mimo místa bojů. V srpnu 1944 byl legion přeřazen k oddílům SS a umístěn do tábora Heuberg, kde zůstal až do konce války.⁵⁹ V srpnu 1943 se Centrum svobodné Indie přemístilo kvůli bombardování do holandského Hilversumu, zatímco Nambiar, hlava evropského odboje, zůstal v Berlíně jako „velvyslanec“ exilové vlády. Po vylodění spojenců v Normandii se centrum opět stěhovalo - tentokrát do německého Helmstedtu. Když se v březnu 1945 blížila fronta k městu, Indové se rozhodovali, komu se vzdají. Většina pracovníků zamířila do Leisnitz v Sasku, aby se vydala sovětským vojákům; jenom jeden zůstal a vyčkával příchodu angloamerických sil, jak původně instruoval Netádží. Někteří příslušníci legionu a centra emigrovali i do Švýcarska. Od té chvíle Centrum svobodné Indie přestalo fungovat.⁶⁰ Proč Bose žádal zajetí od britských sil? Dobře si uvědomoval propagandistickou hodnotu soudního procesu; proces by vyvolal v Indii velké ohlasy a radikalizoval by protibritské nálady.

V době imphálské ofenzívy sdělovací prostředky v britské Indii mlčely o existenci INA. Dillíská vláda měla strach z reakcí Bengálců, nařídila tedy uvalit cenzuru na všechny zprávy. Na britských ostrovech se o INA mluvilo jen velice málo a byla záměrně zlehčována; tisk vykresloval „armádu“ jako malou nevýznamnou skupinku ve službách Japonců a Boseho považoval za prodlouženou ruku Tokia. Aby ještě více britská propaganda znevážila INA, předkládala velké množství zpráv o osvobození indických vojáků z japonských zajateckých táborů.

Boseho smrt

Dne 3. května 1945 obsadila britská armáda Rangún. Indická exilová vláda včetně Netádžího opustila barmské hlavní město již 24. dubna a po třech týdnech dosáhla Bangkoku. Sotva Bose dorazil do thajské metropole, dozvěděl se o kapitulaci Německa. V rozhlase

⁵⁸ Srv. FAY, P. W., c. d., s. 332-359.

⁵⁹ TEJCHMANN, M., c. d., s. 214-215.

⁶⁰ VYAS, M. R., c. d., s. 496-497; též MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, s. 172-190.

zdůraznil, že konec války v Evropě znamená naději pro Indii. Sovětský svaz se měl co nevidět postavit proti spojencům a zlikvidovat imperialismus.⁶¹ Subhás neusiloval o alianci se SSSR; snažil se pouze povzbudit upadající morálku odboje a snad i svoji naději. Bose i Ba Maw věřili, že jim Thajsko poskytne dočasný azyl. Siamská vláda nicméně dala jasně najevo, že oba „státníci“ jsou nežádoucí. Nový premiér, Pridi Phanoyong, totiž pomalu chystal příklon ke spojencům a nechtěl se kompromitovat stykem s projaponskými nacionalisty.⁶²

Bojové odhodlání „Boseho“ Indů ovšem definitivně podlomily červnové události v Indii. Po kapitulaci Německa skončila Churchillova kabinetní koalice a na červenec se chystaly všeobecné volby; většina britských politiků věděla, že změny v Indii jsou nevyhnutelné. Dne 14. června místokrál lord Wavell⁶³ oznámil, že se rozhodl svolat do Simly, letního místokrálova sídla, konferenci indických představitelů, aby se společně dohodli na ústavních změnách. Následující den byl z vězení propuštěn Pracovní výbor INK. Úspěch shromáždění závisel na dohodě mezi Gándhím a Džinnáhem. Oba předáci se již setkali rok předtím, avšak jejich rozhovory nikam nedospěly. Nyní se INK a Liga pokusily znovu najít východisko. Dne 14. července konference skončila, aniž by dosáhla hmatatelných výsledků. Veškerou snahu ke kompromisu zničila Džinnáhova neústupnost.⁶⁴

Bose si uvědomoval, že případná dohoda by vzala opodstatnění exilovému odboji; obdobný „problém“ mu hrozil v roce 1942 při Crippsově návštěvě. Po dobu trvání konference Bose vystupoval v rozhlasu i na shromážděních, při nichž se energicky dožadoval odmítnutí dohody s britským *rádžem* a odchodu z konference v Simle. Obviňoval Gándhího i celý Pracovní výbor z oportunistického postoje a „zrady“ většiny řadových členů Kongresu: „...Pracovní výbor nemá právo rozhodovat tak závažné otázky. Toto právo patří plenárnímu zasedání Kongresu. Současný Pracovní výbor neobsahuje žádný levicový prvek, s nímž by se mohlo náležitě konzultovat.“⁶⁵ Otevřené útoky na vedení INK a vývoj války znechutily většinu malajských Indů. Netádžhího podpora se nezadržitelně vytrácela.

Když 15. srpna přijalo Japonsko kapitulaci, nacházel se Bose v Singapuru. Ještě týž večer se Subhás rozhodl odletět do Bangkoku; druhý den pokračoval do Saigonu. Z Indočíny chtěl odletět do Darienu, tj. na sovětskou linii v Číně, odkud by se dostal do SSSR. Počítal s tím, že sovětská vláda poskytne tak známému nacionalistovi prostor pro další boj s *rádžem*.

⁶¹ BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, s. 247-248.

⁶² GETZ, M. J., c. d., s. 107.

⁶³ Archibald Percival Wavell (1883-1950), vikomt Wavell z Kyrenaiky a Winchester, zastával úřad místokrále v letech 1943-1947. Od začátku druhé světové války až do konce roku 1941 velel britské armádě v severní Africe. Poté vedl operace v jihovýchodní Asii až do roku 1943, kdy byl povýšen do hodnosti polního maršála a jmenován na post místokrále Indie.

⁶⁴ Srv. PILÁT, J., *Mahátma Gándhí*, s. 157-158.

⁶⁵ BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose*, s. 137.

Až po urgencích u saigonského velitelství zajistil místo pro sebe a svého pobočníka v letadle na Tchaj-wan, kam večer také doletěl. Dne 18. srpna 1945 odstartovalo letadlo z Tchaj-wanu a vzápětí se zřítilo.⁶⁶ Další sled událostí popsal jeho pobočník, Habíb-ur- Rahman Chán: „S. Č. Bose a já jsme vyskočili z hořícího letadla. Jakmile jsme se ocitli na pevné půdě, uviděl jsem, jak bojuje [Bose] s hořícím oblečením. Byl celý politý benzínem. Vyrazil jsem vpřed, abych uhasil oheň, a svalil jsem ho na zem. Ihned jsem si všiml, že má navíc hluboké rány na hlavě, z nichž silně krvácel. Jeho tělo bylo pokryté těžkými popáleninami.“⁶⁷ O tři dny později Bose zemřel na následky popálení v tajpejské vojenské nemocnici.

Soud v Červené pevnosti

Případ odpadlické armády a exilové vlády zdaleka neskončil Netádžího smrtí. Na podzim 1945 se po Indii rozšířily informace o činnosti Subháse Čandry Boseho a jeho INA. Britská indická správa hodlala otevřít s příslušníky INA soudní proces. Od léta 1945 vedlo vyšetřování speciální Středisko kombinovaných sil pro podrobný výslech (*Combined Services Detailed Interrogation Centre*). Dillíská vláda chápala, že nemůže poslat před soud všechny členy „renegátské armády“, rozhodla se tudíž rozdělit všechny zadržené na základě míry jejich zapojení do činnosti INA. Do skupiny „bílých“ patřil největší počet lidí; byli to ti, co přeběhli zpět k britské indické armádě. „Bílí“ se měli znovu zařadit do armády s jejich původními hodnostmi. Skupinu „šedých“ tvořili jedinci, vyjadřovali určité sympatie k odboji; měli se vrátit do armády po pobytu ve „zvláštním vojenském táboře“. Poslední třídu představovali „černí“, vojáci aktivně se podílející na odpírání loajality koruně; ti měli stanout před válečným soudem.⁶⁸ Lord Wavell jistě cítil úlevu, že soudní proces neproběhne s Bosem. Vůdce odboje by totiž nemohli ani popravit ani poslat do internace, neboť jeho popularita u indických mas se dala srovnávat s Gándhího věhlasem.

První dvě skupiny, tj. „bílí“ a „šedí“, se postupně vraceli do Indie ke svým rodinám.⁶⁹ „Černí“, vesměs důstojníci, zatím čekali ve vězení, až vojenská prokuratura připraví obžalobu. V září 1945 zveřejnily úřady záměr otevřít soudní proces s několika bývalými důstojníky INA. Indické obyvatelstvo otevřeně sympatizovalo s Boseho armádou; považovalo je za pravé nacionalisty a hrdiny. Na vlnu nadšení reagovali i pracovníci Kongresu; Ázád, předseda INK chtěl pro záchranu souzených udělat maximum: „*Jestliže se Kongres nebude zajímat o tuto záležitost, vláda potrestá důstojníky INA a v některých případech vynese nejvyšší rozsudky.*

⁶⁶ Srv. LEBRA, c. d., s. 415-417

⁶⁷ WERTH, A., *Tiger Indiens*, s. 223.

⁶⁸ FAY, P. W., c. d., s. 394-397.

⁶⁹ Do Indie bylo repatriováno přes 20 000 mužů z INA. Srv. MENON, V. P., *The Transfer of Power In India*, London 1957, s. 222.

*Tito důstojníci zahrnují i naše nejlepší mladé muže a jejich uvěznění či smrt by byla vážná národní ztráta.*⁷⁰ Néhrú považoval příslušníky INA za vlastence natolik zaujatými svým cílem, že si neuvědomili japonské nebezpečí. Gándhí obdivoval Boseho a INA za patriotismus, sebeobětování, náboženskou jednotu a disciplínu, zároveň ale kritizoval pokus získat nezávislost násilím.⁷¹ V září přijal Pracovní výbor INK v Púně rezoluci, vyzývající k propuštění vězňů a ustanovil tzv. Obhajovací výbor (*Defence Committee*), do něhož kromě členů Kongresu mohli vstoupit advokáti i z jiných politických stran. Kongres zároveň jmenoval první členy výboru: sira Tédže Bahádura Saprúa, Bhulábhaia Désáia, K. N. Kátadžúa, Néhrúa, Ásafa Alího a R. Sárána. Později se k oběma známým právníkům připojili další právníci z různých stran.⁷² Všeindický výbor nezůstal stranou; koncem září jednohlasně schválil rezoluci adresovanou vládě, v níž žádal pro vězněné členy INA status válečných zajatců a upuštění od potrestání jihoasijských Indů za účast v Lize a INA.⁷³

Soud měl být zahájen začátkem října 1945 v Červené pevnosti (*Red Fort*) v Dillí, ale předsedající soudce jej odročil na listopad, protože se nepodařilo shromáždit všechny svědky. Dne 5. listopadu začal proces se třemi důstojníky INA: s kapitánem Š. Navázem, kapitánem P. Sáhálem a poručíkem G. S. Dhillonem.⁷⁴ Vláda záměrně vybrala muslima, hinduistu a sikha, na nichž chtěla provést exemplární trest. Soud se skládal z třech britských a jednoho indického důstojníka; v čele obžaloby stál podplukovník Walsh. Vojenský tribunál obvinil všechny tři z velezrady proti králi, z vražd vojáků, hodlajících zběhnout, a z násilných činů při rekrutování v zajateckých táborech Krandží a Biddádará. Na konci prosince soud shledal všechny tři vinnými z velezrady proti králi, Naváze nadto z ponoukání k vraždě, a odsoudil je k vyhnanství, degradaci a propadnutí veškerého majetku.⁷⁵

Aby verdikt tribunálu nabyl platnost, musel ho schválit indický vrchní velitel, generál Auchinleck. Dne 3. ledna 1946 vydal Auchinleck rozhodnutí, v němž „*promíjí rozsudek vyhnanství u všech tří obviněných. Potvrzuje nicméně tresty degradace a propadnutí majetku, protože za všech okolností je nejhorším zločinem důstojníka i vojína, když poruší přísahu a vede válku proti vlastnímu státu.*“⁷⁶ Auchinleck pochopil, že uvěznění důstojníků INA by mělo katastrofální dopad na britskou indickou armádu a vedlo by k jejímu rozpadu. Na to ho

⁷⁰ AZAD, M. A. K., c. d., s. 132.

⁷¹ CHAUDHURI, N. C., *Subhas Chandra Bose – His Legacy and Legend*, in: *Pacific Affairs* [online], Vol. 26, No., 4 (Dec. 1953), s. 351 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0030-851X%28195312%2926%3A4%3C349%3ASCBLAL%3E2.0.CO%3B2-V>>

⁷² *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1945, Vol. 1, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1945, s. 229.

⁷³ Tamtéž, s. 234.

⁷⁴ Kromě procesů se třemi jmenovanými důstojníky INA proběhly další soudy s příslušníky Boseho armády. Nezískali ale takovou publicitu, neboť obvinění se týkala výhradně brutálního zacházení s vojáky.

⁷⁵ *Political, Legal and Military History of India*, c. d., s. 381; detailní popis procesu je zaznamenán v *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1945, Vol. 1, s. 194-298.

⁷⁶ *Indian Annual Register*, Jan.-Jun. 1945, Vol. 1, s. 298.

upozornila situace v Paňdžábu, kde Naváze, Sághála a Dhillona považovali za hrdiny; guvernér provincie tvrdil, že protesty obyvatel jsou masivnější než po amritsarském masakru nebo při hnutí „Opusťte Indii“. ⁷⁷ Postup vrchního velitele neschvalovali mnozí příslušníci britské indické armády. Generál sir Francis Tucker považoval tresty za příliš mírné a obával se rozvolnění disciplíny. ⁷⁸ Vláda v Dillí hodlala procesem v Červené pevnosti udržet integritu a spolehlivost armády, avšak vyvolala opačný efekt - podlomila základní pilíř *rádže*.

Během procesu probíhaly po celé zemi demonstrace a protesty na podporu obžalovaných. Na některých místech, jako třeba v Kalkatě, musela policie dokonce střít. Atmosféru Indie asi nejlépe vystihl Džavaharlál Néhrú: „*Vojenský soud nad některými z důstojníků této armády vzrušil zemi tak jako nikdy předtím, a tito lidé se stali symbolem Indie bojující za svobodu. Stali se rovněž symbolem jednoty různých náboženských skupin v Indii, neboť v této armádě byli zastoupeni hinduisté, muslimové, sikhové i křesťané Tito mužové sami vyřešili otázku náboženského soužití.*“ ⁷⁹ Dokonce i Mahátma Gándhí změnil svoji averzi vůči Bosemu a veřejně jej chválil.

V únoru 1946 se britské velení přesvědčilo, kam až rozklad dospěl. Dne 18. února vypukla v Bombaji vzpoura indického královského námořnictva (*Royal Indian Navy*), zahájena na lodi *HMIS Talwar*; později se přidaly posádky lodí v Karáčí, Kalkatě a jiných přístavech. K námořníkům se nakrátko přidalo formou stávky i malé indické královské letectvo (*Royal Indian Air Force*). Po pěti dnech se vládě podařilo vzpouru potlačit. ⁸⁰ Britové si plně uvědomovali, že ozbrojenou silou již Indii neudrží.

Japonci se snažili již od začátku pacifické války o využití potlačovaného nacionalismu v jihovýchodní Asii. „Svobodné“ armády měly usnadnit likvidaci evropské dominance v regionu a vzbudit projaponské sympatie, což tokijská vláda potřebovala ke splnění vize o tzv. Velké východoasijské sféře společného blahobytu. Sféra nepředstavovala spolek rovnocenných států, ale novou formu ekonomické a politické nadvlády, bezpečně ventilující emancipační trend.

Indie v tokijských plánech zaujímala vedlejší postavení, protože ležela vně sféry; měla sloužit pouze jako ochranný val. I přesto japonské velení usilovalo o zformování účinného protibritského odboje ze zajatců a jihoasijských Indů. Ohrožení Indie se totiž rovnalo ohrožení impéria od Suezmu na východ; britská indická armáda prezentovala hlavní obrannou složku v celém regionu. Po pádu Singapurů vznikala tzv. Indická národní armáda pod

⁷⁷ FAY, P. W., c. d., s. 511.

⁷⁸ COHEN, S. P., c. d., s. 416-417.

⁷⁹ NÉHRÚ, D., *Objevení Indie*, s. 530.

⁸⁰ srv. BANERJEE, S., *The RIN Strike*, New Delhi 1981.

vedením Mohana Singha; na jaře se oficiálně připojila k civilnímu odboji, tzv. Lize za nezávislost Indie. Původně si tokijská vláda chtěla INA zcela podřídit, ale po spojení s LNI se jí situace značně zkomplikovala; přímý zásah musela vyloučit, proto se pokoušela ovládnout Indy pomocí projaponsky smýšlejícího Ráše Beháří Boseho, což selhalo. Konflikty mezi oběma stranami pokračovaly až do prosince 1942, kdy japonské snahy a Mohanova svéhlavost vedly k faktickému zániku INA.

Japonský štáb potřeboval nutně nového vůdce indického odboje, proto naléhal na berlínskou vládu, aby pomohla Bosemu dostat se do Japonska. Německo vyhovělo až po neúspěchu na východní frontě, kdy opustilo plány na případný jižní útok. Bose dorazil do Malajsie v květnu 1943 a nejprve zamířil do Tokia, kde chtěl konfrontovat svoje vize s představami vlády; odrážela se v tom špatná zkušenost z Berlína. Po příjezdu do Singapuru zahájil Netádží reorganizaci LNI, aby tak zajistil finanční prostředky a hladký přechod k zamýšlené prozatímní vládě. Nejvíce se však věnoval budování nového exilového vojska *Ázád hind faúdz*, tvořeného jednak z bývalých zajatců a jednak z civilních dobrovolníků. V říjnu 1943 Bose vyhlásil zřízení exilové vlády, v níž si naplnil vlastní ideu ze třicátých let: uplatňování autoritativní moci a vznik paralelního kabinetu k dillíské Výkonné radě.

Válečné nezdary v Pacifiku donutily Japonsko změnit dosavadní koncepci a obrátit pozornost na Indii. Na jaro 1944 připravovalo tokijské velení ofenzívu do Ásámu; s INA se počítalo jako se „spouštěčem“ všeobecné revolty indického obyvatelstva a vojáků. Indické exilové vedení cítilo, že přichází jeho chvíle. Bose si byl téměř jistý vítězstvím, a proto překotně chystal vládu na převzetí moci; k jeho velkému zklamání skončila imphálská operace fiaskem. Útok na Ásám patřil k posledním zoufalým pokusům zvrátit vývoj války. Japonci promarnili jedinečnou šanci v roce 1942 a poté již nemohli Indii reálně dobýt; spojenci získali zřejmou převahu. Neuvědomoval si snad Subhás skutečnou situaci? Spíše jej indický problém pohltit natolik, že přestal vnímat okolní souvislosti.

Spojenecký útok do Barmy Bosemu jasně ukázal, že Japonci prohrají válku, začal tudíž hledat nového zahraničního spojence. Jedinou alternativou zůstal Sovětský svaz. Bose si všímal narůstajících rozporů mezi SSSR na jedné straně a Británií a USA na druhé straně, navíc věřil v antiimperialistickou politiku Kremlu. Jistě rozhodovala i Subhásova levicová orientace a obdiv k autoritativnímu státu. Bezprostředně po vojenském zhroucení Japonska se pokusil dostat na ruskou linii v Číně, ale v tom mu zabránila smrt.

Jak na Netádžého propagandu reagovala „veřejnost“ v Indii? V tomto ohledu Bose neuspěl; po celou válku Kongres bezpečně ovlivňoval veškeré dění. Kongresoví předáci se

nijak netajili nákloností ke spojencům a odsuzovali Boseho spolupráci s Osou.⁸¹ Po odeznění kampaně „Opusťte Indii“ přistoupil dokonce INK k řadě kompromisních jednání s dillískou vládou. Teprve až po kapitulaci Japonska se vzedmula mezi obyvatelstvem vlna sympatií s INA a s Netádžím. Vedení Kongresu se chopilo vhodné příležitosti a využilo popularitu exilového odboje k posílení vlastní prestiže.

Zveřejnění existence INA zapříčinilo i nabourání struktury *rádže*. Poprvé od povstání v roce 1857 přestala být britská indická armáda loajálním vykonavatelem britské moci. Dillíská vláda se oprávněně obávala, že situaci v zemi jen ztěží ovládá, o čemž ji přesvědčily vojenské vzpoury. Dění v Indii pomohlo uspíšit rozhodnutí Whitehallu definitivně vyřešit „indickou otázku“.

⁸¹ Podle některých kongresmanů udělala Bosého exilová činnost hluboký dojem na Gándhího. V době Crippsovy návštěvy Mahátma věřil, že se spojenci blíží k porážce. Zároveň u něho zesílil i obdiv k Bosemu, což měl být jeden z faktorů, proč britské návrhy odmítl. Srv. COHEN, S. P., c. d., s. 422.

Závěr

Subhás Čandra Bose působil v indickém národním (nacionalistickém) hnutí pětadvacet let. Po celou dobu se jeho názory a postoje vyvíjely, avšak pevné základy myšlenkového světa se zformovaly již před rokem 1920. Nesmazatelný vliv vtisklo Bosemu prostředí, v němž žil. Bose patřil k příslušníkům bengálské elity zcela oddané *rádži*, a proto se mu dostalo britského vzdělání. I když představoval typického anglicizovaného Bengálce, mísil se v něm způsob evropského myšlení s mysticismem hinduistického reformního hnutí. První vážný střet s britskou mocí zažil až za první světové války, kdy se bezprostředně setkal s evropským rasismem, ztělesněným Edwardem Oatenem. Incident v něm vyvolal trvalé přesvědčení, že jedinou možností, jak obhájit indické emancipační nároky, je politické násilí.

V roce 1920 se Bose definitivně rozhodl přidat k Indickému národnímu kongresu, avšak již od začátku zde narážel na Gándhího ideje. Bose nedokázal pochopit Mahátmovo orientální myšlení v otázce dosažení nezávislosti, a proto vyhledal vhodnějšího „učitele“, bengálského vůdce Čittu Raňdžana Dáse. Oba muži se v mnohém shodovali, jelikož pocházeli ze totožného prostředí bengálské elity: prosazovali autoritativní systém nacionalistického hnutí, věřili v bengálskou „povinnost“ vést ostatní Indy, sympatizovali s levicí a měli stejné představy o boji proti *rádži*. Mladý radikál vnímal Dásův vzestup po roce 1924 jako veliký triumf nacionalismu, o to více se jej dotkla „učitelova“ smrt. Bose se tehdy nacházel ve vězení, což mu nicméně nezabránilo v hledání „nové cesty“. Po propuštění se Bose opět zapojil do činnosti Kongresu, zařadil se však k protigándhíovské opozici mladých intelektuálů, ovlivněných socialistickými ideály. Po Néhrúově návratu k Mahátmovým stoupencům Boseho zatvrzelost vůči Gándhímu ještě vzrostla.

Ve třicátých letech konflikt mezi Gándhím a Bosem neustále sílil. Subhás si sice Gándhího vážil, vyčítal mu ale jeho metody a způsoby boje. Oba pohlíželi na způsob dosažení nezávislosti naprosto odlišně. Bengálský předák věřil, že jediná možnost, jak získat svobodu, je v uplatnění „přímé akce“, tj. ve fyzickém boji. Nenásilnou *satjágrahu* považoval pouze za přípravu na následující střet. Kritizoval Kongres za záměrnou izolaci od vnějšího světa a vybízel k hledání spojenců proti Británii. Bose nepřijal ani Mahátmovu vizi budoucí Indie, skládající se z autonomních soběstačných vesnic. Do poloviny třicátých let prosazoval tzv. *samyavádu*, jakousi syntézu fašismu a socialismu; Indii měla vládnout autoritativní demokratická strana kontrolující veškeré dění. Bose tak chtěl docílit co nejrychlejší modernizaci země a přechod k socialismu. Po italské agresi v Habeši však Subhás fašismus odmítl a propagoval výhradně „socialismus“ podle sovětského vzoru. Základní myšlenku

nicméně nezavrhl a dál prosazoval, aby se z Indie vytvořil autoritativní laicizovaný stát po vzoru Kemalovského Turecka.

Bose začal své levicové a „Kemalistické“ vize naplňovat na konci třicátých let, kdy se dostal do čela Kongresu. Nový kurz strany popudil Gándhího i jeho stoupence, a proto Boseho v roce 1939 přiměli k rezignaci. Ani poté se levicový vůdce nevzdal a založil Pokrokový blok, aby konsolidoval roztříštěnou levici. Jeho pokus skončil krachem a podmíněným vyloučením z Kongresu. Po celou dobu se Bose zoufale snažil přesvědčit kongresmany, aby strana využila nastávající světovou válku k důraznějšímu nátlaku na Brity, ovšem neuspěl. Když pochopil marnost svého úsilí, rozhodl se uprchnout do Sovětského svazu a najít zde pomoc, s níž by osvobodil Indii.

Poté, co sovětské úřady odmítly Boseho přijmout, zamířil do nacistického Německa. Subhás nepatřil k obdivovatelům nacismu, hodlal „jen“ oportunisticky spojit indický nacionalismus a německé nepřátelství vůči Británii. Od začátku zde narážel na očividný nezájem říšských úřadů, což souviselo s Hitlerovým nejednoznačným postojem vůči ostrovnímu státu, rasismem a lhostejností k „daleké“ Indii. Teprve přepadení SSSR Německem a neklid na Středním východě vzbudil pozornost nacistů o indický odboj. Po obratu na východní frontě Bose poznal, že Třetí říše nemůže Indii efektivně pomoci. Novou šanci mu naskytl vstup Japonska do války.

V dlouhodobém horizontu nechtělo Japonsko Indii obsadit přímo, nýbrž z ní odstranit britskou dominanci. Po rychlém vítězství v jihovýchodní Asii se v Malajsii vytvořila projaponská Indická národní armáda, ale její velitel Mohan Singh se ukázal jako nevhodný. Tokijská vláda viděla v Bosem naději na posílení indického odboje, a proto mu pomohla dostat se z Německa až do Malajsie. Po porážkách v Pacifiku obrátilo Japonsko svůj zájem na Indii, proto také poskytlo indickému předákovi daleko větší manévrovací prostor než jeho předchůdcům. Bose zde zreorganizoval civilní indické organizace i INA a ve spolupráci s Japonci vyhlásil prozatímní vládu svobodné Indie, v níž kumuloval veškerou moc. Exilová vláda splňovala jeho vize silné autoritativní militaristické organizace jednající „ve prospěch lidu“. Bose se „indickému problému“ věnoval s takovým zápalem, že mu skutečný stav války až do konce roku 1944 unikal. Vzhledem k blížícímu se pádu Japonska začal Bose hledat nové spojence. Sovětský svaz se mu zdál jako nejvhodnější pokračovatel protibritského boje, avšak při pokusu dostat se k sovětské armádě zahynul.

Bose po celý život obdivoval autoritářství a militarismus, což se snažil v jihovýchodní Asii naplno uplatnit. Netajil se ani diktátorskými sklony a značnou sebestředností, čímž se do jisté míry podobal Gándhímu. Přesto si nezvolil za vzor žádného výrazného diktátora;

fascinovali ho dva muži: jeho „učitel“ Čitta Raňdžan Dás a první turecký prezident Mustafa Kemal - Atatürk.

Boseho přínos pro emancipační hnutí je i přes značné kontroverze nezpochybnitelný. Pomocí Indické národní armády se mu podařilo narušit jeden ze základních pilířů britské dominance v Indii – britskou indickou armádu. Po válce se Britové již nemohli na disciplínu a loajalitu tohoto důležitého mocenského prvku spolehnout, což byl jeden z důvodů, proč Whitehall uspíšil své rozhodnutí vyřešit „indickou otázku“ poskytnutím nezávislosti.

Boseho vliv na poválečnou Indii je patrný dodnes. Současný Indický národní Kongres ho považuje za jednoho z nejvýznamnějších členů strany a hrdě se hlásí k jeho odkazu. Všeindický pokrokový blok po válce nezanikl; patří k malým stranám a v parlamentu ho zastupují 4 členové zvolení v západobengálských obvodech. Netádžího osobnost je samozřejmě nejpopulárnější v Bengálsku, kde se z něho stal veliký mýtus. Ještě nyní část obyvatelstva věří, že nezahynul na Tchaj-wanu, ale uprchl do Himalájí, kde se oddal mnišskému životu; odmítají také připustit sňatek s Emilií Schenkl a uznat jeho dítě. V celé Indii se nachází mnoho soch, památníků, ulic a veřejných ploch nesoucích Subhásovo jméno; v Kalkatě existuje Netádžího mezinárodní letiště a stadion. V roce 2005 natočil indický režisér Šjám Benegál více jak tříhodinový velkoformátový film *Netaji Subhas Chandra Bose: Forgotten Hero* oslavující kontroverzního radikála jako dokonalého národního hrdinu a demokrata. Realitu ještě víc zkresluje pohled na INA, jež líčí jako vysoce uvědomělou a disciplinovanou složku. Film asi nejlépe dokládá, jaké povědomí o Bosem panuje mezi indickou veřejností.

Abstrakt

Subhás Čandra Bose a indické národní hnutí (1920-1945)

V meziválečné době se v Indickém národním kongresu (zkratka INK) prohloubily názorové rozdíly mezi frakcí vedenou Gándhím a levicí, jíž prezentovali Džaváharlál Néhrú a Subhás Čandra Bose. Poslední jmenovaný, Bose, pocházející z bengálské elity, v roce 1921 rezignoval z postu v indické státní správě a přidal se k bengálské pobočce Kongresu. Po zastavení občanské neposlušnosti následoval svého politického učitele, Č. R. Dáse, a vstoupil do Strany svárádž, kde působil až do svého uvěznění v barmském Mandalaj v roce 1924. Ačkoli se Bose vrátil z internace po třech letech vážně nemocný, okamžitě se zapojil do činnosti socialistické frakce INK. Společně s Néhrúem prosadil v hnutí myšlenku *purna svárádž*, tj. úplné nezávislosti. Gándhí oslabil levici až na Lahaúřském sjezdu v roce 1929, kde na svoji stranu získal Néhrúa.

Na konci dvacátých let se Bose dostal na vrchol bengálského Kongresu. Provinční organizace ovšem trpěla hlubokým rozkolem, který se podařilo překonat až po smrti hlavního rivala, Sengupty. Kalkatská vláda podezřívala Subháse ze spojení s extrémními levicovými radikály, proto ho nechala uvěznit a v roce 1933 jej donutila emigrovat do Evropy. Bose využil evropského pobytu k získání podpory pro indickou nezávislost v řadách intelektuální a politické elity. V roce 1936 se vrátil zpět do Indie, kde byl znovu zatčen. Gándhí, vědomý si Subhásovy popularity, se pokusil uklidnit levici tím, že ho nominoval na předsedu INK pro rok 1938. Boseho levicový program však narážel na silnou progándhiovskou opozici, proto se rozhodl znovu kandidovat, s čímž Gándhí nesouhlasil. I když sjezd v Tripuri si opět zvolil do čela bengálského předáka, progándhiovská frakce vetovala veškeré snahy vytvořit funkční vedení. Po měsíci staronový předseda rezignoval a založil si vlastní stranu – Pokrokový blok.

Po vypuknutí války v Evropě se Blok rychle přibližoval k extrémní politice, která vyvrcholila zorganizováním občanské neposlušnosti navzdory zákazu INK. Pracovní výbor podnikl vůči Bosemu disciplinární akci a vyloučil jej ze všech kongresových funkcí na dobu třech let. Bengálská vláda nakonec Subháse uvěznila v souvislosti se zamýšlenou destrukcí Holwellova památníku. Po propuštění tajně uprchl z Indie do Německa přes Afghánistán a SSSR. Třetí říše podpořila indický odboj jen limitovaně a to až po napadení Sovětského svazu. Přes četné potíže se bengálskému radikálovi podařilo vytvořit propagandistické středisko, tzv. Centrum svobodné Indie, a vojenský legion čítající 3000 mužů.

Po německých neúspěších na východní frontě se Bose rozhodl odcestovat do Japonci kontrolované Jihovýchodní Ásie. Na jaře 1943 se za pomoci ponorek dostal do Singapuru,

kde obnovil činnost Ligy za nezávislost Indie a její ozbrojenou složku - Indickou národní armádu (zkratka INA). V říjnu 1943 Bose, zvaný Netádží, vyhlásil zřízení exilové indické vlády, založené na autoritativním principu. Své naděje vkládal do imphálské ofenzívy, ta se však v květnu 1944 zhroutila. Rychlý postup spojenců odřízl zbytky INA v centrální Barmě a během krátké doby se zcela rozpadla. Bose se marně snažil obnovit exilové hnutí v Malajsii; s koncem války uvažoval o tom, že získá novou podporu v SSSR. Po kapitulaci Japonska se Subhás vydal letecky k sovětské frontě v Číně, avšak tragicky zahynul při leteckém neštěstí na Tchaj-wanu.

Na konci roku 1945 byli někteří zajatí příslušníci INA souzeni za velezradu. Třebaže je vojenský tribunál odsoudil k vysokým trestům, vrchní velitel Auchinleck zmírnil rozhodnutí soudu. Brity vedla ke shovívavosti situace k zemi; veřejnost, všechny nacionalistická hnutí a část armády otevřeně vyjadřovaly sympatie Boseho armádě.

Subhas Chandra Bose and Indian National Movement (1920-1945)

In the time between the two world wars, divergencies of opinion were deepened among Gandhi's fraction and leftists led by Jawaharlal Nehru and Subhas Chandra Bose in Indian National Congress (INC). Bose, coming from the Bengal elite, resigned the post of Indian Civil Service and joined the branch of Bengal Congress. After the suspension of civil disobedience, he followed his political teacher, C. R. Das, and acceded to the Swaraj Party, where he was until his imprisonment in Burma in 1924. Though Bose came back from the internment after three years of being seriously ill; immediately he started to work for a socialist group of INC. He enforced with Nehru the idea of Purna Swaraj, i. e. full independence. Gandhi weakened leftists on Lahore congress in 1929, where he gained Nehru on his side.

In the end of the 1920s, Bose became a leader of Bengal Congress. The provincial organisation, however, was deeply divided; the split was overcome after death of main rival Sengupta. The Government of Calcutta suspected Subhas had a connection with extreme left radicals; therefore, it imprisoned him in 1933 and forced him to emigrate to Europe. Bose used his stay in Europe for getting support of intellectual and political elites for Indian independence. In 1936 he came back to India, where he was jailed again. Gandhi was assured of Subhas popularity; he tried to calm down the Left by nominating Bose to the chair of INC for year 1938. Bose's left program, however, contrasted with strong pro-gandhian opposition and that is why he decided to run for office again; Gandhi did not agree with him. Even if the Tripuri Congress voted the Bengal leader to the chair once more, pro-gandhian fraction would put a veto on the creation of a functional leadership. After one month, the new chairman resigned and grounded his own political party called "Forward Bloc".

After the war in Europe started, Subhas's Bloc got closer to the radical politics, which culminated in civil disobedience against prohibition of INC. Working Committee took a disciplinary action and suspended Bose from all voting posts for next three years. Indeed Bengal Government jailed Subhas because of his planning to destroy the Holwell Monument. After his release, he escaped in secret from India to Germany via Afghanistan and USSR. Third Reich supported the Indian resistance partly after Soviet Union had been attacked. Despite a number of difficulties, the Bengal radical created a propagandist center, the so-called "Free Indian Centre", and a military Legion of 3 000 men.

German military defeats on the East front convinced Bose to leave Southeast Asia controlled by Japan. In spring 1943 he traveled to Singapore using submarine boards where he renewed activity of the Indian Independence League and Indian National Army (INA). In October 1943 Bose, called Netaji, proclaimed forming the Provisional Government of Azad

Hind based on principle of authority. He laid hopes on Imphal offensive but it fell down in May 1944. A fast Allied advance cut off the remainder of INA in Central Burma and during a short period the army completely broke up. Bose tried desperately to restore the exile movement in Malajsia and at the end of the war, he considered gaining new support from USSR. After Japan capitulations Subhas tried to get to the Soviet front in China, but he died in plane crash over Taiwan.

In the end of 1945 some members of INA were tried for „Waging war against the King“. In spite of the fact that military court charged them with the transportation for life, the Chief-Commander Auchinleck reduced the verdict. The situation of country led British to a connivance; public opinion, all nationalist parties and part of military forces openly showed their sympathies to Bose's army.

Seznam pramenů

- *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918-1945. Aus dem Archiv des Auswärtigen Amts*, serie D (1937-1941), Band XII-XIII; serie E (1941-1945), Band I-VI, Göttingen 1969-78
- Archiv Akademie věd ČR, osobní fondy, 355 Vincenc Lesný, kar. 3, IIB Subhas Chandra Bose (1933-38)
- ATTLEE, C. R., *As It Happened*, New York 1954
- AZAD, M. A. K., *India Wins Freedom*, Calcutta 1959
- BA, M., *Breakthrough in Burma. Memoirs of A Revolution, 1939-1946*, New Haven and London 1968
- BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977
- BOSE, S. C., *Crossroads. The Works of Subhas Chandra Bose, 1938-1940*, ed. Netaji Research Bureau, London 1962
- BOSE, S. C., *Selected Speeches of Subhas Chandra Bose*, ed. S. A. Ayer, New Delhi 1974
- BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi 1946
- BOSE, S. C., *The Indian Struggle, 1920-1942*, London 1964
- BOSE, S. K., *The Great Escape*, Calcutta 1975
- *Congress Responsibility for Disturbances, 1942-43*, Delhi 1943
- *Documents and Speeches on British Commonwealth Affairs, 1931-1952*, vol. I-II, ed. N. Mansergh, London 1953
- *Fifty-First Indian National Congress. Presidential Address of Shri Subhas Chandra Bose, Haripura 1938*, Calcutta 1938
- GANDHI, M. K., *An Autobiography or the Story of My Experiments with Truth*, Ahmedabad 1966
- GOEBBELS, J., *The Goebbels Diaries*, ed. L. P. Lochner, New York 1948
- *Churchill and Roosevelt, The Complete Correspondence, I. Alliance Emerging (1933-1942)*, ed. W. F. Kimball, Princeton 1984

- *Indian Annual Register*, Jan.- Jun. 1934, Vol. I; Jan.- Jun. 1936, Vol I; Jul.- Dec. 1938, Vol. II; Jan.- Jun. 1940, Vol. I; Jul.- Dec. 1940, Vol. II; Jul.- Dec. 1942, Vol. II; Jan.- Jun. 1934, Vol. I; Jul.- Dec. 1945, Vol. II, ed. N. N. Mitra, Calcutta 1934, 1936, 1940, 1942, 1945
- MOOKERJEE, G., *Labyrinth Europa*, Düsseldorf 1956
- NÉHRÚ, D., *Vlastní životopis*, Praha 1958
- *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984
- OATEN, E. F., *The Bengal Student As I Knew Him, 1909-1916*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 28-53
- TALWAR, B. R., *The Great Escape: My Fiftyfive Days With Netaji Subhas Chandra Bose*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 152-248
- THE EARL OF HALIFAX, *Fulness of Days*, London 1957
- *The Times*, 20. 3. 1940, s. 7; 23. 3. 1940 s. 5, 4. 4. 1942, s. 4
- *The Transfer of Power, 1942-1947*, vol. III, ed. N. Mansergh - E. W. R. Lumby, London 1971
- VYAS, M., R., *Passage through a Turbulent Era*, Bombaj 1982
- *Winston Churchill His Complete Speeches, 1897-1963*, vol. VI (1935-1942), ed. R. R. James, London 1974

Seznam literatury

- *An Oxford Dictionary of British The Twentieth Century*, ed. John Ramsden, Oxford 2002
- ARORA, K. C., *The Steel Frame*, New Delhi 1996
- BEASLEY, W. G., *Japanese Imperialism, 1894-1945*, Oxford 1987
- BANERJEE, S., *The RIN Strike*, New Delhi 1981
- BENNETT, G., *The Loss of The Prince of Wales and Repulse*, Shepperton 1973
- BEST, A., *British Intelligence and the Japanese Challenge in Asia, 1914 – 1941*, Basingstone 2002
- BHAMBHRI, C. P., *Nehru and Socialist Movement in India, 1920-1947*, in: *Proceedings of The Seminar on Socialism in India (1919-1939)*, Part I, New Delhi 1970, s. 89-90.
- BORRA, R., *Subhas Chandra Bose, The Indian National Army, and The War of India's Liberation*, in: *The Journal of Historical Review*, 4/1982, s. 407-439
- BOSE, A. C., *The Socialist in the Indian National Congress*, in: *Proceedings of The Seminar on Socialism in India (1919-1939)*, Part I, New Delhi 1970, str. 164-174
- BOSE, N. S., *The Awakening and Bengal*, Calcutta 1969
- CADY, J. F., *A History of Modern Burma*, New York 1958
- CALLAHAN, R., *The Worst Disaster: The Fall of Singapore*, Newark 1977
- CELL, J. W. , *Hailey. A Study In British Imperialism 1872-1969*, Cambridge 1992
- COHEN, S. P., *Subhas Chandra Bose and the Indian National Army*, in: *Pacific Affairs* [online], Vol. 36, No. 4 (Winter, 1963-1964), s. 413-415 [citováno 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0030-851X%28196324%2F196424%2936%3A4%3C411%3ASCBATI%3E2.0.CO%3B2-Q>>
- DEWEY, C. J., *The education of a ruling caste: the indian civil service in the era of competitive examination*, in: *The English Historical Review*, 1973, April 1973, s. 262-285
- FAY, P. W., *The Forgotten Army*, Michigan 1995

- FILIPSKÝ, J. – HOLMAN, J. – STRNAD, J. – VAVROUŠKOVÁ, S., *Dějiny Indie*, Praha 2003

- FISHER, L., *The Life of Mahatma Gandhi*, New York 1950
- GANDHI, M. K., *Satyagraha in South Africa*, Ahmedabad 1961
- GETZ, M. J., *Subhas Chandra Bose*, Jefferson 2002
- GOKHALE, B. G., *The Making of the Indian Nation*, London 1960
- GREENOUGH, P., *The Death of an Uncrowned King – C. R. Das and Political Crisis in Twentieth-Century Bengal*, in: *Comparative Studies in Society and History* [online], Vol. 28, No. 3 (Jul. 1986), s. 414-441 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0010-4175%28198607%2928%3A3%3C414%3ATDOAUK%3E2.0.CO%3B2-7>>
- GRYNER, P. H., *Pád nedobytné pevnosti*, Praha 1996
- GUPTA, S. P., *Imperialism and The British Labour Movement, 1914-1964*, London 1975
- HAGGIE, P., *Britannia at Bay*, Oxford 1981
- HAUNER, M., *India in Axis Strategy*, Stuttgart 1981
- HAUNER, M., *Subhas Čandra Bose*, in: *Dějiny a současnost*, 12/1968, s. 10-14
- HILLS, C. – SILVERMAN, D. C., *Nationalism and Feminism in Late Colonial India: The Rani of Jhansi Regiment, 1943-1945*, in: *Modern Asia Studies* [online], Vol. 27, No. 4 (Oct. 1993), s. 741-760 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0026-749X%28199310%2927%3A4%3C741%3ANAFILC%3E2.0.CO%3B2-V>>
- HUTCHINS, F. G., *India's Revolution*, Cambridge (Massachusetts) 1973
- CHATTOPADHYAY, G., *Subhas Chandra Bose and Indian Communist Movement*, New Delhi 1973
- CHAUDHURI, N. C., *Subhas Chandra Bose – His Legacy and Legend*, in: *Pacific Affairs* [online], Vol. 26, No., 4 (Dec. 1953), s. 351 [cit. 2007-10-11]. Dostupný z WWW: <<http://links.jstor.org/sici?sici=0030-851X%28195312%2926%3A4%3C349%3ASCBLAL%3E2.0.CO%3B2-V>>
- JAMES, R. R., *Churchill. A Study in Failure, 1900-1939*, London 1970

- JONES, F. C., *Japan's New Order in East Asia, 1937-1945*, London 1954
- JUDD, D., *Lord Reading*, London 1982
- KAPUR, R. A., *Sikh Separtism. The Politics of Faith*, London 1986
- KAUSHIK, P. D., *The Congress Ideology and Programme, 1920-47*, London 1964
- KRÁSA, M., *Indo-Czechoslovak Societies. Historical Roots and Early Prospects*, in: *Archiv Orientální*, 58/1990, s. 20-32.
- KRÁSA, M. – MARKOVÁ, M. – ZBAVITEL, D., *Indie a Indové*, Praha 1997
- LAL BAHADUR, *The Simon Commission and India*, in: *The Indian Historical Quarterly*, vol. 35, no. 4, prosinec 1959, str. 297-311
- LEBRA, J., *Bose's Influence on The Formulation of Japanese Policy Toward India and INA*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 316-421
- MAHAJAN, V. D., *History of Modern India (1919-1982)*, Vol. I (1919-74), New Delhi 1983
- MANSERGH, N., *Survey of British Commonwealth Affairs. Problems of External Policy, 1931-1939*, Oxford 1952
- MANSERGH, N., *Survey of British Commonwealth Affairs. Problems of Wartime Co-operation and Post-War Change, 1939-1952*, Oxford 1958
- MEHRA, P., *A Dictionary of Modern Indian History 1707 – 1947*, Delhi 1987
- MONTGOMERY, A., *Subhas Chandra Bose and India's Struggle for Independence*, in: *Journal of Historical Review*, 2/1994, s. 2-5
- MOOKERJEE, G., K., *Subhas Chandra Bose*, New Delhi 1984
- MOORE, R. J., *The Crisis of Indian Unity, 1917-1940*, Oxford 1974
- MOORHOUSE, G., *India Britannica*, New York 1983
- MORRIS, E., *Guerrillas in Uniform*, London 1989
- NÉHRÚ, D., *Objevení Indie*, Praha 1957
- NEIDPATH, J., *The Singapore Naval Base and Defence of Britain's Eastern Empire, 1919-1941*, Oxford 1981

- PATIL, V. T., *Jawaharlal Nehru and The Cripps Mission*, Delhi 1984
- PILÁT, J., *Dobyvatelé, proroci, patrioti*, Praha 1965
- PILÁT, J., *Džaváharlál Néhrú*, Praha 1967
- PILÁT, J., *Mahátma Gándhí*, Praha 1963
- *Political, Legal and Military History of India*, vol. 10, ed. H. S. Bhatia, New Delhi 1986
- ROHANOVA, S., *Hnutí nespolupráce v Indii, 1920-1922*, (diplomová práce), FF UK, Praha 1983
- ROLLAND, R., *Mahátma Gandhi*, Praha 1932
- ROONEY, D., *Vítězství v Barmě*, Plzeň 1995
- SCHNABEL, R., *Tiger und Schakal. Deutsche Indienpolitik 1941-1943*, Wien 1968
- SINDHA, S., *Indian Independence in Perspective*, New York 1964
- SITARAMAYYA, B. P., *The History of The Indian National Congress, 1885-1935*, Madras 1935
- SPEAR, P., *The Oxford History of Modern India, 1740-1947*, (The Oxford History of India, Vol. III), Delhi 1974
- TEJCHMANN, M., *Ve službách Třetí říše*, Praha 1999
- TOYE, H., *The Springing Tiger*, London 1959
- WERTH, A., *An Assessment of Netaji's Policy of Cooperation with The Axis Powers During World War II*, in: *Netaji and India's Freedom*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1975, s. 249-260
- WERTH, A., *Der Tiger Indiens*, München 1971, s. 41.
- WILLSON, F. M. G., *The Organization of British Central Government, 1914-1956*, London 1957
- WOLPERT, S., *A New History of India*, New York 1993
- YOUNG, R. J. C., *Postcolonialism*, Oxford 2003
- ZIEGLER, P., *Mountbatten*, London 1985

Přílohy

Seznam obrazových příloh

Mapa britské Indie 1947

Příslušníci Indických obranných sil na Kalkatské univerzitě. Bose stojí druhý zprava Kalkatský sjezd (r. 1928). Bose v uniformě velitele dobrovolníků vedle Néhrúa st.

S V. J. Patélem ve Františkových Lázních v roce 1933

Na konferenci indických studentů v Římě v roce 1933

S arabskými vůdci v Římě v roce 1934

S Emilií Schenkl v Kalových Varech v roce 1935

Předseda Kongresu a Gándhí na v roce 1938

Bose jde oznámit rezignaci na post předsedy INK

Holwellův památník hlídáný policií

Přehlídka čestné gardy INA v Singapuru v roce 1943

Slavnostní nástup pluku Rání z Džhánsí

Propagandistický leták

Proklamace Prozatímní vlády *Ázád hind* 21. října 1943

Prozatímní vláda *Ázád hind* v roce 1943

Portrét nejvyššího představitele „svobodné Indie“ a vrchního velitele INA

Členové Obhajovacího výboru jdou k tribunálu v Červené pevnosti

Představitelé vojenského tribunálu při procesu s důstojníky INA

Příslušníci Indických obranných sil na Kalkatské univerzitě. Bose stojí druhý zprava
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

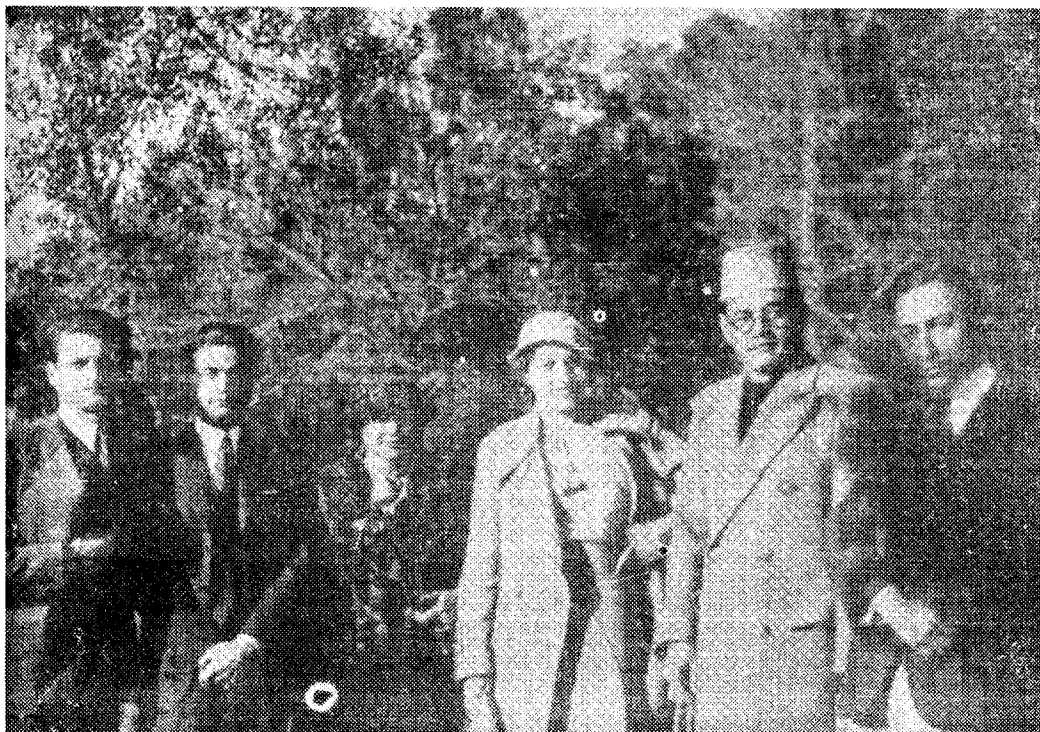
Kalkatský sjezd (r. 1928). Bose v uniformě velitele dobrovolníků vedle Néhrúa st.
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

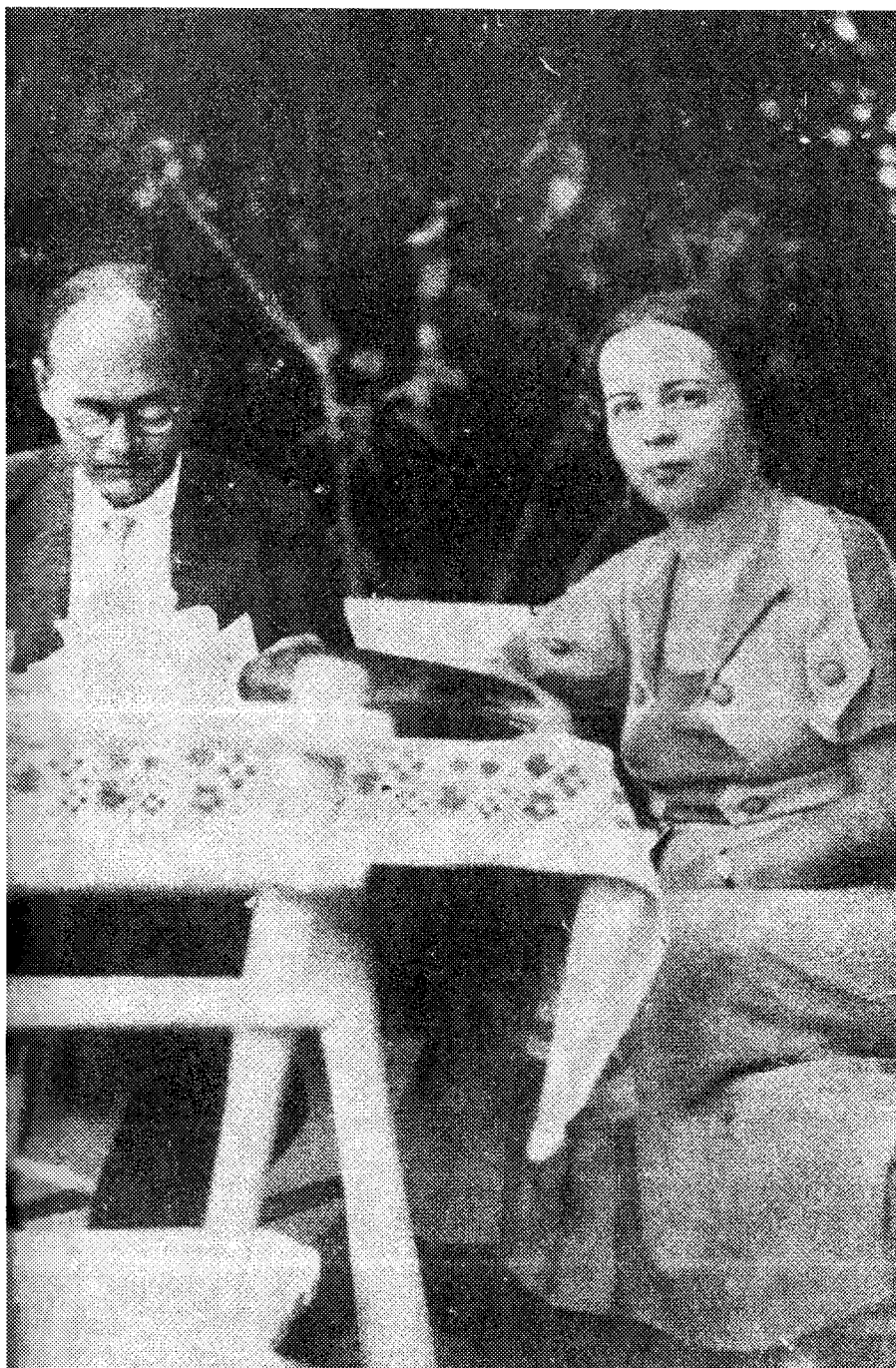
S J. V. Patélem ve Františkových lázních v roce 1933
(převzato z BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977)

Na konferenci indických studentů v Římě v roce 1933
(převzato z BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977)

S arabskými vůdci v Římě v roce 1934
(převzato z BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977)

S Emilíř Schenkl v Karlových Varech v roce 1935
(převzato z BOSE, A. N., *My Uncle Netaji*, Calcutta 1977)

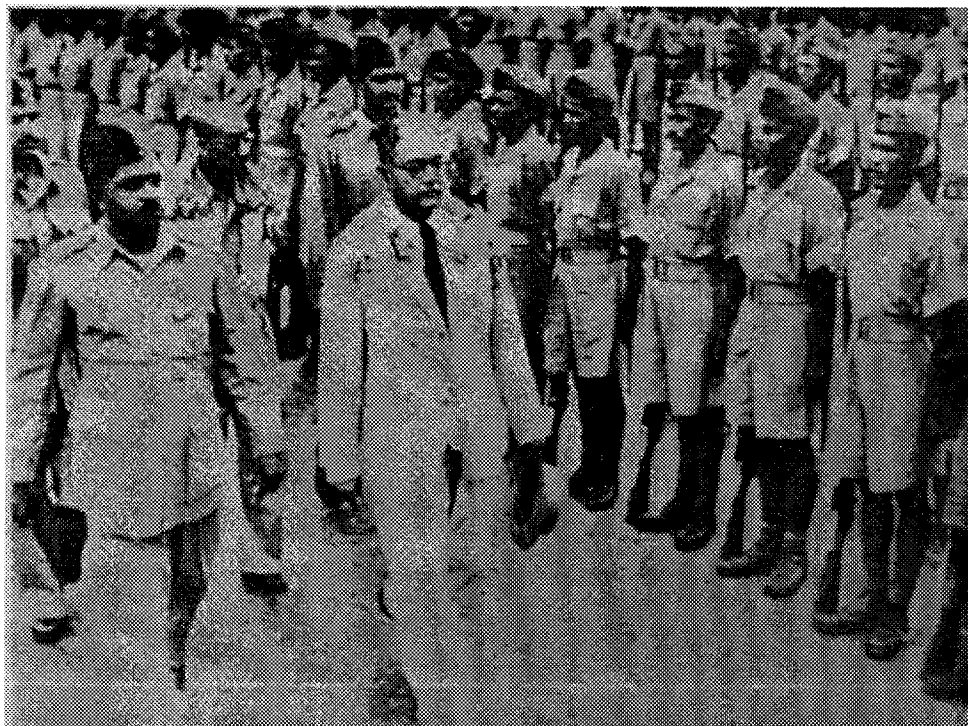
Předseda Kongresu s Gándhím v roce 1938
(převzato z PILÁT, J., *Mahátma Gándhí*, Praha 1963)

Bose jde oznámit rezignaci na post předsedy INK
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

Holwellův památník hlídáný policií
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

Přehlídka čestné gardy INA v Singapuru v roce 1943
 (převzato z BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi 1946)

Slavnostní nástup pluku Rání z Džhání
 (převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

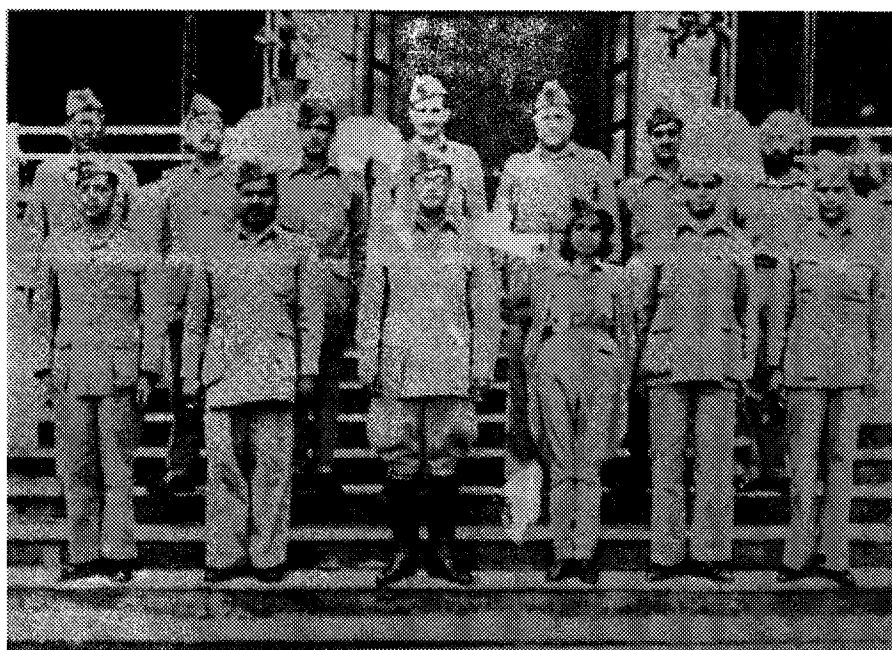

Propagandistický leták

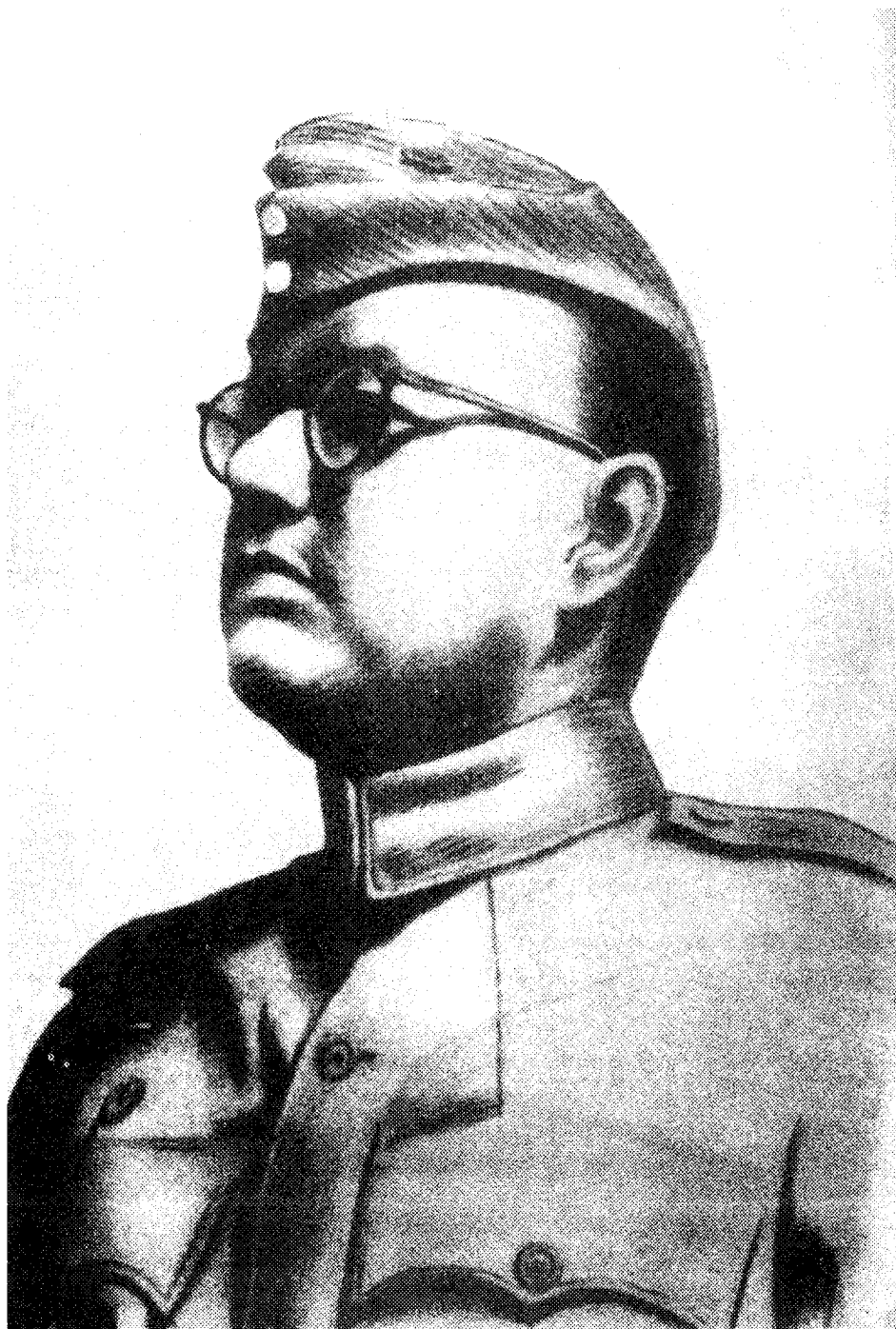
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

Proklamace Prozatímní vlády *Ázád hind* 21. října 1943
 (převzato z BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi
 1946)

Prozatímní vláda *Ázád hind* v roce 1943
 (převzato z BOSE, S. C., *Testament of Subhas Bose, 1942-1945*, ed. „Arun“ (pseud.), Delhi
 1946)

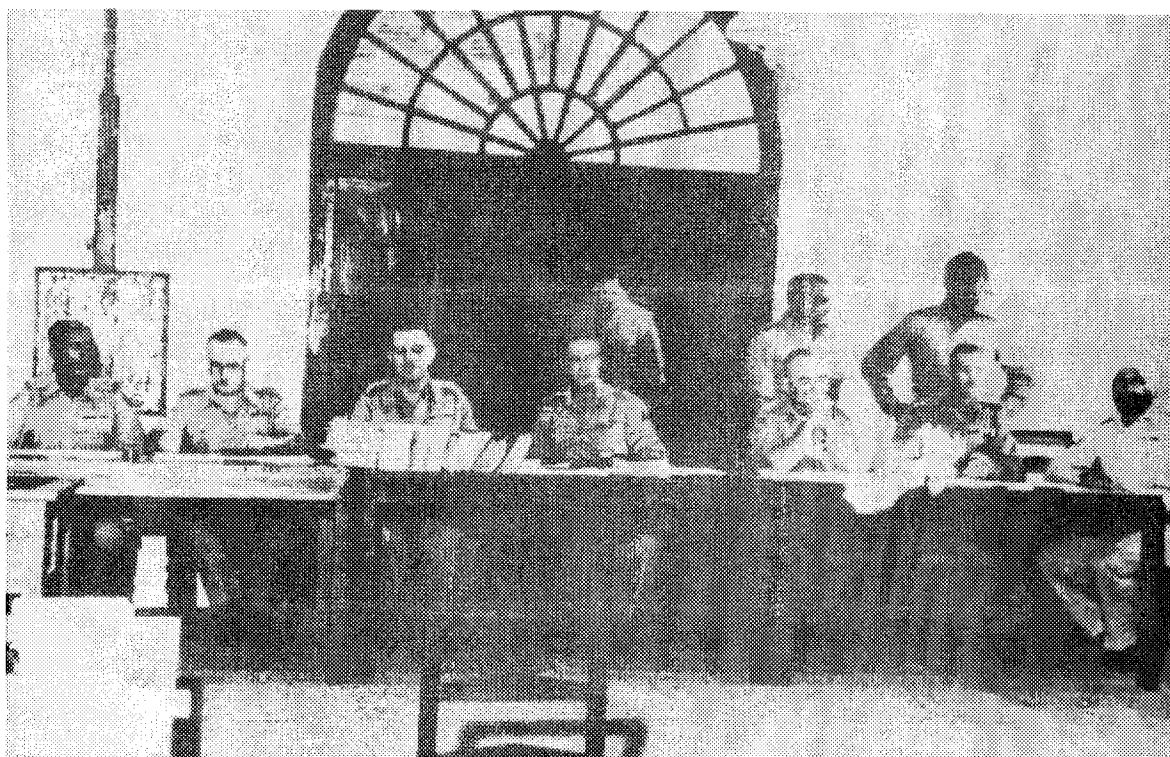

Portrét nejvyššího představitele „svobodné Indie“
a vrchního velitele INA

(převzato z MOORKEJREE, G. K., *Subhas Chandra Bose*, New Delhi 1984)

Členové Obhajovacího výboru jdou k tribunálu v Červené pevnosti
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)

Představitelé vojenského tribunálu při procesu s důstojníky INA
(převzato z *Netaji. A Pictorial Biography*, ed. S. K. Bose, Calcutta 1984)